

ગાંધી કાવ્ય સંગ્રહ

(સ્મરણાંજલિ)

સંપાદક :—

શ્રી. વિનોદ. મો. ગાંધી.

સંપાદક :

આવૃત્તિ ૧વી.

મુલ્ય
રૂ ૩-૦-૦

પ્રત. ૨૦૦૦

સપ્ત. ૨૦૦૫

ઈ. સ. ૧૯૪૬

(સર્વે હક્ક સ્વાધીન)

પ્રકાશક :—

શ્રી. રમણલાલ પી. સોની
રાજદ કાર્યાલય
મેઘદાસા (અમદાવાદ પાસે)

મુદ્રક :—

શ્રી પ્રજાદામ પુ. પટેલ.
નવગુજરાત પ્રેસ લી.
ગણપુરા, મેઘદાસા.

અર્પણ.

જેણે, સેંકડો વર્ષોની ગુલામીમાંથી હિંદને
સ્વતંત્ર બનાવવામાં મહત્વનું કાર્ય કર્યું,
અને પોતાની અજબ નીતિથી
હિંદના નાના રાજ્યોને એકત્ર
બનાવ્યાં. એવા આપણા
લાડીલા નેતા અને
હિંદના સરદાર
શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલને
અરજી આ પુસ્તક ધરી
ધન્ય થાઉં છું.

—શ્રી. વિનોદ ગાંધી.

પ્રસ્તાવના

ગાંધીજીની હયાતીમાં તેમજ તેમના સ્વર્ગવાસ પછી ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલાં અનેક કાવ્યોનો સંમત આ પુસ્તકમાં, તે તે કાવ્યોના લેખકોની પરવાનગી મેળવીને, રમૂ કરવામાં આવ્યો છે, એટલું તો એના નામ પરથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. જે કાવ્યો વરસોના ઘણાં લાંબા ગાળા દરમ્યાન લખાઈને પ્રસિદ્ધ થયેલાં છૂટાંછવાયાં અનેક સામયિકોમાં વિખરાયેલાં પડ્યાં હતાં તેને એકઠાં કરવા પાછળ આ યુવાન કવિ-સંપાદકે જે પ્રેમ, ખાંત અને હિસાદથી કામ કર્યું છે તેને માટે ગુજરાતનો કાવ્યપ્રેમી વાચક-વર્ગ તેમનો આભાર માન્યા વિના નહીં રહે. જે કવિઓએ પોતાનાં કાવ્યો આ સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થવા દીધાં છે તેમનો પણ આભાર માનવો ઘટે છે.

આજથી નવેક વરસ પર મેં અંગ્રેજ લેખક રવ એડવર્ડ ટોમસનનું એક પુસ્તક વાંચેલું, તેનું નામ હતું : 'યુ હેવ સિન્ડ્રુ ઓફ ધિસ'. તેમાં લેખકે અર્વાચીન અંગ્રેજી કવિતાની સમીક્ષા કરતાં લખેલું કે કવિતાનો જમાનો વીતી ગયો છે, અને આજની અંગ્રેજી કવિતા અગાઉની ત્રણેક સદીઓની કવિતાની તોલે આવી શકે એવી નથી. આપણા વિદ્વાન કવિ-વિવેચક શ્રી. ઉમાશંકરે પણ દોઢ વરસ પર 'હેત્રા દસકામાં આપણી સર્જકશક્તિએ અનુભવેલી ઓટ 'નો નિર્દેશ કરી કહેવું કે 'એમાંથી સૌ સર્જકોએ એતરબી લેવા જેવી છે.' ('સંસ્કૃતિ', જાન્યુઆરી ૧૯૪૮, પૃ. ૩૬.) આ કથનોની પરીણા તો યુગ વિવેચકો જ કરી શકે; ને, તેઓ સાચાં હોય તો, તેનાં કારણો પણ તેઓ જ આપી શકે. સંભવ છે આ યુગની સાહિત્ય પરતેની દૃષ્ટિમાં જ કંઈક ફરક પડ્યો હોય. અંગ્રેજ વિવેચક ફ્રિયર-કુએ પણ અને ગદ્ય વચ્ચેનો ભેદ જનાવતાં કહ્યું છે કે 'અનિશ્ચય પ્રગળ અને વિવશ કરી મૂકનારી લાગણી (એ તાઘ કમ્પેલિંગ કમોશન) એ પદનો ગુણ છે; અને કથામાં ચું કે દલીલમાં ચું, મમત્તવદ એ ગદ્યને પ્રથમ ગુણ છે.' ('ધી ઓફસર્ડ જુઝ ઓફ ઇંગ્લીશ પ્રોઝ'ની

પ્રસ્તાવના, પૃ. ૮) આગળના યુગમાં આવી 'સમજાવટ' ઘણી વધારે જરૂરી બની જાય છે; અને તેથી પદ્ય દરતાં ગદ્યના વિકાસને દ્વાર આગળ વાનાવરણ વધારે અનુકૂળ હોય એ બનવાનું છે. પદ્ય—કવિતાને સારુ જરૂરી એવી સામગ્રી અનુભવના માટે સૌથી પ્રથમ જે સ્વરથના (રિપોઝ) જોઈએ તે આગળના દોઢધામત્રાણા ને અનેક ચિન્તાઓથી ઘેરાયેલા, યુગ પાસે રહી નથી એ તો દેખીતું છે જ. સાહિત્યમાં આગળનો યુગ કવિઓનો છે તેના દરતાં વધારે નવલિકા ને નવવસ્થાના પેળાં, નિબંધકારો, વિવેચકો ને પત્રકારોનો છે એમ જો કહેવાય, તો એમાં કવિઓ પોતાનું અપમાન નહીં જ મને.

સાહિત્યનો શ્રેષ્ઠ સમીક્ષક તો કાળ (સમય) જ છે એમ જો કહેવાય છે તે સાચું છે. જે કૃતિઓ કાળના લાંબા ધસાગ સદન કરીને પણ ચિરંજીવી બની છે, અને જેમાંથી સંકટો વરસ પડી પણ 'નના નવા હનમેષ' પ્રગટ થયાં જ કરે છે, તે કૃતિઓ તો ગુણની દૃષ્ટિએ સર્વોત્તમ છે જ એવી કૃતિઓના રચનારા 'સુકૃતિનો રસસિદ્ધા' કવીશ્વરા' ને વિશે ગૌરવપૂર્વક કહેવાયું છે કે 'તેમના કીર્તિદેહને જરા કે મરણનો ભય નથી જ નથી' (નાસ્તિ પેપાં યશઃકાયે જરામરણજ ભયમ્ .) એવી કાવ્યકૃતિઓ પોતે જ કવિતાને માપવાના ગળ (માનદંડ) જેવી બની જાય છે

. પણ કવિને પોતાને આ વાતની ઝાઝી પરવા હોતી નથી સાચો કવિ તો કદી વિવેચકની દીકાથી કુબંધ કે બેચેન થાય જ નહીં તે કોઈ માણુમના કહેવાથી કે તેને રીઝવવા કાબૂ થોડો જ રહે છે? તે તો વાગુદેરી (મ્યુઝ) ની પ્રેરણાથી વિવશ બનીને જ કાવ્યનો પ્રસવ કરે છે બીજી રીતે જોઈએ તો, કાવ્યરચનામાં ઝમિનો હેતુ મુખ્યત્વે તો નિગ્ગનંદનો જ હોય છે. બીજાઓ તે વાંચે યા ન વાંચે, તેની કેદર કરે યા ન કરે, તેની 'નિગ્ગનંદ' મસ્તીમાં મગ્ન લેનારને દગ્ગર નથી હોતી મુન્દર સુવાસિન પુષ્પ જેમ

પોતાના જીવનધર્મને અનુસરીને જ ખીંચે છે ને પોતાની સુગંધ હવામાં ફેલાવે છે, તેવું કવિનું પશુ છે એ પુષ્પને કોઈ જીવે નહીં ને તેની મધુરી મુલાસ રણુની હવામાં એળે જાય, તેની એને પોતાને જરાય ચિન્તા કે પરવા હોતી નથી.

Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweetness on the desert air.

એટલે કવિની દૃઢર થતી દેખાતી નથી ત્યારે પણ તે મોજમાં આવીને, ભવભૂતિની પેઠે, ગાય છે કે 'મારા જેવા હૃદયવાળો કોઈ માણસ કોઈ દેશડો તો પેદા થશે જ. કોળને કંઈ અન્ત નથી, ને પૃથ્વી તો ઘણી વિશાળ પડેલી છે !'

उरफस्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा
कालो ह्ययं निरवविर्निपुला च पृथ्वी ।

આ મંત્રહર્માનાં કાવ્યોનો જે વિષય છે તે વિરાટરૂપધારી છે. ગાંધીજીના નિધન પછી આચાર્ય કૃપાલાનીએ ખરું કહેલું કે 'એમના આત્માનાં જોયેલું અને જોડાયેલું માપવાનો ગજ આપણી પાસે નથી.' એવા મહાપુરુષને માટે વાદ્મીક્રિએ શબ્દ વાપર્યો છે 'અમેવાત્મા'. એની સ્તુતિ કયા શબ્દોમાં થયાર્થ રીતે થઈ શકે? જેમણે એ વિરાટ નરને એમના જીવનકાળમાં જોયા ને નિહાળ્યા તે તો કોઈ પણ સ્તુતિને વિષે 'નેતિ નેતિ' કહીને જ માથું હલાવશે. 'આટલો એનો મહિમા છે; એ પુરુષ પોતે તો એના કરતાં ઘણો મોટો છે,' (એતાવાનરૂપ મહિમા, અતો ન્યાયાંશ્ચ પૂરુષઃ ? એમ ઋગ્વેદે કહ્યું, તેનો જ અનુવાદ ગાંધીજીને વિષે રવીન્દ્રનાથે કર્યો છે, પણ એ વસ્તુને યલુ વવા શબ્દમાત્ર અધૂરા છે એમ કહેવામાં આ સમ્રહર્માનાં કાવ્યો ઉપર દીક્ર માનવનું કારણ નથી. એ વિરાટને પોતાનાં નાનકડાં નયન વડે જોવા ને એ અલ્પ દર્શન વર્ણવવા ઉપરાંત આપણું ગળું પણ શું છે ?

કવિતામાં પણ આજનો યુગ મહાકાવ્યોનો નહીં પણ ખંડકાવ્યોનો છે. રામાયણ, મહાભારત ને ભાગવત જેવાં વિશાળ, અને ‘અમૃત-રસથી હારપૂર’ (અમૃતદ્રવસંયુતમ્) કથાકાવ્યો આજે લખાતાં નથી પણ જેમને વિષેનાં કાવ્યો આ સમયમાં લેવાં કર્યાં છે તેમની જીવનકથા એવા અમર મહાકાવ્યમાં અંચિત કરનાર કોઈ મહાકવિ પણ આ જૂંમમાં કપારેક જાગશે જ. એમનું જીવન, મહાભારતના સબ્દ વાપરીને કહીએ તો, ‘કવિઓનો પરમ આધાર’ (પરં કવીનામાધારમ્) છે. એવા મહારુપોને પણ જાનાઓ પછી આજે પણ ગવાય જ છે ને! (ગાયત્ર્યદ્યપિ કવચો વલ્લોદયમલાપહમ્—ભાગવત ૧૦; ૮; ૪૭.)

આ સમયમાંનાં કાવ્યોનાં વિવેચન અને મૂલ્યાંકન કરવાનો મારો અધિકાર નથી; મારું ગળું તો નથી જ. ગુજરાતમાં કાકાસાહેબ, રામ-નારાયણભાઈ ને રમણલાલભાઈ જેવા સમર્થ વિવેચકો, તેમજ પ્રસ્તાવનાના ‘જથામંથ વેપારીઓ’ આપણે સહભાષ્યે મોજૂદ છે. તેમની પાસે જવાને બદલે આ સમયકે, તેમના કોઈ કાયા મિત્રોની મુચ્છનાથી, મારા જેવા અનધિકારીને શોધી કાઢ્યો. વગરપુછ્યે ને વગરસંમતિએ મારા પર પુસ્તકના છાપેલા ફરમા મોકલી આપ્યા; અને હવે મને એ છોડતા નથી એથી બેપજતી અકળામણ ટાળવાને જ મેં ઉપર યોડીક વાતો લખી કાઢી છે, એથી સંપાદક તથા તેમના વાચકોને જે અસંતોષ રહે તેનો દોષ સંપાદક પેલે જ લેવાનો રહેશે.

૫૨૦૬૨૧,
૧-૭-૪૬

ચંદ્રશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

સંપાદકીય નિવેદન.

ગાંધી યુગના સર્વે જાણીતા ક્ષેત્રકેની દક્ષમથી લખાયેના ગાંધીજી
નિવેદનાજ લખેયોથી ભરપુર એવો આ 'ગાંધી દાન સંગ્રહ'
(અમરજીવન) મારા સંપાદન કાર્યથી પ્રગટ થતું પ્રથમ
પુસ્તક જનતા સમક્ષ રજુ કરતાં શોક સાથે આનંદ થાય છે.

દનુ એક વર્ષ થયું ના થયું અને ખાપડની યાદ બૂલાના લાગી છે
એમ જણાય છે. તો તેમના જીવનની યાદ કાગળ વળતા સદાને માટે ચિરંજીવી
મહી શકે એ ઉદ્દેશથી આ દાન્ય સંગ્રહ પ્રગટ કર્યો છે.

અત્યારે તો કોઈને ખબર નહિ પડે કે ગાંધીજી કોણુ હતા, તો માટે
અવતર્યો હતા અને શું કરી ચાલ્યા ગયા. હાથમાં તો માત્ર તેમના કાર્યો જ
જોવા કે જાણના મળ્યા છે, પણ હજારો વર્ષ પછીની પ્રજા યાદ કરેલી કે
ગાંધીજી કોણુ હતા, તો માટે અવતર્યો હતા અને શું કરી ચાલ્યા ગયા. તે
પશ્ચતે જરૂર છે કે માણસ સજાગજો કે ગાંધીજી એક અવતારી
પૂર્ય હતા.

દુનિયામાં ચાલતીનો સદેજો પડેચાડનાર, સત્ય અને અદિમાના
મત્રને વગળી મહેનાર, ઉચ્ચ, નીચ ખન્નેનો બેદ બૂનાવનાર, દરિદ્રનોનો
ઉદાર દનાર, જેણે વરોની ગુલામીમાં રી અદિમાના અમોના દધિચારથી
નિંદને અવનંત્ર ખનાવ્યું અને જેણે આપણા નુનન રાષ્ટ્રના ઘડનમાં પ્રાણ

મહો પોતાનો દેહ કુચ્છાન કર્યો, એવા આપણા રાષ્ટ્રપિતા પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી આપણી આમળથી તો ૩૦ મી યુન્યુઆરી ૧૯૪૮ ને શહીદીના દેવ સંધ્યા સમયે સંધ્યાના નેજ સાથે વિદાય થયા. દેહના આ પિન્ન-મને ઝોડી એ પંખી દુઃખ છોડી ગયું.

જે વખતે સૂરજ યજ્ઞિત દિવામાં આદમવાની તૈયારીમાં હતો, તેજ વખતે આપણા આ યુગનો સૂરજ પર્વતોથી અપારિચિત્તનો અવાજથી ગયો.

આ કાવ્ય સંગ્રહમાં એકજ વિષય પર જુદા જુદા કવિઓએ જુગી જુગી રીતે પોતાની દક્ષમ ઉપાડી છે. દરેકે ગાંધીજીને પોતાની દક્ષમમાં વફવી લીધા છે, તેથી કાવ્ય સંગ્રહ ગાંધી યુગનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ બને તો તેમાં નવાઈ નથી, એ તો વાંગડો વાંચ્યા પછી પોતે જ દેડી શકશે.

આ કાવ્ય સંગ્રહમાં જાણીતા કવિઓના સારિત્વ સર્જનો ખાસ પસંદ કરવામાં આવ્યા છે. કોષકોનું પ્રતિનિધિત્વ જળવળા તરફ જ્ઞાન રાખ્યું છે.

આ કાવ્ય સંગ્રહમાં યુગરાજ, કમ્પ્યુટર, કાઠીવાવાડ, મુખ્ય હક્કામે ફિક્કી, પોડીચેરી વગેરેના પ્રથમ પંક્તિના કેટલાક કવિઓએ પોતાના ગાંધીજી વિશેના કાવ્યો છતાંદાર બાનીમાં વ્યક્ત કર્યા છે. કોષ લોકગીતોના આપકના જુલ્લંદ કંઠથી આ કાવ્યો સાંભળીએ તો કાવ્યનો આત્મા સારી રીતે પિછાની શકાય. (ખરી ખીણથી તો એના શ્રવણથીજ અનુભવાશે.)

કાવ્યોની પસંદગીમાં વૈવિધ્ય જળવળા બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે. એકજ વિષય હોવાથી જુદા જુદા પ્રકારોના કાવ્યોનેજ રચાન આપ્યું છે, છતાં વેબક વર્ગને તથા વાચક વર્ગને કવિઓ જણાય તો કવિઓની કક્ષા દરેક, એવી આશા છે.

આ કાવ્ય સંગ્રહ અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે ધાર્થી કરતાં ધણેજ જોડો અગદ કરી શક્યા હશે. અને જેમના કાવ્યો અમે લઈ શક્યા નથી તે અગદ કોષક નાણે દર મુજબ કરશે!

આ પુનઃના પ્રમાણના લગી આપના બ ન શ્રી વચ્ચે ૨ કા.
ગરબો આજાર માનુ છું કે ના- મંચોમા અત્રામા જુતો હી ગા
દશે, નદી પત- તો આપુ છે આ ને નંચોમા જુતો થત નાય તે સર્વે
તેખો વરદ કમ્ય ગણશે?

અતમા ને ને નિચોએ પોનાના મંચો ગાપનાની પગાન ॥
આપી કે, અને જેમણે પોનાના ન ચો પ્રગટ - ના મોટી આપ્યા છે તે
અર્થેનો તથા ઘણા તેખોએ તથા મિત્રોએ ગમે હ ના સદેના મો પાવના
મ ને નેનો આનાગ માનુ છું

આ ॥ ૦૫ નમ્ર તૈયાગ નવામા શ્રી છવ્વ- ૨ ૨, બાન વર શુ ન,
મ પદનામ પગીપ તથા અગિરાપ ન શી આપના બદન ને ॥
તેખોની આજાર ને ન નહિ છું

(૧) શ્રી છવ્વથુ કાંદે પ ગાધીજી પ્રયે એવા જાનનારી કે ॥ આ
મમના પ્રમાણના રસ લઈ આગે આગી પૂર્વ નમા ની પડે ॥
તૈયાગ નવામા ને અત અને જિતમાથી મેરાનાને મામ હું છે,
એમની મના મદન એમનો જેટલો આનાગ પ્ર મિત - મેરો એ ॥ ૨

આ પગતના પ્રગટ થયેલા કાંચો ખરેખર ॥ શી ૭ પ્રતે ॥ ૧૫
હવે ૧ ને નેવા કે, ૧૦૫ના નમ તેના સર્વએ આ મંચ નમ ને
રખન જગ સાંરી જના નેવે અને રતાવના જેવો કે, આપી ૧૫ અને
શુ મ્હીએ.

વાચો આ નિવેચો આ ૩૦૫ ૧૦ ॥ ૨૦ ॥ ૨૦ ॥ ૨૦ ॥
અમદે વા ના સાંતિપતી દટિએ દ ક જા ॥ એ વાન, નિ ના ને
શી ના આપે પ્રમાણે વર્વ ને ગર્વ ના નિષે નુ પા ૧૧ - કે ના
આ પ્રવ ન સદા દસો ગણીગ

ગા. ૧ ની જુન ૧૯૨૮ }
૧૫ જી, પેટવાદ }
શ્રી વિનાયક ગાંધી.

અભિપ્રાય.

રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ.

‘કેલારા’,

મનગ્રાંપા રોડ,

વડોદરા. તા. ૫ જૂન ૧૯૪૬

બાઈ વિનોદ ગાંધી તમર્યા થતો આ મુંદર પ્રયાસ મને બહુ ગમ્યો
મહાત્મા ગાંધી સગ્યા વિશ્વવંદ્ય પુરે પ્રેરેલી આખી સમૃત્તિ જ
અનેાખી છે. એના વ્યક્તિત્વે જીવનાં અને મૃત્યુને બેટતા જન્મવેલી
કૃષિઓ અને કવિતાઓ પ્રેરે એ વ્યભાગિક છે, એ કવિતાઓ એક જ
વ્યવે સાંમટાય એ ખરેખર ઈષ્ટ છે એ સંગ્રહ એક મહાત્મા પ્રત્યેના
આપણા-આખી પ્રજાના બાવનું પ્રતિજ્ઞા બની ગહે એમ છે; એટલે જ
તે; ગાંધી પ્રેરે આખી નાજદીય પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિનું પણ કાંઈક મમ
પ્રતિજ્ઞા બની ગહે એમ છે.

બાઈ વિનોદ ગાંધીના સંસ પ્રધાન માટે હું તેમને બહુ ધન્યવાદ આપું
છું. તેમણે આ સંસ દ્વારા બહુ જલ્દી કામ કરી બાઈ જોડ પૂરી પાડી છે.

રમણલાલ વ. દેસાઈ.

કિશોરલાલ ઘનશ્યામલાલ મશરવાળા.

તાંત્રી:-હરિજનમધુ

બખતનાડી,

વર્ધા તા. ૨૨-૫-૧૯૪૬

કેટલાક કાવ્યો પદ નજર નાંખી. સારાં લાગ્યાં.

કવિઓએ પોતાની લાવનાઓ અને લોકોની લાવનાઓ પણ વ્યક્ત
કવાને સારો પ્રદાન કર્યો છે હૃદય લાગી હૃદયે કદપનાશીલ પ્રતિભાંથી

નવ્યો સખાયા છે. એનું ફેરલા- નવો પગલી ચહેરો દેખાય નારે કે પ્રવાસ ચાલે છે.

આ દાર્પ માટે બાપુ શ્રી વિનેદ ગાંધીને અભિનંદન

કિશોરલાલ ધ મરાઠનામા

ભાતુશંકર વ્યાસ (આ-નંદુ)

પ્રભુ ભુવન,
મી. પી. ૭-૬,
સુ. ૧૭, ૪.

પેટલાદ, તા. ૧૭-૪-૧૯૪૬

ગાંધીજીએ આપણે માટે એટલું મુંઝવું છે કે એમનું મનુષ્ય સદેવ
ચિંતે ત્રવ ગમના આપણે જે જગીએ તે જોઈએ. આ કાંઈ સમાજમાં પશુ
ન પાછો મારીત વિરોધી અનેક હિંમતો એકત્ર કરીને મળવી છે

આ દાર્પ માટે બાપુ શ્રી વિનેદ ગાંધીને અભિનંદન

“ બાઈરાયલ ”

નરેન્દ્રસિંહ મહીડા,

નં. ૧૧ - ચાંદોદ
પટોદના દ-ને

પેટલાદ તા ૧૭ ૪-૧૯૪૬

મહાત્મા ગાંધીજી વિરો ગુજરાતમાં મહત્વ લખાયું છે. તેમાંથી કેટલાક
કાંચોની પસંદગી કરીને ભાત શ્રી વિનેદ ગાંધીએ તે કાંચોને પુસ્તકાગાર
પ્રગટ કર્યા છે. ગાંધીજી વિરો તો ગુજરાત સૈકાઓ ગુપ્તી વાગે, વિચારે

અને સમગ્રે એ જરૂરનું છે. પ્રયત્ન સારો છે.

બાપુ શ્રી. વિનોદ ગાંધીને અભિનંદન.

નરેન્દ્રસિંહ મહીડા.

ચોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી
(એમ. એ. બી.ટી.)

મામાની પોળ, રાવપુરા.
વડોદરા. તા ૪-૫-૧૯૪૬.

શ્રી. ઉમાશંકર જોષી, મુંદરમ્, રવ. મેધાણી મનશુખલાલ ઝવેરી, રતેદરસ્મિ, અને બીજા અનેક ગણીના કવિઓના પૂજ્ય ગાંધીજીના હૃદયના વિવિધ પ્રસંગોએ રચાયેલાં, તેમજ તેમને અંગ્રજિ અર્પનારાં કાવ્યો આ ' ગાંધી કાવ્ય સંગ્રહ ' માં પ્રકાશિત કરીને પૂજ્ય ગાંધીજી ઉપરનાં ઉત્તમ કાવ્યો એકજ અંથમાંથી આપણને મળી શકે એ પ્રકારનાં આ યોજના આવકાગ્ને પાત્ર હોઈ એના સંપાદક શ્રી વિનોદ ગાંધીને એ મટે ધન્યવાદ થતે છે.

ચોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી.

બાપાંતર મદદનીશ.
પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા.

અનુક્રમણિકા.

સંખ્યા	કાવ્ય	લેખક	પૃષ્ઠ
	પ્રાર્થના :—જન ગણ મન ...		૧
૧	વન્દના ...	... શ્રી, અરજીદાર નરવરલાલ ભટ્ટ	૨
૨	અંજલિ ...	... ત્રિશુવન વ્યાસ	૪
૩	ત્રિભૂતિ ...	... સુદર્શન	૫
૪	રડો ન મુજ મૃત્યુને	... ઉમાશંકર ભેખી	૮
૫	વિરાટની પૂર્ણ જ્યોતને	... મોહિનીચંદ	૯
૬	બાપુ તે બાપુ ...	... ચીમનલાલ પ્રા. ભટ્ટ	૧૦
૭	વિશ્વવંદ્ય વિભૂતિને વન્દના	... અમીતાલ દાશક્રિષ્ણ	૧૨
૮	ભણે આંતુ સાર્યા	... પ્રહલાદ. પારેખ	૧૬
૯	ઉજ્જ્વલી સલામ ...	... રવ. શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧૭
૧૦	મૃત્યુજય ...	... રમણ ન. વડીલ	૨૦
૧૧	અમર બાપુને ...	... સરદાર	૨૨
૧૨	મહાત્મા ગાંધીજીને શ્રદ્ધાંજલિ	... શ્રીમદ્ર. જ. ત્રિપાઠી	૨૬
૧૩	ધંબો દબે ...	... કર્શનદાસ માણેક	૨૪
૧૪	કુલ વિસર્જન ...	... સુદર્શન મો. બેટાઈ	૨૭
૧૫	અપૂર્વ માનવી ...	... શ્રી. જ્યોત્સ્ના મુનશી	૨૮
૧૬	દાંડી હટે ...	... શ્રી. કર્શનસુ	૨૯
૧૭	ભારતીય મહાસત્ર ...	... શ્રી. મુસિદાર	૩૦
૧૮	ગાંધીજીને ...	... શ્રી. કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી	૩૨
૧૯	ભીખ ...	... પ્રભુલાલ મજમુદાર	૩૩
૨૦	ગુનેગાર ગાંધી ...	... નાથલાલ દવે	૩૫
૨૧	અવતાર ...	... શ્રી. રમેશચંદ્ર	૩૭
૨૨	વામન રવરૂપ ગાંધી	... ઉમુદચંદ મહેતા	૪૦
૨૩	વિજય માનવને	... મનસુખલાલ ઝવેરી	૪૦

સંખ્યા	કાવ્ય	લેખક	પૃષ્ઠ
૨૪	હરના હટોરા ...	... શ્રી. જલદેવ મોલીયા	૪૪
૨૫	ખાણ પથારી ...	... હમાશંકર જોષી	૪૫
૨૬	ત્રિવેણી સંમમે ...	... ચંપકલાલ વ્યાસ	૫૧
૨૭	માનવતાનો મહાસાગર ...	... જનાર્દન પ્રભાસ્કર	૫૨
૨૮	વન્દના ...	... રમણલાલ દલાલ	૫૩
૨૯	આવિશ્યજ આજવાણું ...	... સરોઈ	૫૪
૩૦	માનવતાનું ખૂન ...	... રમણલાલ છ. લદ્	૫૫
૩૧	શિવ રવિપ્ર ...	... દેશબજી પરમાર	૫૬
૩૨	મહાત્માનું મહાપ્રસ્થાન ...	... કેપેન્ડ્ર પંડ્યા	૫૭
૩૩	વિશાલ—વામન ...	... નરવર. દેસાઈ	૫૮
૩૪	પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધી ...	... શ્રી. વિનોદ ગાંધી	૫૯
૩૫	વિશ્વિયણ દુર્ગાનમાં ...	... પ્રો. ગિરિન એવેરી	૬૨
૩૬	વિશ્વસંતની વિદાય ...	... પતીલ	૬૩
૩૭	અવધુત ...	... શ્રી. અવિનાશ વ્યાસ	૬૭
૩૮	ધન્યપુત્ર ...	... મધુરમ્	૬૫
૩૯	ખાણનું મૃત્યુ મંચન ...	... અનામી	૬૬
૪૦	સાચો મોહન ...	... ચીમનલાલ પ્રા. લટ	૬૮
૪૧	ઉઠે ગાદી ઈશિયા આવે ...	... ધનસુખલાલ મહેતા	૭૨
૪૨	કુમ્ભ પુરુષ ખાણ ...	... સારદાપ્રસાદ વર્મા	૭૬
૪૩	અપોતિધર ...	... શયદા	૭૭
૪૪	પ્રમુનો પુત્ર ...	... જયંત જાડી	૭૬
૪૫	કર્મચોરી ...	... દિર્ઘચંદ્ર ર. જુહ	૮૦
૪૬	જયંતિ-પર્વ ...	... શ્રી. સ્નેહરશ્મિ	૮૨
૪૭	માદો આતમ કપાં ? ...	... ચંપકલાલ પરીખ	૮૭
૪૮	ગાંધીજીને અંજલિ ...	... કાન્તિલાલ પી. શેઠ	૮૬
૪૯	સમાજના સોનાર ...	... રમણી, આસાવાળા	૯૦
૫૦	અનંત પંથ સંચયન ? ...	... જયંતિલાલ ત્રિવેરી	૯૧

સંખ્યા	નામ	લેખક	પૃષ્ઠ
૫૧	અમર સાદાઈત ...	. અમીન માઝાદ	૯૨
૫૨	વિતાલ બાદશાહ ને ...	. 'મુત યાદ' ...	૯૩
૫૩	મે નાધી છ નમ્યા ન હોતી	. દેવકૃષ્ણ પીતામ્બર જોષી	૯૪
૫૪	માધી મહાભય	. શ્રી પુરોષોત્તમ સાહ	૯૫
૫૫	સંસ્કૃતિ સત્ય જાડી	. સુભાવન	૯૭
૫૬	અર્પણ ...	. 'દેવક' ...	૯૮
૫૭	યુગ પ્રથમા અગ્નિ	. સતિનાથ છ સાહ	૯૯
૫૮	ઓ પુનના અપતારી	. 'ની' દહીવાલા	૧૦૦
૫૯	મનમૂર્તિ ...	. સુન્દરજી ગો. ભટ્ટ	૧૦૧
૬૦	અતિગ નિવેદન ..	. 'સપ્ત' ...	૧૦૨
૬૧	અવતરણે ? ...	. રતિપાલ 'અનિલ'	૧૦૪
૬૨	એક રાત્ર વનુ બરે	. મનસુખલાલ નોરી	૧૦૫
૬૩	પ્રતિજ્ઞા ...	. 'લગ્ન' ...	૧૦૬
૬૪	લગ્નગીત ...	. બલદેવ મોહીયા	૧૦૭
૬૫	છત્રે નાધી આજ બહાર	. સુનીનાથ સમયન્દ્ર રોશન	૧૦૮
૬૬	નરદેવ :	. પ્રભાસમૂ	૧૧૧
૬૭	ઉલ્લુ રવજી	. મહેન્દ્ર વ્યાસ	૧૧૨
૬૮	આશા	. કરસનદાસ મારોલ	૧૧૩
૬૯	અલિસાની ટેલી ..	. શ્રી જુનેન્દ્ર કા. વજીલ	૧૧૪
૭૦	રોધા રહો ...	. શ્રી વિનોદ માધી	૧૧૭
૭૧	માધીની હાટલી	. દુલેશય હારામ્પી	૧૧૮
૭૨	પો પાછો ...	. શ્રી કૃષ્ણલાલ શ્રીધરામ્પી	૧૧૯
૭૩	બલવા ખાતર ..	. રમણલાલ દલાવ	૧૨૩
૭૪	વપોતેજ ..	. અ. રતુલાઈ દેસાઈ	૧૨૪
૭૫	જીવનો કવચર	. હમીદુલ હક જોષી	૧૨૫
૭૬	મૃત્યુનંદ મહાવીર	. મહેન્દ્રગાર મોહીલાલ દેસાઈ (કમાર)	૧૨૮

સંખ્યા	ક્રમ	લેખક	પૃષ્ઠ
૭૭	અમર વિભૂતિ ...	... રમેશ મ. શુક્લ	૧૩૦
૭૮	સુજ્ઞાતા ગાંધી	... જ્ઞાનદેવ પ્રભાકર	૧૩૧
૭૯	દૂર હજી વિશ્રામ	... નાયાલાલ દવે	૧૩૨
૮૦	બાપુને ...	... જમિયત પંડ્યા	૧૩૫
૮૧	ક્ષમાકર, પિતા...	... અનુ :- ગુલાબદાસ બ્રોહર	૧૩૭
૮૨	દરિદ્રનારાયણ બાપુ	... મધુભાઈ પટેલ	૧૩૮
૮૩	સાક્ષમતિના સંત	... સરોદ	૧૩૯
૮૪	વિશ્વવિભૂતિ ...	... શ્રી. જ્યોત્સના શુક્લ	૧૪૦
૮૫	કિરત્તાને અંજલિ	... બાનુ જ. શુક્લ	૧૪૧
૮૬	રાષ્ટ્રના બાળબાં બાપુને	... કિમલ કુરેશી	૧૪૩
૮૭	સફર સહસા ...	... સુંદરન	૧૪૫
૮૮	સંત બાપુને ...	... જયમંમલ	૧૪૬
૮૯	અમર પંથના યોગીને	... અણ્ણુભાર બી લદ્દ	૧૪૮
૯૦	બાપુ ગાંધીજી ...	... નરેન્દ્ર પંડ્યા	૧૪૮
૯૧	ગયા તમે ને ...	... શ્રીમનસાલ પ્રા. બદ્	૧૪૯
૯૨	છેલ્લો કોરો ...	... ૨૫ શ્રી હવિરચંદ મેઘાણી	૧૫૧
૯૩	માનવદેવ ...	... ચંબલલાલ મ. શુક્લ	૧૫૩
૯૪	સુકાની ગાંધીજી...	... સુનીલાલ રામચન્દ્ર રોલત	૧૫૫
૯૫	જગમોહન ...	... અ. ઉ. દવે	૧૫૭
૯૬	ધરિત્રિનું ડુહન ...	... ' સરિન ' ઝોઝા	૧૫૭
૯૭	મરુપનો યાત્રી ...	... ઉમાશંકર જોષી	૧૫૯
૯૮	ધન્યબૂમિ ...	... બોકુલદાસ દોરઠાદાસ રાયચુરા	૧૬૧
૯૯	અમર અહિંસા...	... અમીન આઝાદ	૧૬૨
૧૦૦	અનંતરૂપ ...	... અંબલાલ પરીખ	૧૬૨
૧૦૧	રામચન્દ્ર બાપુ ...	... શ્રી. કુસુમ ઠાકોર	૧૬૪
૧૦૨	દેવદૂત ...	... પ્રપન્ન ગો. કાજી	૧૬૮
૧૦૩	સંત સાધના ...	... હસિત હ. કુચ	૧૬૮

અનુક્રમ	કાવ્ય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧૦૨	નૈકર નિર્માતા ...	. અત્યાન્વેષક	૧૦૪
૧૦૫	મેહનતનર ...	.. શ્રી હામ્યર સિમ	૧૦૫
૧૦૬	વિજય પાથાન ...	. સુગચના પી. માર્ટ	૧૦૬
૧૦૭	મયા બાપુ ...	. શ્રી નેહરસિમ	૧૦૭
૧૦૮	નાયનો સુભાની .	. નાયાતાલ દેવે	૧૦૮
૧૦૯	સરમ સરમી ..	. મોપાસન	૧૦૯
૧૧૦	સર્જકન આત્મ .	. કમુદ્યક મહેન	૧૧૦
૧૧૧	જુઓ તેજનો બંધ અનતાર શાહરો	.. સરદામ માલે	૧૧૧
૧૧૨	મત્યનો સુભાની .	. સરજી કાલર	૧૧૨
૧૧૩	યરો કયા મોહને મગવાન	. નનલરે શ્રી કુલામ	૧૧૩
૧૧૪	વિરવનો મનુષ્ય .	.. પતીલ	૧૧૪
૧૧૫	અવિશ્રાત આત્મા	.. મોહિનીચક્ર	૧૧૫
૧૧૬	કાવ્યાબલિ .	.. અરવિદ્ દિવાન	૧૧૬
૧૧૭	એ બંધ મૃત્યુબંધ	. બાગ પુદ લેરી	૧૧૭
૧૧૮	એરો કોણ ? ..	. હનુમાન લેરી	૧૧૮
૧૧૯	હરિનો હસરો .	. બાલકુદ દેવે	૧૧૯
૧૨૦	તે તો મરણને મમલ કીધા	. પિનાકિન કોકોડ	૧૨૦
૧૨૧	મૃત્યુતાનુ માન ...	. રતિતાપ અનિલ	૧૨૧
૧૨૨	બાપુજીના મૃત્યુદાહ	.. દરીન્દ્ર દેવે	૧૨૨
૧૨૩	રાષ્ટ્રપિતાને અબલિ	.. બાનુ જી મુન્દ	૧૨૩
૧૨૪	બાપુને ...	.. નિરુપમ ભની	૧૨૪
૧૨૫	બાપુજી બિહા ...	... દુલેરાય કારાણ	૧૨૫
	વેળાવળન ..	.. પીત	૧૨૬
	વન્દેમાતરનું	. ગીત	૧૨૭

'ના, ના મને અશ્રુની સસ્તી અંજલિ
 આપી રખે છેતરતો તું આત્મને !
 હું તો ચહું જીવન-વીર એવો
 લાખો, કરોડો લૂછી અશ્રુને જે
 ડેથે ધરી ધૈર્ય ધરિત્રી કેરું
 ને શેષ કેરી સજીને સહિષ્ણતા
 સિંચી સિંચી શોણિત શુદ્ધ ઊરનાં
 મેં આઠરેલા રણયશ કેરી
 પૂર્ણાહુતિ જીવનસાટ સાથે.'

—કરસનદાસ માણેક.

(કવિએ બાપુના જીવનનું કીર્તન કર્યું છે. આપણી પ્રાચીન પ્રજાની અનુસાર મહા-આત્માને; પરમ-આત્માને પ્રણામ કર્યા છે)

[૧]

૧૬ ના

વ ન્દ ના

સેવા યેન કૃતા પિતુઃ ધવળવદ્ બાલ્યે સ્યકોયે મુદા
દિન્યુનાં કૃત આફ્રિકાનિયસતાં મોત સ્વમચ્ચ' ઘયઃ ।
ધાર્થક્ય' ધ તયેઽ સર્વજનતાશુધૂપણાયાપિતં
તં વન્દે મનુદેહધારિણમહ ગાન્ધ્યાલ્યદેવં પરમ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ :—જેમને બાલ્યાવસ્થામાં શ્રવણની માફક પોતાના પીતા-
શ્રીની સેવા કરી, જેમણે પોતાની યુવાવસ્થા દક્ષીણ આફ્રિકામાં રહેનારા
હિંદીઓ માટે ખર્ચી, અને જેમણે પોતાની જીવનવસ્થા અનુબંધમાનની સેવા
અર્થે અર્પી એવા મનુષ્યદેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રણામ
કરું છું. (૧)

દ્વિસાયાઃ પ્રતિમુચ્ય માર્ગમશુભ માર્ગો ન્વહિસાત્મકો
વિધ્યં વાસહકારરૂપમતુલં શક્તં શિર્ષં દર્શિતમ્ ।
સત્યાલ્યસ્ય વિમોર્ય આયુરક્ષિત્વ દ્વારાધનાયાનદમ
તં વન્દે મનુદેહધારિણમહ ગાન્ધ્યાલ્યદેવં પરમ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ :—જેમણે દ્વિસાતા અશુભ માર્ગનો ત્યાગ કરી જીવનને
અહિંસાત્મક માર્ગનું કર્તવ્ય કરાવ્યું. જેમણે માનવજાતને અસહકાર નામનું
કષ્ટપાણીથી અનુપમ શસ્ત્ર દર્શાવ્યું અને જેમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન
'સત્ય' ની અરાધના અર્થે જીવીનારું એવા મનુષ્ય દેહધારી ગાંધી નામના
પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું. (૨)

રક્ત યેન વૃદ્ધ દયશાન્દયગતઃ સ્તિગ્ધં કુટુમ્બં સ્વકં
ત્રી રક્ત હરણદેહ્યાલ્પિયથા સ્વાયોઽપિ નો ચિન્તિતઃ ।

इत्थं येन परार्थमर्पितमभूत स्वस्याखिलं जीवितं
तं घन्दे मनुदेहधारिणमह गान्ध्याख्यदेव परम् ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ :—જેમણે (દેશોદ્ધાર માટે) ઘર છોડ્યું, સર્ગાવહાનાં
કોડમાં, સ્નેહાળ કુટુંબનો ત્યાગ કર્યો પોતાની સુકલકડી કાપાની પણ દર-
કાર ન કરી, કે પોતાના સ્વાર્થનો દાખી વચાર સરખો પણ ન કર્યો અને
જેમણે આ પ્રમાણે પોતાનું આર્થુ યુવન પગથે અર્પણ કર્યું એવા
મનુષ્યદેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું. (૩)

वृष्टा जन्मभुवं निजां निगडितां वैदेमिकैर्यमनै-

એતોડવ્યત यस્ય રાત્રિદિવસં નિદ્રાં ન ચઃ પ્રાપ્તવાન ।

मुक्तां तामकरोद य एव मुसुतश्चित्रं विना विप्रहं

તો ઘન્દે મનુદેહધારિણમહ ગાંધ્યાખ્યદેવ પરમ્ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ :—પોતાની માનુષ્યમીને પદેશીઓની મુલાકાત અધનોથી
જકડાએલી જોઇને જેમનું ચિત્ત રાત્રિદિવસ અચ્ચરથ રહેતું અને તેથી જ
સુષ્પે નિદ્રા પણ લઇ શકતા નહોતા એવા જે દિવ માતાના) ૨ પુત્ર તેને
આશ્રપ પૂરકે યુદ્ધ કર્યો વીના કે લોલી રેડ્યા ગિના મુક્ત કરી એવા
મનુષ્યદેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું. (૪)

ऐक्यं मुहिलमहिंदुजातिःकुण्ठां कलि कुर्वता-

मासीत्साधयितुं सदा प्रयतन प्राणार्पणेनाप्यही ।

નીચોજામિવકલ્પનાડ પ દ્વયે નાસીતકદા ઘે

તં ઘન્દે મનુદેહધારિણમહ :ગાંધ્યાખ્યદેવ પરમ્ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ :—પરંપર જમડની દિંદુ અને મુરિત્રમ જાતિમાં એકપ
સાધવા માટે દ મેગા જેમના પ્રયામે હતા, અને જેને ર દિ તેઓ પોતાનો
પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર હતા, તેમ જ જેમના હૃદયમાં આ નીચ (દરિજન)
અને આ ઉચ્ચ (જાણી) એ નામની કલ્પના પાન નહોતી એવા મનુષ્ય
દેહધારી ગાંધી નામના પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું. (૫)

—શ્રી. અરુણાચલ નરપરલાલ જાની.

(૨)

✓ અં જ લિ

અરર ! હંતલાભ્ય ભારતી !
 વિલસંતી પ્રતિભૂતિ 'બાપુ' ની—
 યુગગોચર સત્યતત્ત્વની —
 યમ રે ! હુપ્ત મ્બળધુ હસ્તથી !
 નવજીવન શિક્ષણે હંતા —
 ગુરુ એ તો જનતા સમગ્રના,
 મતિ આસુરીને મિટાવવા—
 તપયજ્ઞે પુરુષાર્થ યા કર્યો !
 ઉર માનવતા — વિશુદ્ધિ ને
 મનવાણી કૃતિથી ઉપાસતા,
 [તણ હિંસક ભાવ અંતરે—
 સહુમાં પ્રેમ એનસ્ત ધારતા.
 વ્યવહાર વિદગ્ધ ચાતુરી,
 મુખમુક્તિ વિહસંત માધુરી,
 વિપદે કદિ ધૈર્યના તલમું,
 બલિહાને મનુજ તત્ત્વને રચ્યું !
 અસિબત વિશીર્ણું સંસ્કૃતિ—
 ફરી સ્થાપી અભયાનુ પ્રાણિતા,
 [ઘટમા ફરી ફૂંકી ચેતના—
 પ્રતિબદ્ધ કરી સુહૃદ ભારતીય
 હંતમસ્ત નિરાશ્રિતો તણું—

સ્થિર વિશ્વસ્ત જ પ્રીતિભાજન,
 ગરજી દીન કયાળ ગાંધીજી—
 શકવર્તી બળ હિંદુનું ગયું !
 પ્રિય રાષ્ટ્રપિતાની મૂર્તિ એ—
 નવ આજે વિચરત દૃષ્ટિએ,
 પરિતપ્ત સમસ્ત વિશ્વ છે;
 પ્રતિભા દિવ્ય સરી ગઈ એ !
 ઉખડો જડતાતણુ પડો,
 નબળાઈ સહુ નષ્ટ તો થએ.
 પ્રતિભા પ્રકટી પ્રતિ સ્થળે
 સ્વર 'સર્વોદય' એઠ શું જાણે,

—નિમિત્તવન વ્યાસ.

(૩)

ત્રિમુર્તિ

—શિખારણી—

બુદ્ધ

ધરી આ જન્મેથી પ્રણયરસદીક્ષા તડકતું
 હતું જે સંતાપે જગત હૃદયનું, કિલ્લન રડતું,
 લઈ ગોઠે ભયું હૃદયરૂની હુંક માણી ને
 વદા “શાંતિ, બહાલ, રૂંદન નહિ બુદ્ધી હુંખતણી”
 અને બુદ્ધી લેવા વન ઉપવનો બુંદી વળિયા
 તપશ્ચર્યા કીધી ગુરચરણ સેવ્યા, વ્યરથ સૌ

નિહાળી આત્મામાં કુણુ સહુ સંકેલી ઉતપો
મહા યુદ્ધ ભ્રતી વિપય, લઈ ખુદી નિકળિયા
પ્રભોદ્યા ધૈર્ય તે વિરલ મુખમંગો, જગતને
નીવઃયું હીંસાથી; કુટીલ બપહાર સરળતા
હિયારી, સુદિના અઘઉઠવિ ચૂસ્યા મુખથી
જગત આત્મીયમયે ભરતી બહતી ગંગા કંઈણા
પ્રભો તારા અંગે પ્રગટ બનતાં જે યુગયુગે
અહીંસા કરે આ પ્રથમ પ્રગટયો મંગ જગત

ધંધુ

મહા રૌદ્ર સ્વાથે જગત ગરકયું તું બલતણા
મદે ધેલાં લોકો નિરખળ હરિદ્રો કથડતાં,
વિસારી હિંસાથી પ્રભુ, જગત અર્વેલ મણુતાં
પ્રતિ રથાને બચ નરક લીલા જ પ્રમટી;
અહિં, તેવે ટાણે વચન બહતોમહાવણાં,
કુબેલાને દુઃખે મુખમિલન; દુઃખેજ કથતો,
હરિદ્રે ઉગાળી પ્રગળ વચને વૃક્ષ બજતાં
આમંત્ર્ય લઈ જગ પટ ધામો બાળ પ્રભુનો
કમ્યો શુભી તખતો બળમહાભર્યો તાજ સરકયા
નમેલો એ આત્મા પ્રગટિયુ દુર્લભ ગન્યો
બભુકયો-ક્રોધાગ્નિ પ્રભુ વિમુખનો આજ અમકી
તલાં તે હોમાઈ જગત દુઃખનો હોમ કરિયો
મદી ત્યાં જે શાંતિ મરિત બલિદાને કલમરતી
મુપાસ્યાને ઝોનો જગત ધખતું ચીતજ થયું,

ગાંધી

પટે પૃથ્વી ઠેરે ઉદય મુગ પામ્યા બળતણો
 ભયો વિધુત, બાપુ, સ્થળ જળ મટીમાં જગજને
 શિકારે ખેલ્યા ત્યા મહાસર જનો નિર્બળતણા
 રચ્યાં ત્યાં ઉંચેટા જન રૂધિર રંગ્યા ભવન કે,
 ધરા ત્રાસી છાઈ મલિન દુઃખછાયા જગપટે
 બન્યાં ગાંધી જીગર ધગતીના રૂદન સૌ,
 વહેતી એ ધારા ખડક રણના કાતીલ પથ
 પ્રગલ્ભા અંતે યં મુદિત સરલા વાચ પ્રગટી
 હણોના પાપીને દિગુણ બનશે પાપ જગનાં,
 લડો પાપો સામે અકમ કિલના ગુપ્ત બળથી
 પ્રભુ સાક્ષી ધારી હૃદયભવને, શાંતી મનડે
 પ્રતીદેશીકેરૂ હીત ચડી લડો, પાપ મટશે,
 તે પ્રભો ! બી વાળ્યાં જગપ્રણયનાં જૂમી ઉકરે
 ફળ્યાં આજે વૃક્ષો મરણપંથ શું પાપ મળતું !

સુ'દરમ—

(૪)

રડો ન મુજ મૃત્યુને

“રડો ન મુજ મૃત્યુને ! હરખ માથ આ છાતીમાં,
 નરે ! — હ્યમ તમે ય તો હરખના ન હૈયા મહાં ?
 વીધાયુ’ ઉર તેથી કેવળ શુ રક્તધારા છૂટી’
 અને નહિ શુ પ્રેમધાર જીછળી આરે કે રડો ?
 હતું શું બલિદાન આ મુજ પવિત્ર પૂનં ન કે ?
 અધૂરપ દિકી શું કે મુજઅક્ષમ્ય તેથી રડો ?
 તમે શું હરખાત જો ભય ધરી ભણી ભીરતા,
 અવાક અમહાય હું હૃદયમાં રુંધી મત્યને
 ત્યસ્યા કરત ભૂતલે ? મરણથી છુપ્યો મત્યને
 ગળે વિનમ જે હતો કંઈક કાળ કુખો િ થયું
 મુણો પ્રગટ સત્ય : વૈર પ્રતિ પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમજ !
 હમે ઇશુ ! હમે જુઓ સુકેલુ, ઔચ મતો હસે.”
 “અમે ન રહિયે પિતા, મરણ આપતું પાવન
 કતંકમય દૈવ્યનું નિજ રડી રહ્યા હવન.”

—ઉમાશંકર જોષી

(૫)

વિરાટની પૂર્ણ જ્યોતને.

તમે તપ લેલ હો ! પુનિત ઓ નૃસિંહોત્તમ !
 તમે તપ નિતારીને, નિતરતા રહ્યા ઉત્તમ !
 તમે તપનતેજની, જ્વલંત જ્યોત રૂપે લગ્ની,
 દિગંત મુરલોભમાં, અવનિ અર્થ કેડી રચી !
 તમે શીતમયંક શા પ્રખર તેજ માંહી લસ્યા !
 જાણે ભુવન ભર્ગમાં, ઝળહળાવીને ઉલ્લાસ્યા !
 કહો ઝડપ આટલી ક્યમ કરી અને ક્યાં ગયા ?
 કહો જગતપાર, કે ગગનપાર પહોંચી ગયા ?
 રે રે, આ જગ વામાણું, તમતણી આશા ન માપી શકે !
 જાંચે વ્યોમ મહી તમે વિચરતા, નીચે ધકેલાય એ !
 ભાઈ ભાઈ પરે છરી ચલવતાં, લોહી ન વાણે ભરે !
 આશાને તમ લોપતાં મૂરખ એ, સંહાર ને નોતરે !
 પોતાના અનુયાયીઓ તણ ગયા, ચાલ્યા તમે એકલ !
 મૃદિના નિળિડાંધ્રાર મહી હો સોનારના દીપક !
 એ દીવક્ષી મધુરી શત શત દલથી, પાગરી પૂર્ણજ્યોત !
 ગાંધી બાપુ ! કર્યું નાતિમિર જડિત આ, જાજીયું પૃથ્વીપોત ?
 ઘેરાયાં ઘોર અબ્રો ત્રિભુવર્ત્ર નભપે, તે મહીં સૂર્યજ્યોત—
 ગાંધી બાપુ ! તમેમાં અમલ મનુજનું, પાંગૂજલવ્ય પોત
 દૂરથી દૂરથી પ્રાણ ! પૂર્ણ જ્યોત વિરાટતા !
 પ્રેરેને વિશ્વને એણું, કરે ન સ્વવિડંબના.

—મોહિનાય

(૧)

બાપુ તે બાપુ !

આજ મારે ગાવાં ગાંધીજીનાં ગીત !

હોજી મારે ગાવાં બાપુજીનાં ગીત !

ઠાન કહે બાપુ ચાલી ગયા એ વાત વહે વિપરીત !

જેજો જીવનના મંત્ર બણાવ્યા તે, મરી શકે રે શી રીત !

હાં રે એ મરી શકે રે શી રીત ?-આજ

જીવનના જીતનાર યોગી અનોખા, મૃત્યુના લોગી અબીક !

એવાને કાજ વહાલા મૃત્યુ મરંતુ, મૃત્યુના એ મહા મીત !

હાં રે બન્યા મૃત્યુના એ મહા મીત-આજ

આંખોમાં યુદ્ધદેવ, હૃદયમાં રામજી, માનવતાનું એ નવનીત,

શ્વાસ-પ્રાણ જેના સત્ય અહિંસા, જીવન હા વિશ્વસંગીત,

હાં રે ધન્ય જીવન હા વિશ્વસંગીત-આજ

બાપુ બન્યા એકું સૃષ્ટિ નિરાળી, દેવી તરવોએ અંકિત,

પ્રગટીતી સોળ સોળ પૂરી કળાઓ, હૈયે ભરી ભરી પ્રોત,

હાં રે રાગ હૈયે ભરી ભરી પ્રીત-આજ

મસ્તક મૂકીને હરિ મારમ ગાદ્યો ને, દુઃખિયાની વહાર કરી નીત,

માનવને પ્રેમપંથ ચીંધી ચીંધીને, ચેતાવ્યો આતમ દીપ,

હાં રે બાપુ ચેતાવ્યો આતમ દીપ-આજ

મંખ્યા એ રામરાજ્ય, સૂઝ્યા વિરાટ બની, જેના ઘૂંટકા પીધ,

સો સો શરહનું આવરણ ઇચ્છ્યું, સુકિતની મોહન-રીત,

હાં રે બહી સુકિતની મોહન-રીત-આજ

મત્સ્ય અને પ્રેમની જ્યાં જ્યાં ઉપાસના, ત્યાં ત્યાં બાપુજી અહીં,
 તીર્થોના તીર્થરાજ બાપુને પામી, પૃથ્વી બની આ પવિત્ર,
 હાં દે રામ પૃથ્વી બની આ પવિત્ર-આજ
 જોશે આ વીરને જન્મ દીધો તે જનનીનું ધન્ય હવિત,
 એવો એ પુણ્યસ્થાન બાપુની ભસ્મ લહી, ગંગા જમના એ પુનિત,
 હાં દે મંથા જંગા જમના એ પુનિત આજ
 ગાંધી વિચાર ન ગાંધી આચાર એ, હવનની મંજા રીત,
 'ત્યાગીને ભોગવે' તેને મળે એ, ગીતાનું મોહન-ગીત,
 હાં દે ભક્ત ગીતાનું મોહન-ગીત-આજ
 ગાયા ગુણગાન તોય જિણા અધૂરાં, ગાંધીજી કેરાં આ ગીત,
 'બાપુ તે બાપુ; એવા ન હૂં', સાચું એ એક જ ગીત
 હાં દે એક સાચું એ એક જ ગીત-આજ

—શ્રીમનસાસ પ્રાણુ ભક્ત.

(૭)

વિશ્વવંધ વિભૂતિને વંદના

[૩૫૬]

અખખાર નવીસ :

નગજન્યોતિ શર્યો આને કાલના શાંત સિંધુમાં.

કવિ :

શોકજડ ઉર શું વહે ? છે શબ્દના

બ્યક્ત કરવા વસુધા કેરી વેદના.

પુણ્ય ગયાં પરવારી મારાં પુણ્ય ગયાં પરવારી.

સાગર રહતો, સરિતા રહતી

રહતી દુનિયા સારી;

નવલાખ તારા નલમાં રહતા,

સૂની આલ અટારી.

પુણ્ય ગયાં પરવારી મારાં પુણ્ય ગયાં પરવારી.

માનવતા :

દર્શાવતી પંથ ધનાન્ધકારમાં

એ દિવ્ય શું દીપક જ્યોત આપની

અસારના તાપ શમાવતી શું

સોતરિની કાલ સમુદ્ર માં શમી.

રે ! કેણુ દુઃખાર્ત મનુષ્યનાં હવે

પ્રેમાર્દ્ર ચિત્તે દિલકર્ષ પૂછ્યો.

અનાથ, દુઃખી, અસહાય, રોગીનાં
રે । કેણુ આંસુ અવિરામ ધૂછશે.

કવિ :

નયન થકી તુજ નિર્મલ જ્યોત્સ્ના
નિશદિન અળાંક વહેતી
આર્ષ વાણી તુજ ઋષિ મુનિઓના
શુભ સંદેશા કહેતી.
વિશ્વપ્રેમની ઉર્મિ તારે
ઉર સાગર ઉછળતી ;
પુણ્ય પરાક્રમ તવ સંભારી આજ ચિરાતી છાતી

નેતા :

મુમરાતા વિષજવાલા જેવા
અંભાવાતો જ્યારે
બુદ્ધિના દીવા બુઝાતા
લોક બધાના ત્યારે,
એક અવિચલ ધ્રુવ અમારો
અંતર દીવો તારો.

જ્ઞાની :

રાગદ્વેષાદિ છુટ્યા તે' હોમ્યું જીવન પદ્મમાં
જલજ્યો સર્વ મે' દીક્ષા તારામાં દિયતપસના.

ઈતિહાસકાર :

થયા ઘણા વીર અને વિજેતા,
થયા ઘણા સાધુ, સુધારકો અહીં

તું તો મહાવીર મનેવિજેતા,
 તારા સમી વિશ્વવિભૂતિ કેા નહીં,
 છતી લીધું પ્રેમતણા પ્રલાવે
 નિઃશસ્ત્ર હસ્તે જગ તેં સમસ્ત;
 હે વિશ્વ સમ્રાટ ! કદી ન થાયે
 એ ઉચ્ચ ને ઉજ્જવલ સ્થાન અસ્ત.

દેશખ-ધુએ :

સુપ્રપ્ત પ્રાણે નવી શક્તિ પ્રેરી,
 વીરત્વના શીખવી વીર ! મંત્ર,
 ઉત્સાહ આશા ઉચ્ચમાં જગાડી,
 કીધા મહાત્મા ! અમને સ્વતંત્ર.

ધર્મ :

અવં ધર્મો તજા સાર શી તારી જિંદગી હતી,
 વિશ્વ ધર્મ ફરી સ્થાપી સાધી 'મં' રમુન્નતિ,
 દેહની આહુતિ દીધી હિંસાનો દાવતાં જાવ,
 ધર્માત્મા ! કમ્યોગી તું ગણાયે દેવ માનવ.

અનુભવતી શીતળતા મીઠી
 જનતા દવમાં જલારી
 સિતિજ પરં ઠાલાતીત એ :
 દષ્ટિ તારી હે દંટા !
 ત્વાજમૂર્તિ ! તપોધન ! યોગી !
 ગાંધી ! તું યુગ અંટા !

બાળકો :

બાપુ તમે સરળ બાળક શા સ્વભાવે,

તરુણો :

ઉત્સાહમાં અડગ ભોધ જુવાન જેવા

વૃદ્ધો :

વાર્ધક્યની વિમલ શાંતિ પ્રસન્નચિત્તે,

આયુષ્યની પ્રતિષ્ઠા કરી લોકસેવા.

સ્ત્રી :

અમારાં અશુભો લૂછી જગાડી નવચેતના,

સીશક્તિ બની એ તો પિતા, છે તવ પ્રેરણા.

હરિજનો :

તારણહાર અમારો-રે ! તેં હડધૂતને ઉદ્ધાર્યા,

ઉચ્ચનીચના ભૂંડા લેહો નાંખ્યા સર્વ ઉચાપી;

જુગજુગનાં બંધન સૌ કાપી જગમાં સમતા સ્થાપી.

અમને તે તો તાર્યા.

હરિજન મોટા ! તેં તો કીધી મેલ બધાની હોળી;

ધરમતણા લાંછન ધોવા તેં કાયા ત્રાજવડે તોળી;

દેવોના દ્વાર ઉઘાડ્યાં.

ભારત માતા :

પડી હતી પરતંત્ર દશામાં ચતકોથી પિડાતી;

સર્વ શુભાવી સંપદ મારી અંધારે અથડાતી,

તું આવ્યો વહારે દોડી,

લીધાં બંધન મારાં તોડી,

હતું કલ્પયું તેવું

ધરણી નિજ આ રૂપ ધરશે.

ધખેલી, સૂકી ને નીરખી ધરતી નિરમળની,

અપાઢી આલેથી જલ વહી જતાં ને પલટતાં

પલાળી પૃથ્વીને; નયનજલમાં આપણુ હશે

અપાઢી શક્તિ એ નયનજલ તો વા જલ રહે,

ળની જાયે સ્પષ્ટ

હમેશાં ઝખી' તો

હમેશાં માગી' તો

રથી જીવી પૃથ્વી

ચરણમહીં પિતાના ધરી 'હયે

—પ્રહલાદ પારેખ.

(૯)

છેલ્લી સલામ

[મહાત્મા ગાંધીજીના પરેલા અનશનવ્રતના ૨ માસ રખતે]

સો સો રે સલામુ માગ લાંડુડાને કે'લેરે,

ઝાઝેરા જુહાર જગુને દેલે હો છ !

મળાયું ન તેને સહુને માફામાફ કે'લે ને

રૂઢિયામાં રાખી અમને રે'લે હો છ.

ટીચે ટીચે શોષિત મારા તોળી તોળી આપું તોયે,

પૂરાં જેના પ્રાછત કદિ ચે જડશે ન છ,

એવા પાપહાવાનલમાં જલે છે જનેતા મારી,

હિલકાંના ડુંગર સળગયા-ઠરશે ન છ !

—સો સો રે સલામું

કીધાં ખાખ ખાંડવવનને પાંડુ તણા પુત્રે તે ઠિ'
 નિરદોષી નાગાં લાખો ભુજાખા મો લ,
 આહુના નિવાસી એ તો આરે આર્મ સોમ કેરા,
 પૂર્વજ મારાને પાપે ઝોરાણાં હો લ,
 —સો સો રે સલામું.

રઘુપતી રામ મારા રુદાનો વિસામો—એણે
 ઋષિઓને વચને ખાધેલ ખોટયું હો લ,
 પ્રભુનામ બજતો એણે પારધી સંહારિયોરે,
 એનું ઘોર પાતક આજે ઉમટયું હો લ!
 —સો સો રે સલામું.

ઉધાં, બાળ્યાં, ગારક કીધાં પૃથ્વીના પેટમાં ને
 અસૂરો કહીને કાઢ્યાં વનવાસી લ;
 લવતાંને કાલં બુદ્ધી નરકું બંધાવિયું ને
 સહાનાં નરાધમ રાજ્યા ફાસીદાસ લ—
 —સો સો રે સલામું.

સમથોની સત્તા સંતો, મુતારાની મૂતણખાલ,
 કુડિયા શુરુની કેં કે કરામાત લ;
 એની તો વણાવી ધીંગી પ્રમથબબાએ ને
 ભાંડુ કેરે રગતે રંગી બલી ભાત લ—
 —સો સો રે સલામું.

એની એવી ઝડીઓ મારાં સહોદરોં બીલતાં તે,
 પ્રમથબબ કેરે ક્યારે સિંચાણાં હો લ.

જુદામાં ચમાવી સરવે રુદનપિયાલા વાલાં
હરિ કેશ રથના હેઠળ પિલાણું હો છ.

રથના સારથિયા મુણ્ણે સાધુ ને શું સાઈ સરવે !
કઠાકા કરે છે રથની ધરીઓ હો છ.

જુંવો જુંવો જુગનો લેરવ ઉભો વાટ ખાલી આળે,
બીતર તો નિહાળો, હરિ ક્યાં પગિયો હો છ.

—સો સો રે સલામું

જુગનો મહારાજ આળે મહાકાળ ભગિયો ને
ધરમ કેશ ધારણ કાંટા માંડે હો છ.

મતને ત્રાજવડે મારા કલેજાં ચડાવિયા મેં,
શીશ તો નમાવ્યું શાસનદંડ હો છ

—સો સો રે સલામું

હરિ કેશ તેડાં અમને-આપી છે વધામણી રે,
દલિતોને ઉત્સવ હાઠલ પડી છે હો છ.

હમતા મુખડાની અમને વિદ્યાયુ દિવાં રે વહાલાં !
રમે કોઈ રોકે નયણાં રડીને હો છ.

—સો સો રે સલામું

૨૪. શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી.

(૧૦)

મૃત્યુન્મત્ !

મળ્યો જ્યાં મોત ગાવાને મૃત્યુ જેવો મહાકવિ
 અરે હું કેાણુ ગાનારો યશોગાથા સમી રવિ ?
 આબ્યું લેવા તને મૃત્યુ તારા આત્માણુના થયા,
 અસંખ્ય પરમાણુઓ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યા,
 વસ્ત્યા આત્મકણુ તારા હૈયે હૈયે જનોતણુ
 જગાવે કોટિ કંઠે તે આકાળ જથઘોષણુ.
 ભુજાતા આત્મજ્યોતિથી જાગી કોટિ શિખા જગે
 એને નિષ્પ્રાણુ હૈયામાં ઘેર્યાં અધાર ગાઢ જે-
 સહસા ઝબકી ઊઠ્યા અનેરા તેજ-ચૈતને,
 ગોઝારા મૃત્યુના સ્પર્શે પેટાબ્યો રાષ્ટ્ર પ્રાણુને,
 એક એ આત્મની જ્યોતિ સંસારે પ્રગટી ઉઠી
 રેલતી શાંધત જ્યોતિ દીપમાલા વિરાટ શી !
 દિશાઓ હૂંઠતું મૃત્યુ, આત્માણુ નવ સાંપડ્યો :
 અપાર પરમાણુથી અણુ એક ન થઈ શક્યો.
 અજેય મૃત્યુ થૈ થાક્યું, હાર્યું, સ્તબ્ધ બની ઉભું
 મુકત કંઠે વહું, “ તારે હાથે પામ્યું પરાજય !
 ભુદ્ધને ઈશુને હાથે હાર મારી થઈ હતી,
 મસ્તા છાંદગાની ની પ્રતીતિ આજ તો થતી :
 વીરશ્રીને વિજેતા હે ! તારી ગાવી સદા જગે”
 ખાલી હાથે ઢળ્યું મૃત્યુ મૃત્યુજય તણે પગે.

—રમણ ન. વહીલ

(૬૧)

અમર બાપુને

(મુક્ત સન્નિધી)

હે મહા માનવી !

તેજ વાયુ જલે અંશ તારાં ગયાં,
મિટ્ટીમાં મિટ્ટીરૂપે જઈ તે મળ્યાં ;
શેષ સ્મરણમાં તત્ત્વ તારા રહ્યાં,
તે ય શું કાળચક્રે જવાનાં પહોંચ્યાં ?
રાજ કુળી ગયાં, રાજવી કંઈ ગયાં,
નામ નિશાન તેના ન વિશે રહ્યાં
કીર્તિનાં ઢોલકાં જે અવિચળ કહ્યા
તે ય કાળપ્રહારે ધરા—શું મળ્યાં.

જ્ઞાનનાં તેજ તે મૃત્યુ-અંધાર-ઓળે વિદ્યોત્ત ગયાં ;
શક્તિના પુજના શેષ અનશેષ શોધ્યા ન વિશે મળ્યાં ;
કેા મહા રેટની ચંદ્રની ચાલવામાં બધા જાય દગાઈ રહ્યાં ;
જે સહયા ન જાય તે વિપય વિસ્મૃતિ ઝેર વિશે મળ્યાં ;
હે મહા માનવી !

તાલશં કિંતુ જે હૃદયનાં તત્ત્વ અન્ય સૌ હૃદય સાથે જડાઈ રહ્યાં,
સ્નેહમાં સ્નેહ ને મત્સ્યમાં મત્સ્ય જલજીવમાં જેવા શું થાઈ ગયાં,

જ્યાં સુધી માનવી શેષ છે વિશ્વમાં

જ્યાં સુધી ઇશ્વરી અંશ છે દેહમાં

જ્યાં સુધી રાજના ચક્ર છે ચાલતાં,

મ્હાલતાં માનવીને દળી છે રહ્યાં ;

ન્યોા ાથી ન્યોાન પેટાયલી ભાળીતે

તુજ અનસ્ત પ્રભાની મુઘા ન્યાગીને તને પૂજવાના અમર ઓભિયા !

—‘ સર્વદા ’

(૧૨)

મહાત્મા ગાંધીજીને શ્રધાંજલિ.

[અનુષ્ટુપ]

(મહાત્મા ગાંધીજીના પ્રચોદશાને દિને તા. ૧૨-૨-૧૯૪૮ ને દિવસે રચાયેલું અને તેજ દિવસે વડોદરા રેલીથી રોશન ઉપરથી બ્રોડકાસ્ટ થયેલું કાવ્ય.)

હાથની લેખિની ક્રુએ અંજલિ આપતાં ત્હને,
અને હૈયુ દ્રવે કહેતાં, અંજલિ આપતી ત્હને. ૨
અહિંસા. મત્યની માતો હવે કો નથી,
રાષ્ટ્રની એકતા કાળે હવે રાનાર કો નથી, ૨
રાષ્ટ્રનો પ્રેરણાદાતા અને પૂજારી મત્યનો
તું જાતાં આજ આ લોભે અમારો સૂર્ય આગમ્યો. ૩
સૂતેલા લાસતે ત્હેં તો, જગાવી રાષ્ટ્ર ચેતના,
અને પ્રત્યેક હૈયાને હીધી સ્વાતંત્ર્ય પ્રેરણા. ૪
અનેકાનેક વર્ષોની શુભાભી શૃંખલા વડે,
જડેલા હિન્દની હારે તોડવી શૃંખલા હતી ૫
અને એ કાજ આરંભ્યો યજ્ઞ ત્હેં બલિદાનનો
જીતવા આસુરી તત્વો દર્શાવ્યો માર્ગ સ્નેહનો. ૬
આસુરી તત્વની રહામે આસુરી જલ ના ઘટે,
વિરોધ કેરો પ્રતિકાર હિંમતથી ના ચક્ર શકે. ૭
આસુરી જલની રહામે દૈવી તત્વોજ દાવના.
શીખાવી અમને એવું પ્રમાણ્યુ રણક્ષેત્રમાં. ૮

- અને સિદ્ધિ કરી એવી, નાદીડી, નવ સાંભળી;
વિના શસ્ત્રો, વિના અસ્ત્રો લાધી સ્વાતંત્ર્યાની ઘડી. ૯
- અતાં એ કાર્યની સિદ્ધિ અને કેં હવે પામતાં,
હવેની અવધિ રે! રે! શોકમાં પલટી ગઈ. ૧૦
- ભણે સ્વાતંત્ર્યનો સૂર્ય આજ શું આશમી મયો, !
રાષ્ટ્રનો પ્રાણને સાચો વિધાતા દેશનો ગયો. ૧૧
- ઠહોઠું પ્રભુએ ચોતે ! “વિભૂતિયુક્ત સત્ય જ્યાં,
ત્યાં ત્યાં અંશ હશે ગદારો અને ગદાર જતલ્ય ત્યાં” ૧૨
- બીડી એ પ્રતિભા, તુંમાં, સત્ય ને શાન્તિપૂજક !
હુપ્ત એ ભવ્યતા આજે જતાં તું પ્રેમપૂજક ! ૧૩
- અત્યંતના ઓ પૂજારી ! તું સત્યના લોકમાં ગયો,
નથી હિંસા, નથી શસ્ત્ર ! એવો તું લોકમાં ગયો. ૧૪
- સત્ય ને સ્નેહની મૂર્તિ, સંતની પ્રતિભા અને
રાષ્ટ્રની ઢાઝ ને છાંડી માનવતા હૃદયે હતી. ૧૫
- રાષ્ટ્ર ઉદ્ધારવા કાળે, દેવે માનવતા ધરી
અને કાર્ય અતાં પૂરું વિભૂતિ સ્વર્ગ અંચરી. ૧૬
- જીવ્યો તું દેશને કાળે છેક અન્તિમતા સુધી
અને એ દેશને કાળે સ્વીકારી મૃત્યુની ઘડી. ૧૭
- ધન્ય છે તુજ જીવ્યું ને ધન્ય મૃત્યુ જની ગયું.
દિવ્ય લોકતાણું જ્યોતિ દિવ્ય લોકે ભળીગયું ૧૮
- અધુરાં અમ દેયાં તો હજી છેક અપાત્ર છે,
દિવ્યતા પામવી બાકી ; હજીતો અધિકાર ૧૯

છતાં ત્હે જે શીખાવ્યું તે ચેતન-પ્રેરણા લખું
 રહેશે પ્રેરણાદાતા ઘણુ છે ઘણું એટલું. ૨૦
 નથી યોગ્ય હજી હૈયાં અજલિ આપવા ત્હેને,
 છતાં હૈયું દ્રવે તેથી અજલિ સ્નેહની ત્હેને. ૨૧
 પામજે શાશ્વતી શાન્તિ શાન્તિ શાશ્વત. પામજે,
 હુઃખથી ભગ્ન હૈયાની અંજલિ આ સ્વીકારજે. ૨૨
 અંજલિ અમ હૈયાંની અશ્રુથી, સ્નેહની ભરી,
 નથી પૂર્ણ શક્યો આપી તથાપિતું સ્વીકારી. ૨૩
 —ચોગીન્દ્ર જ. ત્રિપ ઠી

(૧૩)

થંભો હવે !

બહુ થયું !

થંભો હવે નિષ્કળ અશ્રુમારાં;
 નિસ્તેજ આ લોચનના કિનારા
 સિંબલીને સાધવું શું હવે છે ?
 અન્ધારી મૃદિતણી કન્દરામાં
 યુગો ઘડી અડવડતા મનુષ્યને
 ડંડી પરમ મત્યની ચીંધવાને
 એકેકે જેણે પગ આચુ ફેરી
 ને નિંદગીની કળીએ કળીને
 જલાવીને જાતની જ્યોત પાથરી,
 તે દીપ માનવ્ય નાણે અચિન્થ્યો,
 ને આમ, આવી રીત, રામ ચાતાં

ક્યાંથી કહેા ધારવી ઉર સાતા !
 એને હંતું મંગલ સ્વપ્ન એક :
 પાપો તણાં સદિપુરાણુ યાણાં
 ઉખેડીને આ પશુની ધરામાં
 પુણ્યો તણું નંદન નવ્ય રોપવું....
 ને કંઈ ને રાવણુ આદિ સૌએ
 જેની કને સૌમ્ય હતાં દીસન્તા
 એવાં મહાસીધણુ આસુરી બળો
 સામે હતાં, ત્હોય, સદાય એણે
 આયુધના આદિમ પ્હોરથી તે
 છેલ્લી ક્ષણેા સુધી અદ્વિત્ય તે જે
 જૂઝયા કર્યું....સ્વપ્નની સિદ્ધિ અર્થે
 ને હાય જ્યારે,—એ સાધનાના
 દારે ઉપાના કિરણેા શુભાળી
 બાંધી રહ્યાંતા જય તોરણોને
 જિગી રહેલી યુગ કેરી મંગલા
 નાન્દી તણા બાળ રહ્યા હતા સૂરેા....
 ત્યા થંભો પરંતું મુજ અશ્વ હાવાં
 નિરતેજ આ લોચનપે ન કામા
 દૌર્ભાગ્યની ઝાંખપને ચડાવતાં....
 જો, જો તપમ્યા—દુષ્કળાં શરીરને
 ત્યાગી ઉલા યોગી તમારી સામે
 ઉચ્ચારતા અમૃત—ધાર વાણી :
 “લે ચાલ, અશ્વ લૂછીને સવેળા—

મેં આઢરેલા હજી માઠી જંગ,
 પૂરો કરી ઝોલનું રાખ રંગ
 કોને રહે, જો અહીં આ રહ્યો હું
 પહેલાં હતો તેમજ તારી સંગ ।
 બણે તું, જગમાં સત ને અહિંસા
 સ્વધાપવા ઠાજ અનેક વાર
 હેયે ધરી વજ, ધરો મુખે સિંમત,
 મેં મટગટાંબ્યા વખના કટોર....
 ને તું....નિહાળી મુજ જોખિયાને
 જૂમિ હળેહું....હળી આમ બધે
 તો સાધના ભારી શું વ્યર્થ જો બધી ।
 ના, ના, મને અશ્રુની સસ્તી અજબિ
 આપી રખે છેતરતો તું આત્મને ।
 હું તો અહું છુપનવીર જોવા
 જાઓ, કરોડો, લૂછી અશ્રુને બે
 હેયે ધરી પ્રેમ પરિત્રી દેવ
 ને શેષ ફેરી સજીને સહિષ્ણતા
 સીંચી સીંચી શોષિત શુદ્ધ કરવા
 મેં આઢરેલા રણ મત ફેરો
 પૂર્ણહુતિ પ્રાણપણેજ આવ"
 તેથી હવે નિષ્ફળ અશ્રુ ભારા,
 થંભે સમે જોડસકા તમે જો
 ને વેદનાને જરમાં પહોંને
 ચાલો હવે આત્મરામ - મારા
 (જનસંગકાન્ત મણિકે)

(૧૪)

કૂલ - વિસર્જન.

રાષ્ટ્રધ્વજે ફરકતી બુહુનીર નૌકા
મંચી સમૃદ્ધિ કંઈ અંતર ભૂખડંતી
દેશે કરી બલક ? સાવળી મૌનભાર ?
આંખો અસંખ્ય બનતી ત્યહિં બુદ્ધતાર.
ખૂંચી જતી જ અમ અંતર સત્ત્વ ભણે !
એ ભસ્મપાત્ર મહિં ભારત સર્વસાર,
ઓ તીર્થરૂપ ! તમ ભસ્મ ? વિચારતાં યે
ઉત્કંઠ અંતર વિશે અણુકંઠ્ય બ્યાપે!
હેહાન્ત વાત બહુ વાર વિચારી વાંચી
ને અંતર કર્યન છળી ભરઆંખ સાંચી.
દેશે ન તોયે ન તમે ની પ્રતીતિ યાતી.
આજે પ્રયાગ સૂચિ સંગમના મુતીરે.
બીજાં અનેક બળી ભારતભોમ તીર્થે
જો આ અમે અહિંય સાગર સર્વતીર્થે
ઓ તીર્થરાજ તમ કૂલ વીસર્જવાના ;
તીર્થોદક કર્યું સહાય સ્વયં પવિત્ર,
ને અગ્નિ પે સકલ શોધન આપ શુદ્ધ
ગંગા તમારી પણ જીવનતી અનેરી,
જાતે વિશુદ્ધજ, પ્રબુદ્ધ પિતા, વહેતી !
પિતા ઓ રાષ્ટ્રના ભવ્ય ! નવ્ય દ્રષ્ટા જગદ્ગુરો
વિસર્જને કૂલતીર્થજીવને નવસર્જિયે.

—મુન્દરજી. ગા. ૫

(૧૫)

અપૂર્વ માનવી.

સ્રષ્ટિણું સર્વ મધુર સાંભરી, શ્રીકૃષ્ણ, ઈશુ, પુદ્ગલી પ્રભાભરી;
 પ્રણયતિએ દીધ પૂર્ણ તત્વનો મનુકુળે એક અપૂર્વ માનવી.
 એ માનવી ગાંધીરૂપે પ્રકાસ્યો, ભૂદયાં જનોને સતપથ દાખતો;
 યુગે યુગે સર્જન કે નવું થતું, ને પાપ ને પુણ્યનું સ્ત્રવ્ય જામતું.
 સંહારવા પાપ, અસત્ય, હિંમા જ્વાલામુખી જગમાં ધૂમી રહ્યો;
 ને શાંતિકાળે મયતાં બહો ! એ ધિક્કારનાં ઝેર અખૂટ પી રહ્યો.
 શોષિત ભૂખ્યા નરરાક્ષસોમાં એ પ્રેમસુધા સીચતો ફરી રહ્યો;
 “લઢો ન ભાઈ, સહુ ભાઈ થૈ રહો” એવું કહી માનવતા લીખી રહ્યો.
 “લઢો ના, મારો ના,” કહેતો શાંતિ-સંદેશ બોધતો,
 અહિંસાનો ફિરસ્તો એ શમ શમ ગળી રહ્યો.
 દ્વેષ-વેરની આગે જો ગાંધીની આહુતિ થશે,
 પૃથ્વીના પદ પરથી તો માનવતા થે મરી જશે.

—શ્રી જ્યોત્સ્ના શુક્લ

(૧૬)

દાંડી તટે.

(સોનેટ)

વળાવ્યાં જાપુના ફૂલ સકલ આ સિંધુ જલમાં
અમે પાછા આવ્યા તટ ઉપર, હાવાં પરમ એ
મહાત્માનું, આવા અતિપુરુષકેરા શરીરનું
રક્તું ના એકકેય, પૃથિવી ઉપર ચિહ્ન, મનુજે
હણી નાખ્યું, આગે ભસમ કરી નાખ્યું ઉદધિએ
દીધા લોપી એનાં અગનજનિયાં શેષ કુસુમ
આહો ! જેણે આવા પ્રણલતમ પ્રેમે પૃથિવીને
હતી આહી છેલ્લા દમ લગી, જણું આમ સહજ !

વિલોપી જાપુનાં સમદર સમુદાર ઉરનાં
'ફૂલો ને (સિંધુ નું મિલન થયું સિંધુ અવરથી)
ચઢયાં પાણી જાપુ હૃદય પ્રીત જીવાળ સરખાં,
મળ્યાં ત્રિનીઃ સ્ત્રીમે નભજલધિ ને જાપુ જલમાં
વળાવી જાપુનાં ફૂલ સકલ પાછા તટ ફ્યાં,
ચઢયા ત્યાં જાપુથી વિહીન તટપે અશ્ન ઉભરા.

—મો. ઉપનમ

(૧૭)

તારો ચમત્કાર.

—(૧ મીતિઓ-૧)—

હત્યા તમારી સુણીને, મહાત્મન,
 જળે ન આંસૂ, નય ચાપ ચોઠ !
 ખૂની વિરે ક્રોધ ચઢે ન કેમ ?
 સ્થમી જવા લાવ જ કેમ માનુષ ?
 હિંસાશક્તિ તે' બહુને જગાર્યા,
 હિંસાશક્તિ કેહ હલાય તારો !
 આમાં હશે શું કંઈ ભેદ જૂદ ?
 ક્યાંય ના, રતબધ જ ચિત્ત શૂન્ય !
 પરંપરા પાપતણી, પ્રવર્તે,
 હતી તકી સાંકળ એક પુણ્યની,
 તોડી, ઠરી પાપ પરંપરાને
 ખૂની ખૂની તે' ઠરીએ શુ ક્રોધ !
 ચલાવવા રાત્ર્ય અસદીવર્ગે
 ભેદોમહીં બર ઠરી મોટમોટા,
 થતા હતા એક, ક્રીધા જ જે તે
 ખૂની ધરા બે ! નહિ આ બિચારો !
 કરો ! કરો ક્રોધ, હલોય પાપ બે !
 કરો કરો ચોઠ, પમાય માઈંવ !
 રદો રદો પાપ જ બે, હવે તો !

મિત્રમા વિલાસો કરશે ના અમુના ।
 ખૂની નિમારો ! ગહુ શાન મુલ્યો
 હણાય ને ના હણવા ગયો તે ।
 હતો તને દેહ કદાપિ આત્મનૂ
 હણાય ને હિસકે હાથથી કદી ?
 હર્ત ખર્ચ સાધન આત્મવીર્મનું
 તે સાચવ્યું તું જતને કરી તે
 પ્રકાશવા આત્મનની અહિંસા,
 ગમ્યું ન તે તામસ જંતુને અગ્ને ।
 શ્રદ્ધા નમારી, પ્રભુનીજ ઇચ્છા
 વિના બને ના કંઈ દેહ મૂક્યો
 પ્રકાશવા સત્ય સમર્થ રૂપે
 વિસ્તારવા પ્રેમ અવિન રીતે ।
 દેહાન્ત તારો મુણીને, મહાત્મન,
 ગણે ન આંસૂ, નવ થાય ચોર ।
 ખૂની વિશે ક્રોધ મતો કાંઈ ।
 તારો અમલદાર હશે મહાત્મન.

—મી. ચુડિકા—

(૧૮)

ગાંધીજીને.

દાહભરી આંખો માતાની,
તેનું તું આંસુ ટપક્યું,
બળી રહ્યું અંતરમાં કિન્તુ,
સૌ પાસે મીઠું મલક્યું,

મૈયાના જો ગાંધી બીર
અર્પું છું હૈયાના હીર !

ભારતના દુઃખે દુભાઈ,
કુદરતની કૃષ્ણા ઉતરી,
સંસ્કૃતિને સ્વાતંત્ર પ્રભરીને,
ભારતને અંગે પમરી.

વંદન જો કુદરત સંદેશો,
ધન્ય થયો તું ભારત દેશ !

—શ્રી કૃષ્ણલાલ આંબરડી

(૧૯)

ભીખ.

મારે હતાં સાધન પિંડ કેરાં,
 જેણે થયું તે સધળું સમાધ્યું ;
 યાકી ન કાયા, પણ લોક થાક્યા,
 દિસા તણા તાંડવખેલ જાગ્યા.
 માફી દિશા શૂન્ય બની બધેથી
 વાણી બની વ્યર્થ સરી મુખેથી
 એ પિંડના સર્વ પ્રયોગ ખૂટ્યા
 ત્યાં બંધુ આવ્યો; સહુ તંગ તૂટ્યા
 હું નામ ને રૂપ ફગાવી આવ્યો,
 દિશા અને કાળ વરાવી આવ્યો,
 આજે મહાકાલ સ્વયં બન્યો હું,
 પામ્યો તઠાકાર દિગાત્મ સાથે.
 ઠરતુરની સૌરભ તે બન્યો હું
 અને મહાદેવ તણી સુભકિત-
 રવીન્દ્રનો શુંજનમમં હું છું
 ને ગોખલે ગૌરવરૂપ હું છું.
 દેગંબરી ધૂન રધુયતિની
 તેમાં બની પડજ વહી રહું છું
 ખરે તણી સાત્વિક પ્રાર્થનામાં
 હું દૈન્યનો ભાવ બની રહું છું.
 નાચી રહ્યાતા નરસિંહ સાથે

જે ભક્ત લેઈ કરતાલ હાથે
 તે સર્વના તાલ હજી ય બાજે
 નચૂક તેની મત હું બન્યો છું.
 મૂર્ખીપમાં પંચનદી પ્રદેશે
 નિદોષનાં જીવન જે હજીયાં
 જીજીવિષા તેમની હું થયો છું
 નવોદરે જન્મ રટી રહ્યો છું. ૨
 છું બધે છું, નથી નષ્ટ હું છું,
 પ્રી છા મને તો નજદીક હું છું.
 ઉભો રહું ધીરજથી અદીઠે
 હરેક દ્વારે, ખુલ્લો કરી ને;
 અહા મને કાન થશે ન આડા
 ઝીણો દડું અંતર સાદ જ્યારે;
 કે ચિત્ત ચાળા કરશે ન તક
 રહેકું મની નિર્જીમ શત્રુ જ્યારે. ૩
 સમાનના આગળ આગળામાં
 સમર્થ હિસામતિકાગી બીરા,
 ખુટાકપા કાલીય કાકડુરો
 મશાલે વેગનવર્ષિક રેશો?
 પુષ્પાદૂતિએ હૃદયમોની
 હિરણ્યગર્ભે અવતાર મોંઘા
 હું ખંડખંડે વિચરી કરીને
 સર્વોદયસ્થાપન કાજ યાચું. ૪

—પ્રીતમજાન મજાગ તર

(૨૦)

ગુનેગાર ગાંધી.

તારી સામે અસુરોની ફોજ થકી,
કારાગારની કાળી દિવાલ ખડી,
ખણકી રહી સાંકળો લોહધડી;

ખની નિર્જાય તોયે વીરા ! તેંતો એટલે સૂતા સંસારને સાહ કયો,
એણે હિંમતની હદ રાખી નહિ તેથી ગાંધી આજે ગુનેગાર હયો.

થાક્યા માનવીમાં ફરી પ્રાણુ કારે,
ગામેગામ અને નગરે નગરે,
તારે સાર ગયેા હૃદયે હૃદયે.

તારે નાહ સૂણી મારો જાગિયો દેશ ત્રિશટ નવી નવી આશા ભર્યો,
એ જો ભલે ભાડી અનેક તણી તેથી ગાંધી આજે ગુનેગાર હયો. ૨

તે તો ખીંચાં હળાદળા ઝેર હસી,
ગયા ઝેરના નાશ અનેક હસી,
તો એ નેનમાં અમૃતભર્યોત રસી.

તને મંદિરમાં ફેરા માનવીઓએ કારખી રેલનારો પીરસી,
તારે એ જ ગુનેગારો વધારના તોયે મેહુદિમાં તું રહ્યો વરસી. ૩

સારી આહમમાં જેનું દાઇ નથી,
એ જો દીન પતિત તણો તું પતિ,
અગતિક તણી એક તુજ ગતિ,

કોટિકોટિ મનુજોના અંતરને તુંમાં રાખી મળી ગયો સ્નેહ ભર્યો,
અજો દુઃખિયાં કેરાં દિલ કયાં તેણે ગાંધી આજે ગુનેગાર હયો, ૪

ત્યારે પાસ અન્યાયની આગ બળે,
તેમાં લાખમ લાખ ફૂલો પ્રગળે,
પ્રબ્ધ દારમી વેદનાથી કંકળે.

ત્યારે સ્વાર્થી ઓની જમાત આ કોરડો વાંઝો રહી નિજ રોપ ભર્યા,
તુંથી કંઈન એ નવ નય સહયાં-તેથી ગાંધી આજે શુનેગાર ઠર્યા. ૫

તારે હુંયે જોડાણુ તો આલ સમાં,
તાના પ્રાણુ પ્રકાશના આગરમાં
અમકે નજલાગ્ય મનુ કુલનાં.

પ્રિયા ! તારા અમોઘ તંપોળગથી મટી અડપ તું આજ વિરાટ થયે,
નાનાં માનવીથી સમળાય નહિ તેથી ગાંધી મહા શુનેગાર ઠે. ૬

અભુપુત્ર ઇસુ વધસ્થંભ ચડયા
આડે ઠાગ તણા પડ્યા પડિયા,
ઇતિહાસે ફરી એજ ઘાટ ઘડયા.

ગોરી માનવી અંતરે એર ભરી, આંખો લાલ કરી હં-ભાદ્ર કરે,
મને હાથ ! જરાંય નવાઈ નથી મારો ગાંધી એમાં શુનેગાર ઠરે. ૭

ટીપ્પણી :—ગાંધીજી આશાપાન મહેલમાં ૧૬ જુન તારે સરકારે વિસાના
ફર્યો મારે ગાંધીજીને જવાબદાર કરાવવા સ્વ દેટનહાથ
પાસે પ્રેરિતમ તૈયાર કરાવી તે પ્રસંગે.

—નાથાલાલ દવે

(૨૧)

અવતાર.

ઘોર ઘુઘુરટા વાયુ વાયે,
 વાહન જુથે જ્યોત છવાયે,
 ગાજવીજ ને લડકા થાયે,
 વરસે ધગધગતા અંગાર !
 તોફાને પરંતુ સૌ ડાલે,
 થરથરતુ જગ આંખ ન ખોલે,
 માનવચિત્ત ચઢ્યા ચગડોળે,
 ગર્જન કૌણ કરે ભયકાર !
 આપે મૃત્યુગીત ગજવી
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 વિરાટ પગલે જગ ધ્રુજવી
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 આપે મૃત્યુગીત ગજવી
 વિરાટ પગલે જગ ધ્રુજવી
 પાપતાણી દુનિયા ટોલાવી
 રૂઝ તણો એ નવ અવતાર !
 ધાસે પ્રવાસે જગ સળગાવી
 જુગ જુગ કેરી નીંદ ઉગાડી,
 નિષ્કુર સહુ હૈયા કમ્પાવી,
 ધ્રુમે ગ્રહી એ નવહથિયા - !
 ગીતા કેરા મંત્ર લણીને,

પગલે પગલે તિમિર હણીને
શીરૂતાની ઘેર ખણીને
કમ્પાવે આત્માના તાર !

જયલેડે ગેસીને આવે
કાને કાને ગ્રંખ ફૂંકાવે
તાંડવથી જગને કમ્પાવે
આજે એ દેવી અવતાર !

હુર્ખાંતા સહુ નાટ જ કરતો
ગર્જા ખોળાઓ સંહરતો
રગ રગ નવચેતનથી ભરતો
આવે કરતો જગ હંકાર !

છિન્ન સિન્ન બાંધો સૌ કાંતો
નિર્ભયતા ઉર ઉશમાં ભરતો
સ્વતંત્રતાના મંત્ર જાગવતો

કરે વિદ્યમાં નવ અમર !
અંકાવાને વિશ્વ જગાડે -

નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
ધન ગર્જન કરી મોહ ભગાડે

નવ અવતાર ! નવ અ તાર !
સ્નેહલયો એ નવ અવતાર !

અંજાવાતે વિન્ધ જગાડે,
 ધન ગર્જત કરી મોહ જગાડે,
 ઉરુરમાં નવ જ્યેતિ જગાવે,
 કરે સદા એ જગ-ઉદ્ધાર !
 સ્પષ્ટિ નવી એ રચતો આજે,
 સ્નેહગીત જ્યાં સદૈવ ગાજે,
 સ્વાર્થ છુપાવે ખુબ જ્યાં ગાજે,
 રેલાયે જગમાં અમી-ધાર !
 આવો નવયુગ ફેરાં ખાલો,
 દૂર થયો છે પડદો કાળો,
 પ્રભા દેવી રેલાતી ભાળો,
 યાચે વિન્ધતણે ઉદ્ધાર !
 આજે દેવી ગીત ગજાવે
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 વિરાટ પગલે શૌર્ય અપાવે
 નવ અવતાર ! નવ અવતાર !
 આજે દેવી ગીત ગજાવે
 વિરાટ પગલે શૌર્ય અપાવે
 હાનવમાંથી હેવ બનાવે
 સ્નેહબધો એ નવ અવતાર.

—શ્રી સ્નેહરશ્મિ

(૨૨)

વામન સ્વરૂપ ગાંધી !

(શાદ્દલ)

જોયો જ્યાં ગરવે ભરેલ જલિને ધર્મોન્ધતાથી અતિ
ત્યારે વામનનું સ્વરૂપ લઈને આવ્યા પ્રભો વિશ્વમાં
ને શિરે હથ યાદ એ જલિતણા પાતાળ આંધી હથ
કીધો 'તો અતિ પ્રેમથી જલિતણો ઉદ્ધાર એ વામને,
તેલું વામન રૂપ જે લઈ અહીં ગાંધી રૂપે હિન્દમાં
આવ્યા માનવ ઢેહ શું ધરી પ્રભો, શુભામીને આંખવા ?
ને શાંતિ સુખ સ્થાપિ માનવતણા ઉદ્ધાર અર્થે ફરી ?

—કુમ્ભચંદ મહેતા

(૨૩)

વિજય માનવનો.

(દેવુ ભાંગી પડે એવો આઘાત લાગ્યો છે ગાંધી જતાં શું ગયું તેની
કલ્પના કરતાં તો સર્વસ્વ ગયું એમ જ લાગે છે. ગાંધીજીની
મહત્તાનાં દર્શન થાય છે અને તે પછી એમના જલિદાનનું રહસ્ય
સમજવા માટે છે. માનવતાનો વિજય નીરખી ચિત્ત શાંતિ
અનુભવે છે.)

આજ નયનો ! રડો !

હૃદય ! ભાંગી પડો !

પૃથ્વી પેટાળનાં કાળના ઠોરડાં શા

ધરાકરૂપ સૌ સામટા ગડગડો !

આજ આકાશના ધૂમટ નીચે પડો !

સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારણા સૌ ટળો,

આજ ગાંધી ગયા !

જેહણે માટીથી મનુજ ગઢેકાવિયા,
જેહણે પંકથી પંકએ ખીલવ્યાં,
જેહણે પ્રસ્ત વિધ્વસ્ત માનવ ઉરે
સ્નેહ ને સત્યનાં

અભય કારુણ્યનાં અમૃતો સીંચિયાં,
જેહણે કર અડપે
દીન, કંગાળ, એદી, અધોરી, એમ ભાગિયા
પામિયો મુક્તિની મંગળા,

તેહ ગાંધી ગયા.

આજના જગતમાં

દેખને કલેશનાં

સ્વાર્થ ને અધમતાનાં બળી
સતત દાવાનજો બ્યાં રહ્યાં
તેહ આ જગતમાં

ગાંધી તો અમૃતની એક વર્ષા હતા,
માનવી હૃદયની ભવ્ય આશા હતા,
સત્ય સંશુદ્ધની અચલ શ્રદ્ધા હતા,
પ્રેમમય ચેતના દેહધારી હતા,
માનવી જગતનું હૃદય ગાંધી હતા,
હૃદયનું સત્ય સવિવેક ગાંધી હતા,
અભય, કારુણ્ય ને કાવ્ય ગાંધી હતા.
તેહને તો હણી, આજ આ માનવી;

માનવી કૃત્યને મૂળ ! નાખ્યું હણી !
 શત્રુ જેવું ન'તું વિશ્વમાં કોઈ એ,
 શત્રુ તેને શું રે તાહરો તું ગણે !
 દ્રેષ જેને ન'તો વગતમાં કોઈનો,
 તેહનાં છુદ્ધને કુદ્ધ કનહો સમાં,
 હોયને દ્રેષ તે દેશકેરો હીકો !
 મૂખ રે માનવી ! જાણતો તું નથી
 તેં શું નાખ્યું કરી ?

કલેશકાયર, ધવાયેલ, હીણાયલી
 માનવી જાતિ રે ! ક્યાં જશે રાંકડી
 પામવા પ્રાણની પુણ્ય સંજ્ઞાની
 'રાંકડી'—મેં કહ્યું ?

ગાંધી શા પુરૂષને જેહ પ્રગટાવેને
 જતંમાને જની પરમ મહિમામયી
 તેહને મેં કહી 'રાંકડી' ?

ના, નહિ, રાંકડી ન,
 તું તો મૂર્તિ સૌભાગ્યની

ગાંધી તો ભવ્ય કો વિજય તારો હતો,
 ગાંધીનું મૃત્યુ એ વિજય તારો બનો !
 વીરને મૃત્યુ શું આપી હો એ જુદું ?
 કલ્પાય બાંધે બીજું મૃત્યુ શું ગાંધીનું !
 ત્રેણી કો હિંસની ગોળી હેંચે ઝીલી,
 શાન્તિ ને શાન્તિની કિંમત કાળવી,

રામ હે ! રામ હે !
 પોતી ગાંધી ગયા !
 અમર આજે થયા !

પ્રેમ ને દ્રેષની, ક્ષાન્તિ ને વૈરની,
 જ્ઞાન-અજ્ઞાનની, તેજ ને તિમિરની
 આદિથી જગતમાં જામતી યાદની.
 તે મહી આજ ફરીવાર ગાંધી પડે
 વિજય ગાથા રચાઈ શી માનવ્યની !

દ્રેષ ને વૈરની અમલ છાયા તળે
 પ્રેમમય સત્યની દીપ્તિ શાશ્વત ઝળે,
 દીપ્તિ એ દષ્ટિમાં સતત જે રાખતી
 વૈષ્ણવી ભાવના આજ વિજયી બની.
 દેહનું મૃત્યુ તે મૃત્યુ સાચું નથી,
 મૃત્યુ તે જીવનનો અન્ત સાચો નથી,
 કોક દુષ્ટુદ્ધિએ મર્ત્ય જે આભયું
 વીધ્યુ તે હિંદુનું હૃદય ગાંધી નથી.
 ગાંધી તો ઓ રહ્યા ! આર્ય દ્રષ્ટા સગા,
 પ્રેમભર નમનમય કોઈ ઇશુના અમા,

શાદય ને સત્યથી.
 દ્રેષ ને પ્રેમથી.

વૈરની જ્વાળાને શાન્ત નિર્વૈ-થી
 શમવવા મંત્ર મનવ્યના શુન્નતા,
 મૃત્યુના તિમિરથી અમર તેજે જતા !

નયન ! તો ના રડો !
 હૃદય ! ધીરજ ધરો !
 સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારલા, સૌ ઝગો !
 ગાંધીનું જીવન તે વિજય છે જીવનનો !
 ચાંધીનું મૃત્યુ છે વિજય માનવીનો !
 પૃથ્વી પેટાળના કોરડા શા
 મરા કમ્પ શાન્તિ ધરો !

—મનમુખસાલ ખેરી

(૨૪)

ઝેર કટોરા.

કટોરા ઝેરના પીવા રે ! કટોરા ઝેરના પીવા રે !
 ચોગી તારે ઝેરનાં પીણાં રે ! ઘૂટી ઘૂટી પ્રેમ પીણાં રે !
 ઝેરના સાગર, ઝેરનાં ઝરણાં, ઝેરનાં કુંજ ને ક્યારા,
 જજ આખાનાં મનડા મેલાં, માનવ ઝેરનાં ઘેલાં !
 ચો ! તારે ઝેર એ લીલાં રે ! મધુરાં પાનની લીલા રે !
 ખૂટયાં ના ઝેરનાં દેનારાં ! ખૂટયાં ના ઝેરનાં લેનારાં !
 પીનારાં ઝેરનાં ધીરાં રે ! જીવી ગઈ ઝેર પી મીરાં રે !
 ઝેરી આંખો, ઝેરનાં હૈયાં, ઝેરમાં ઝેર ભરાયાં ;
 લાઈની ખંજર, લાઈની કાયા, લાઈ એ લાઈ મરાયા !
 જગે આવાં ઝેરના દીઠાં રે ! રુધિરનાં ઝંડેણુ ના દીઠાં રે !
 લાસ પતિના કંઠ વિષેનું ઝેર શું ઊભરાયું ?
 એવા શંભુએ પીતાં પીતાં કશ કિશ રેલાયું ?
 ચોગી તારી હામ ન કાચી રે ; શ્રદ્ધા તવ સત્યમાં સચી રે.
 —મીં જાગદેવ મોલીઆ

(૨૫)

બાણ પથારી

શિખરિણી

હજારો ભાનુની ધરતી પરકમ્મા કરી વળી,
 નહીં તો એ આગે ડગ કંઈ લયો આદિ મનુજે
 હજારો વધોમાં વિકરી પશુતા, પોત અદકું
 મનુષ્યાકારોમાં પ્રકટ્યું પશુએ, ને કહીં કહી
 ખિલેલા માનવે બહુ બળ કયું સત્ય ધરવા
 રૂપ્યા મૌને યત્નો ! સતકલ્પ રૂપો ના પશુ છતાં
 કરેલા સંસારે અગણિત રુન્ડા કંઈક સહીએ
 યથેચ્છાએ વેચાં અડગ ઢગલા, તે નિજ પરે
 ધીરે ઓઢી લેતું હૃદય કુમળું એક પ્રકટ્યું
 ૧૦
 ચુરાશે પોતે કે દબી મરી જશે તે રૂઝ વિના
 દગાદી પહેલાં સૌ, પછી જ રહ્યું પોતે ઉમરવા
 અને એ પાપોના દહન કરવા પુંજ સધળા
 ખિછાંયું એ હેયું સહુ વિંશ વિંટાઈ કદનશું
 પડેલાં, પીરલાં અલિત, હલિતો ને ધરવનાં
 અનાથો—ને સૌનો છવતર બની, બંધુ બનીને
 ગરીબોનો બેલી ઇશુ પ્રગટિયો વિશ્વપ્રભુથી
 અને આંસુ ધારે ટપકી; નહીં કારણ્ય અટક્યું
 પડેલાં ને બાંધે પકડી ઉચક્યાં પુણ્યસ્વરગે
 ઉરે ચેટી ને ચોતિ, નિજથી પ્રગટાવી સહુઉરે ૨૦

રહી નાચી સ્થિતિ નહીં—હજમથી સંતજનની
 દિશાઓ ઘેરને હાથની હિરંગા ભીંજવતી
 મહાકલ્યાણોમિ જગત જીતી એ નવ શાસ્ત્ર
 ધર્મી ભણું વેગે વહન કુંધવા, હાથ ખંજિયા
 શરારી સત્તાના અધવચ્ચ ધર્મા ને રણ રચ્યું
 સુંકું ચોપાસે, ત્યાં અરર ! ઉર ગંગા શમી ગઈ !
 હિમેડી પેટાળો જડ, પ્રગટ્યાં કેા ઉર તણું
 નવાણોમાં મૂળી સમસમી રહી ગંગકરુણા.
 ઇશુને જીવે ને જગતહૃદયોમાં નવ વચ્ચું,
 વચ્ચું કે તે જીને કુસ પર ચડયે ; ને જગજને ૩૦
 સુખે મર્યા શોખો જીવનજાતિ પેશંખર તણો
 પૂજી, રાઈ, ગાઈ, પણ ન પ્રગટાયું ઇશુ—ઉર.
 વચ્ચા ધર્મો, ને દૈત્ય ઉજવિયા કિંત્ય બલિના,
 મીઠા જીને કિંત્ય હુકમ સહુના જાંઘુખનને
 જગે ધોળી ખીતે અશમ ઉજાવા લિખ ઉર.
 હિંદુ કો હિંદુમાં રજાશય અડયા કુસ રપરે !
 ધવાયેલા પ્રેમે અમૃત બરિયું મીન કુસકે !
 મહા મૃત્યુ સત્રો જગ ઉજવતું જંગ જગવી :
 દુભાયેલાં સત્યે ભણું તિગિરે ચાહું રગજી.
 જગે પચેા છો તે મરણ કુસ રાખ્યા અડગ હો ! ૪૦
 મહા કલ્યાણોને પથકે શંકામય ? — જીને
 ધીરે પૃથ્વી તીરે રાખી ઉર ગાંધી ઉતરિયા.
 અરે જીને જાયુ ! નજર અમ આમી કરીસ ના !

પડ્યો. બાતું તારે, જગ કીચડમાં પામદારમાં !
અમે પાપી બૂડો સત સમજિયે, ગે છરવણુ
પરંતુ એ ! બાતું ! જય તુજ થયે, સત્ય જિતયે.
અમારા પાપોની ઠરીશ પરવા ના લગીર તું
શિરે લેવા બતાં ગાડી કચડાઈ તું મરયે.
અમોને પાપો તો કંઈ યુગથી ઠોઠે પડીગયા
તું જેવા એકાકી લડથી વળશે શું ઘડીકમાં પ.

મયુ ડાહ્યું કાંઈ જગ-વહી ગઈ વીસ સદીઓ—
ન રોખ્યા દાપડોના કુસ રચૂલ, ઉરે કિંતુ પરખી
પાડ્યા ગાંધી એ, 'હરિત મરો કે મરીશ હું ?
હજીની મૃત્યુની દરખીણુ વહોરી ઉર વ્યથા
અને મોઢે મોધું સ્મિત દરકતું રાખી દૂમળું
ઘડયું ગાંધીએ જીવન ચિન્કુમારોહણ સમુ
ધરે એ શિંતુ શા ઉરની લહરી ફેનિલે રફૂરે
નિહાળી તે મોઢા, — જમીતલ બાપી કપમ શકિ
કાંકણે લાગેલા વીધણુ વડવાગિત ? નિશિ કિનિ
વૃત્તિઓ જાગે જગદિધિ ધગદાદે લિહળતી. ૬૦

ગળે મેલી દેલી જગની સદિતારે. અણગણી,
ગંભીરે એ હૈયે નિગની લઈને નામ સ્મતાં-
કરોડો નિઃશકે નિજ ઉત્પરાળો દૂર સુધી
વહાવી વાંચે અમી રહય કેશં અણ ખૂટયાં.
અને આઠારી એ ગદન ઉરની શાંતિ વિસતી,
તુ જીવે કેા જીટે રતનકણ જેવા કીખી રહયા

વિંઝાતા ગોળાઓ મંથન કરતાં જે રૂઢ્યનું,
 વ્યથા ના જોવી, ને ફક્ત ઉર આનંદજ મહી
 જગો બાગી થાવું, સતપુરુષને તો નિજવ્યથા
 વલોવી સૌ સામે નિજસકળનો સાદ ધરવાં. ૭૦
 ગયા સિંધુ કેરે, મથન કરવા દેવદત્તજે,
 વિદ્વાપી મેફથી જલધિજલનાં રત્ન અમૂલાં
 અતિ રમ્યા, નાર્યા, તહાં જ વિપ હાલાહલ થયું,
 દિશાઓ ઘેરીને પ્રલયપૂર જેવું ઉમટ્યું,
 અને રતોઘેલા સુરઅસુરથી ના વળી શક્યું !
 ઉમાશંગથી ત્યાં શિવ ઉતરિયા સંયમ મતી
 અને એકીધૂટે વિપ ઘટઘટાવ્યાં જમતને
 સુરક્યું, ને પૂંઠે અમૃત મળ્યા તેની નવ તમા !
 મળીને આજે એ સુરઅસુર આ માનવતણા
 નિશાળા સિંધુનું મથન કરતા સ્પર્શહિતથી. ૮૦
 મળ્યાં રત્નો કે ના કાન કહેશે ? કિંતુ દિસતાં
 વિષે ઘોડાપુરે જગ ઉમરતાં તે નિરખવા
 બલુ શે' એકાકી મતુજતણું ? તો એ ધરેજથી
 ઘરે હોઠે ગાંધી સ્મિત ફરકતે સંયમમતી,
 તરે ! તારે ? પડે, જમત ! વિપ દેવ જવું પડે
 યજ્ઞે શ્રીસે પૂવે સુકતુકર ખ્યાલી નિજ તણી
 દિધી, ને ઘેલ્લી પ્રભુપ્રણયમાં પાણુ ઘટતી
 સુકંઠા મીરાંને દિધ વિપકટોરી નૃપતિએ,
 ન એવું ગાંધીને,—નિજ નજર તણી ચક્ષુવીને
 દિયે ગોતી એ તો વિષાદ્દયપ્યલા, વિપ ચૂસી. ૯૦

ભરી દે પાછા એ ઉચ્ચમૃત પૂરી નિજ તણું,
અસતપુજે, હિંસાદવ, હૃદયને બાળી દમતા,
વિકારો વટોળી ઉર વિમલ વીજે જ. શતધા,
ગરીબી પાતાળે- જન સળડતાં કોટિ કીચડે,
સ્વધર્મેના લોહો જગત અસહિષ્ણુ લડી મરે;
પછી શેં જાગેલુ હૃદય ક્ષણ જંપી પછુ શકે ?
અને શેં એકાદ્રી દુર કરી શકે પાપદગલાં ?
વીણી વીણી ફેંદી ઈર્ષ બીતરના કુદ્ર વિષયો
ઉભા ગાંધી પડે સહન કરના સત્યવિતકો
ધવ યુ' ત્યાં ગિચિત્ સત, જાખમ ગાંધી ઉર થયો. ૧૦૦

નિયોવાયુ હેયુ, કહીં જરી થ જો પ્રેમ દુભવ્યો,
મરીળીથી કંપી નિજ જીવન નિષ્ક્રિયન કહ્યું;
ઉઘાનીઆ કોરે ધરધરી, લીધું લીનપડખું.
શકે ઠો એકાદ્રી હૃદય, સહ્યું એથી કંઈ મળું
પથારી જે ભીંમે સમવબિચ પૂવેં રચી હતી
સહા ગાંધીને તે મરણુ શરણ્યા પર સૂવું ।

જીવનભર એ શેં જીવવું ?
'અરે શાને સાધો । તમુતમુ ઘટે મીત ?' જગ કહે,
વહે સાધુ : તાં કાં તમુ તમુ તમે સત્ય હુંદતાં ?
અરે રે ! નાનાં શો જાખમ પડતાં મત્ય હિંરને ૧૧૦

દશી ત્યાં લાખોની રુજ સરિખડાંની ઉર વ્યથા !
નિઆસો દે જંપી સત ધરીક, એળી જગતનાં

હજારો હું જેવા મરણ અભિનન્દે વરહ એઃ
 મર્યે ત્યારે જાણ્યું કયમ, ઉગરશે સત્ય ? મરણે
 હું જેવાને, એનું હૃદય રુઝશે એ ન બસ શું ?
 ઘણાંએ જીવીને સત હૃદય કાર્ય મરણથી
 અને કેએ, આજ નહિ જ અભિનન્દી જીવનને
 ન કે વન્દી મૃત્યુ, પણ ઉભય કેરી સમતુલ્ય
 રમી સામેજર્યે ઇહ શરીરમાં બેઘ બળને
 ધરી, જાળે ગાંધી પરમ સતમાં ને સ્વચ્છ ૧૨૦
 હિસે આયુ હોવા જીવનમરણોમાં હિંચકતી.
 હજારો ખીજા કે ધરતી પર કમ્મા સૂરજની
 કરે ધૂસ્કે રોણું તકપિ ન શમે, અંતર બ્યથા
 તણા જવાળામુખી પ્રલયપણ ગળે અધીર મૈ,
 તને મારે કહેવું કવિજન અરે તે સમયના
 અમારી સામે તું નજર કરવી રે ન ચુકળે
 જમાને તારે જગત - ઉર - લાવા સળગતા
 ઉરે પોતા કેરે હસી કલપતા સતજન હો,
 કવિ ! તો રેડીને જીવન નિજ ગાળે જમજને
 વિભાવી સંતોના હૃદય કુરબાની પછીથી ૧૩૦
 તમે ગાશો ગાથા, રમત કૂર એવી શિદરમાં ?
 ન કાં પહેલેથી તો હૃદય પરખો સંત જનના ?
 અમે આજે ગાતા ઇશુની કુરબાની, બસ યમુ !
 ને કાલે ગાંધીની જીવન બલિ ગાથા કવિશ તું !

ઉમાશંકર જોષી

(૨૬)

✓ ત્રિવેણીસંગમે.

હવારે માનવી ટોળે મળી મધ્યાહનને સમે
પ્રધરાવે ખાપુનાં અસ્થિ ત્રિવેણી તીર્થ સંગમે.

અસ્થિને તીર્થમાં નાખી ના થવું ઘટે
વેશની ભાવના ભાંગે ત્યારે રોગ ખરો મટે

ગંગા ને યમુના જેવા હિન્દુ ને સુસ્થિમે નહ
સરસ્વતી ક્રુપા જેમ લલુચ જે હશે કદ,—

ભિન્નત્વ ખોઈને સર્વ થશે બ્યારે મહાસ,
ખાપુના અસ્થિ નાખમાનો ખરો ત્યારે મળે જસ.

પવિત્ર તીર્થને સ્થાન પ્રવાહે અસ્થિ છોભળે,
પ્રભસંગમ ભે ના, તો ક્યાંધીરે, હાડ ઝોબળે.

-અંપકલાલ વ્યાસ.

(૨૭)

માનવતાનો મહારાજ !

હે સન્ત ! અમર તુજ નામ થયું,
હે માંથી ! અમર તુજ કામ થયું ! ટેક-

તું સન્તનનો શિરતાજ હતો,

તું માનવતાનો મહારાજ હતો,

તુજ જન્મ ભારતકાળ હતો :

તુજથી નહીં હિન્દ ગુલામ રહ્યું !

તું દુર્જળજનનો દાસ હતો,

તુજમાં સહુનો વિશ્વાસ હતો,

તું ભારતમાનો શ્વાસ હતો :

તુજથી એ સ્વાધીન ધામ થયું !

તુજ પગલે આં અમૃત ઝરતાં,

તુજ પગલે આં કુસડાં ખરતાં,

પણ અમર ભૂમિ તું પરવરતાં !

સહુ શાંત અને સુખસામ થયું !

સૂતો તું જઈ ચમુના માટે,

માટેલો ચિર શાંતિ માટે,

પણ વિનાદ ભરમ થકી નાજે :

તહીં ઐક્ય સ્હીમ ને રામ થયું !

તુજ મૃત્યુ થકી આ વિશ્વવિષે,

આજે છાયો અન્ધાર દિસે,

પણ પ્રકાશ નૂતન ઝળહળશે :

તુજ જીવન પુનિત ગાન થયું !

અહીં કાલતણી રેલી ઉપરે,
 તુજ પગલાં પાવનકારી પડે,
 એમાંથી શુભ શક્તિ જડે :
 ઇતિહાસે અમર તુજ નામ થયું !
 વીર મૃત્યુને કાજ ન કંદન હો !
 તુજને લાખો અભિનન્દન હો !
 તુજને શત ઠોટિ વન્દન હો !
 'જય ગાંધી' અમર તુજ નામ થયું !

—જનાર્દન પ્રસાદ૨૨.

[૨૮]

વંદના.

૧

હેવો અને દાનવ મંગ એવા,
 ઇન્દ્રાક્ષને ડાહ્યું, ગયા વિભામા ;
 ત્યારે હમીચી ઋષિ હાડ ગાળે,
 કે વન્દ, દેવેન્દ્ર હુઃખો વિદારે.

૨

ખૂલે, ખૂલે વ્યાપી શુભાંગી કાળી,
 ના દિલને કે દટગાળી બારી ;
 ગાળી તમે હશે, વગાળી મુક્તિ,
 'બાપુ' તમે આજ વિદાય લીધી.*

—રમણીકાન્ત દલાલ.

* 'બાપુ'ના દેહાંતર્થે પ્રયોગ

+ તા. ૩૦-૧-૧૯૪૬.

(૨૬)

અવિચળ અજવાળું.

વૈષ્ણવ જનમાં હરિજનમાં હું હરજનમાં બાપુ ભાળું;
 એનું સત્ય અહિંસા રનેહે અવિચળ અજવાળું.
 ઘડી ઘડી દુનિયામાં બાજે હિંસાનાં ત્રંબાળું;
 શાશ્વત શાંતિશબ્દ સુણાવે એનું વચન રયાળું.
 જીવન છે જગતું માયાવી, જમ છે માયાજાળું;
 એ માયામાં પ્રહા ધિરાળે, દીધું જ્ઞાન નિરાળું
 જીવનનો પથ છે અહિં ભાંગેા, મનડું છે ભટકાળું;
 ઠમ્કુશળતા—કહેણ કહેતું ગાંધીવેણ કુપાળું.
 સમગ્ર જગતંચાલન કરતું તત્ત્વ કોઈ ઓગાળું;
 કૃષ્ણ કહો, અલ્લાહ કહો, કહો નામનામ ઢિંચાળું.
 તત્ત્વ બતાવી સત્ત્વ હીનને દીધું ઇશ ઠેગાણું;
 ક્રોધકાળું જે ફૂટ્ય હતું તે બન્ધું પ્રેમહરિયાળું,
 અમ પાના યાત્રી અમર તે, અમર તેણુ અજવાળું;
 એજ પંથ પર ડગમગ ડગલે જગત ધપે પગપાળું.

—સર્ગદ.

(૩૦)

માનવતાનું ખૂન.

માનવની જડતાએ આજે માનવતાનું ખૂન કર્યું,
 પુણ્યકથાના ઝરણ થકી શું રક્ત તણું છે પાન કર્યું.
 ઘોર ઘોર પાપોના થરથી જગતિ આખી છવાઈ'તી;
 મત્ય અહિંસાના તત્વોથી પુણ્ય શયિતા છાયી રહી.
 હોય અરે માનવ ત્હે આજે માનવતાનું ખૂન કર્યું;
 પુણ્યકથાના ઝરણ થકી શું રક્ત તણું છે પાન કર્યું.
 તોપ ગઝલતી, તેમ ઝબકતી, ઝેરી વાયુની ઝંઝા જ્યાં,
 ત્યાં ક્યાં તૂં સૂતો'તો નથ્યુ ! સૌમ્યમૂર્તિ પર ધાવ કર્યા.
 નહી આં હિમ્મત, નથી જહાડુરી, હીચકાર ત્હેં કામ કર્યું.
 પુણ્યકથાના ઝરણ થકી શું રક્ત તણું છે પાન કર્યું.
 ઘોર શુભામી જડી શું ખલા, રક્ત તણા એક બિન્દુ વિના,
 તોડી ફગાવી; કરી ભારતી મુક્ત અને આનંદમના.
 જગત તણી માનવજાતિનું હૈયું જે પર મુગ્ધ થયું,
 માનવની જડતાએ એવી માનવતાનું ખૂન કર્યું.
 માનવ ને માનવની વચ્ચે પહાડ ઊભા'તા લેદ તણા,
 રક્ત નીચોબ્યુ, ઉર વલોબ્યું, હાડ ગળ્યાં;ના રાખી મથા
 દૂર કરી સહુ લેદ કારમા, જગત પ્રભુનું પાત્ર કર્યું,
 હોય અરે માનવ ! ત્હે આજે માનવતાનું ખૂન કર્યું
 અસાધને અંધારે આજે માનવતા ખોવાણી'તી
 સત્યની જ્યોત ચીંધી, આતતા દીપ મહી જે જળવી'તી,

(૩૩)

વિરાટ વામન.

[પૃથ્વી] .

અલૌકિક પ્રગંઠ રુદ્ર રૂપ સ્પર્શતું બ્યોમને,
કરે ચરણ સ્પર્શ નીમ્ન તલ વજ્ર પાતાલના;
મહામ મુખગહ્વરેથી ફૂટતા પુટો વદિના
જગત્ પ્રસરતું લહી સ્વરૂપ પાર્શ્વ કંપે ભયે
'પ્રસીદ્ જગદીશ' આ નથી સહ્યું જતું નેત્રથી
નહીં સહમ નેત્રથી થયું ? પછી દરી કેમ તે
શકે સહન આ મૃદુ હૃદય, જે ગર્ચું સંતત
ભવિષ્યગ્રંથ ક્વંચ માનવસમૂહનો લાગતાં ?
વિરાટ બનતો પ્રભુ મલ જગત્તણે ફેંકવા
જતી પ્રસરી આંધિ ઘોર જગક્ષેત્ર સંહારમાં
થતું ગરક, પાપી કેાટિ શરણે થતાં મૃત્યુને
તથાપિ મરતું ન પેલું હસતું જગત્ પાપ હા !
અને થઈ વિરાટ વામનસ્વરૂપ સંસારનાં
તિમિર મહીં બ્યોતિપૂર અણમૂલ રેલાવતો;
'અહિંસક બનો, અહિંસક' તણી અહાલેકથી
અહો! પરમ શાંતિ! શાંતિ! જ્ય સામને અર્પતો!
પ્રભો, તવ વિરાટ રૂપથી હીકું વડું વામણું !

(૩૪)

પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધી.

હિંદ ભૂમિ ભરમાં ફર્યો રખડ્યો ભયંકર લોભમાં,
પણ સત્ય, અહિંસા, પ્રેમનો ભેરો કદી ના વિશ્વમાં:
હિંસા સામે અહિંસા વડે છુટ્યા સર્વે તેં શત્રુને,
શોભાવીયું તુજ નામ છેવટ વિશ્વની ભૂમિ પર, (૧)

તારી અહિંસા, આત્મ શક્તિથી, થયો વીર એકલો તું,
સુખ સગવડમાં જન્મી અને દુઃખી બહુ થવા હમ્યો તું;
દુઃખ ભયો આ સંસારમાં ભેઠ પીડાતા માનવો,
આકરા તેં બહુ તપ કર્યો નિજ દેહને વળી તું હમ્યો. (૨)

વિશ્વની સર્વ માયા મહી ઉગાર્યું એવન તુજ સત્યથી,
સત્ય છળ્યો, સત્ય બોલ્યો, સત્ય કર્યું તે અહિંસાથી:
પામ્યો મૃત્યુ ને તું વળી, મૃત્યુ તું પામ્યો દિલ્હીમાં,
પણ તું રહ્યો દેવી પદે, યાદ રહી સ્મૃતિ વિશ્વમાં. (૩)

માતા ત્રી માની ભારતી, સત્ય સમા મનને મથી,
સરખામણી શોધી વળ્યો હું, પ્રતિહાસ પાને ના જડી.

—શ્રી વિનોદ ગાંધી.

(૩૫)

વિભીષણ તુફાનમાં.

વિભીષણ હતી ગુલામીની અનદ્ય, સ્વાતંત્ર્યનું તદ્દા સ્વપન તેં દર્શ, કરિયું સત્ય એ સોણકું, અનેક જાણ આવી. તારકકણી લઈ તદ્દારા અખૂટ નિધિથી અકાલ અનુષા છૂટ્યા નામન; અનીહ, અભિમાની હું ભટકીને મનસ્તાપથી બળી અવ વળ્યો—મળે તનિકે પ્રેરણાદાન કે. પરંતુ દિલ ભીતિથી ધબધબે : કરે સર્વને તું તો અડર, હૈયુ ભીરુ મમ કાં થતું? શું કહું? અસંખ્ય રતને જડવા મહલમાં યદા રંકને જવા તક મળે, અને વિકલ વ્યથા તેનાં ચતાં, તથા તવ પ્રકાશમાં અભુધ અંધ હૈયું બને. બધાં જીવનક્ષેત્રમાં દરશને। મહતાતણું કરાવી દીધ એહવાં, અબનિ એકમાં ચે શકું કરી હું ઠંઠ—કલ્પના અરથરે, મહેચ્છા બધી શમે. ઉમટતા અદ્ભૂત તવ તેજના સાગરે વિના કંઈ મળે જવું પરત માહરે? ના ધરી યદાપિ તજ પાદ પાસ મુજ પાત્ર, આશિષ આ મુધન્ય દિન ચાચું તો? ન અતપરકપે દેવનો અનુગ્રહ થતો? શૂંચે નયન—પદ્મવો રંકનાં ન શું સ્વપન—ખિન્દુઓ? જીવન છો ન સોહામણું, મળે મરણ ના મને મધુર?—એટલો ચોગ્ય ના?

મહામહિમા ના થવું—

લહેરવું તણ કમુમગલ પ્રભાત—શી ચૂદડી
ધરી લલિત લાન્ધમાં, રંગત—લક્ષ્મી કારમી
હુતાશનિની રકતશ્યામ સણ સાડી, લક્ષાવધિ
શબો અવ દગાય જે જીવનનાં કરે તે પરે
કુતાંડવ પિશાચિની ધરતી, ત્યાં કહી શીતળી
કરુ હું શમતા—ન એ બળ, બને પ્રચંડાંશુના
યદા અફલ, આભઆવરત કાળ—અંધારની
ભૂતાવળ વિખેરવા, સકળ તેજ, આ રકની
બને, અધુધ બિન્દગી, સ્વપન મીડકાં વા બધાં
મિસાત તવ શી જલા ?—

થશે અબધડી અશેષ બળી કાળ—નિધાસમાં
જીવે મ નહિ ખાણીપોચું કિલ યોદિશે ધૂમતા
વિલીપણુ તુફાનમાં પલ્લમરે, છતાં વાંચતા—
ધૂધાતા વૈ-નસ્યે મધુપ—વિસરિયાં કો'ક હૈયે મરી—શી
અંધારે છાંડી-ધંસાનિયતતણી મિથાચેત્ર નિઃશાણુ આંજે
મહી બળક—રેખ એક પલ્લદાવી બીજી પળે
કરું અમર મૃત્યુ તો જીવનમૃત્યુની ના તમા.
દરિદ્ર તું, છતાં ભયો અતુલ, બાપુ, તારા નિધિ;
શુભા શેષ ન અજ રંક શિશુને મળે આટલી ?

ત્રા. ગિરિન હવેરી.

(૩૧)

વિશ્વસંતની વિદાય.

ઝો હિંક ! આજ તારી તમન્ના તુટી ગઇ,
 આશા અચળ અમારી સામટી ખુટી ગઇ :
 નેતાઓ તણી બલભલા હિંમત છુટી ગઇ,
 જ્યારે હયાતી રાષ્ટ્રપિતાની ઊઠી ગઇ !
 સૂર્યાસ્ત પહેલાં બધે ફેલી ગઇ ખખર,
 કે રાશની જગતની ધુંધટમાં વસી ગઇ,
 કેને હશે ન રંજ થયો હાય ? આ સણે,
 નેના પ્રવેશ સાથે એ ઘટના બની ગઇ !
 કંપી ભિઠ્યા પહાડ, કેહ મહેલ ને મકાન,
 કે એવી અકસ્માતની વિજળી પડી ગઇ !
 જલસા જલસમાં ન રહ્યા રંગ રાગ છે,
 આવીમાં હવાયાંત્રની શંકા રહી ગઇ,
 સરહાર જવાહર તણા અવાજ ખિન્ન છે,
 ને હોશ ઓશિયાળી સમી છે બની ગઇ :
 બોલાય જીભથી નહિ તે બોલવું પડે,
 શબ્દો તણીય છેક છે શક્તિ ઘટી ગઇ :
 વરસોની તપશ્ચર્યા ફેળી, આજ હાલમાં !
 શ્રદ્ધા ! ફરેજ ક્યાંયં સુધી પાધરી ગઇ ?

શરમિંદગી ભરી અમારી કાસ્તાન છે,
 પાત્રે સુવચ્છું લોહ મેખ છે રહી ગઈઃ
 આવેશ તણા અંશનો ન સ્પર્શ જેહને,
 હિંસા અભદ્ર નેહને છે આંચકી ગઈ.
 ફૂંલી જશે ન હિંદ તને અલ્પ કાળમાં,
 યુગનાયકી જેને હતી જગની વરી
 રહતી હતી જ્યારે ચિતા યમુનેપટ્ટમાં
 ત્યારે મુખે “પતીલ” આહ નીકળી ગઈ.

—“પતીલ”

(૩૭)

અવધૂત.

ચાલ્યો જાય, ચાલ્યો જાય, ચાલ્યો જાય,
 રોક્યો ના રોકાય — ચાલ્યો જાય.
 એક અવધૂત ચાલ્યો જાય.

કાયા સોટી
 દીન લંગોટી
 તોય જડે નહિ જગમાં બેડી
 મોટી મોટી કાળે રોડયો જાય
 એની ચાલે ચાલે કૂલનાં જિજ્ઞાનાં જિજ્ઞાય
 વણ માગેલા ધનના ઠગલા એની સીમેઃ યાય
 તો ચે એનું દુઃખ દુનિયાને
 સમજ્યું ના સમજાય—ચાલ્યો જાય

અંતરના અંગારે જોણે ધૂણી ધીખતી રાખી
પીડિતોનો પુણ્યશ્લોક એ વંદે અવની આખી
રહેજે પાર્યો ન પમાય—એ ચાલ્યો જાય.

દેવ પૃથ્વી પર ઉતર્યો ટાણે
સ્વતંત્રતાનો સર્જક જાણે

પરના સુખે સુખી

પરના દુઃખે દુઃખી

ચાલ્યો જાય—ચાલ્યો જાય.

કંટક છાયા પંથ કારમે, ધાર્યો ધાર્યે, જાય
તેત્રીશ કોટિ દેવ જોના રક્ષણ કાળે ધાય

હોહી નીતરતા ચરણો

જોઈ મુક્ત હાસ્ય મલકાય

ચાલ્યો જાય—

રોક્યો ના રોકાય,
જોઈ અવધૂત ચાલ્યો જોય.

શ્રી અવિનાશ જ્ઞાન

(૩૮)

ધન્ય પુત્ર !

અમર મધુ જો કર્મકુટુંબે
અમર યથા જો માતાપિતા,
અમર મધુ જો ભારતભૂમિ ત્યાં
ગાંધી સરખા સંત વરમા.

અમર દિસે, જો જીવન સાફ ઊછળે સેવાની બ્યાં રેલ,
અમર મની જો ભારતમેથા જેનો પુત્ર મનુજબનેલ.
હાઈ દેશની કર્મ-કાનડિયે માતા કાળે ધૂમ્યો વીર,
સત્ય તીર્થ-યાત્રાના ક્ષેત્રે ન્હાયો ધર્મસરીતા નીર,
સત્ય અહિંસા ત્યાગ પ્રેમની ઐક્ય સાધના અપરંપાર,
સેવા માનવજાતે કરવા પામ્યો જે જીવનનો સાર,
જગમાં સુદ્ધ તાસિરના બેરે માનવનૈયા, પતિત બને,
વિશ્વભૂમિનું તારણ કરવા અહિંસા-ધર્મની મૂર્તિ વહે
દેશનગ્નતાની પશુતામાં માનવતા સંભાર સલિલ
ધન્ય જીવન જો સંતગાંધીનું, ધન્ય ધન્ય જો તારણહાર
જગ માનવની સેવા કાળે સંતજીવનનું નૂર અતૂર,
ધન્ય જીવન જો 'બાપુ' નામનું, ધન્ય પુત્ર જગતિના નૂર.

(૩૬)

આપુનું મૃત્યુ-મંથન

“ભણું” હજી તારૂં સદાય, ભાઈ !
 થયો તું તો મૃત્યુ નિમિત્ત માત્ર !
 ગાંધી ઉરે શાપ ઘટે ન તેને—
 ક્ષમા-સમુદ્રે કયહીં વૈર ભવાલા ?
 આ અગ્નિ-ફૂલો તણ, ફૂલ જેવાં
 ગળીશ, બંધુ-નીધ મોંઘી ભેટ
 સેવા નિમિત્તે, ભણું જેમ પૂર્વે
 રે ભાઈના સ્નેહનું ચિન્હ, જાતાં
 આ હાંત—

રે મૃત્યુનો શો ગ્રથ ગાંધી હૈયે ?
 જે મૃત્યુનાં અમૃત પી ચૂકેલ.
 વિકૃતિ તો જીવન, મૃત્યુધર્મ
 ભણ્યો, રહ્યો બાકી શું ધર્મમર્મ !
 છતાં ય આ આખરની ક્ષણોમાં
 દ્રવી જતું ઊર, ન સ્વાર્થ-હુઃખે
 કિન્તુ પરાર્થે, વપુનાશ યાતાં
 રે વિશ્વસેવા નવ થાય—હુઃખ !
 મુક્તાત્મને હુઃખ ન કોઈ વાતે.
 સાત્ત્વિક દિપ્તિ સહજે છૂટે ના.
 વિધિ-દીધું. પ્રેર્યું પ્રભ—પ્રભાગ્યે

આયુધ્ય ગાળ્યુ બનતા—હિતાથે.
 શયતાન—ગાંધી પર ગોળી ચાલે,
 ના સાચનો ગાંધી મરે યુગાન્તે.
 શરીરથી, ના મનથી મરીશ,
 કરોડના આત્મ મહીં જીવીશ,
 પુરા ઇશુ, સુકેતુ ને મહાવીર
 રે સત્યને જીવન આપરાને
 હઈ દીધાં જીવન, સત્ય જીત્યું,
 આનંદથી આલગૃહે પળ્યા એ.
 ગાંધી જતાં દુઃખ કશું ? રડો ના,
 મૃત્યુ તણી મંગલતા હણે મા.
 ઘણું થવાનું, નવ થાય અન્યથા,
 રે આંસુ ને કલેશ કથા સહુ વૃથા.
 સદા યજ્ઞે શુભ, ભૂલેલ ભાઈ !
 કર્યું શુ તેની નહિ ખૂઝ માત્ર,
 અજ્ઞાનની હોય ક્ષમા, દયામય !
 હો લાખ મારા સમ પામતા ક્ષય,
 'હો રામ' ! હો સત્ય તણે સદા જય”.

—અનામી.

(૪૦)

સાચો મોહન.

સુખમૂર્તિ ગાંધી-ગાપુની, કથા મઝાની ઠહું,
 સત્ય અહિંસાનું મહિમામય, ગાંડી ગીત બહું.—૧
 કિશોર મોહનના છવનના, પંદર ભાદરવા,
 વિત્યા'તા; એ કિશોર વયની, કથા સુમંગળ આ.—૨
 કુમળી વયમાં મળ્યો મિત્રને, ભુદિ મૂર્છિત બની,
 સંજ-દોષ પેઠો છવનમાં, આંખ વિષે જયમ કણી.—૩
 બીડીની ભુંડી આદતનો, શિકાર હું થઈ પડ્યો;
 અને રજળતાં હૂંઠા ચોરી, ખોટે ચાળે ચઢ્યો.—૪
 ચોરીમાં આ પહેલું પગલું, ભરતા દીધું ભરી;
 બીજે, ચાકરના પેસાની, અઘટિત ચોરી કરી.—૫
 ત્રીજું પગલું એ કરતાં ચે, અદકા દોરે બર્થું;
 ફરસંગ-રાહુએ, હા ! કેલું અંધારું પાથર્યું.—૬
 વચટ સહોદરના ને મારા દિલમાં પાપ વસ્યું;
 અલપ ચોરીએ અભડાયું મન, મોટીમાં એ દસ્યું.—૭
 માંસાહારી ગાંધવ મારા, કેલું કરતા રહ્યા,
 અને નિવારણ કરવા એનું લેળા બન્ને લાગ્યા.—૮
 કેમે કેમે ઝળ મારે વાધ્યું; પચ્ચીસ રૂપિયા ચકું;
 કેમ કરી ઝળ સુકત ચલું ?—એ ચિંતાએ મન મૂલું.—૯
 સહોદર પહેલું તું હાથે કંચન કેરુ કડું;
 દોષાત્તર મન કડું કાપવા તરત ચલું હા ! બડું.—૧૦

જરાક અમથો કટકો એવો ઋણ સંકટ મા હરે,
 એમ વિચારી બેઠે જ્યે થઈ કડું કાપિયું ખરે.—૧૧
 કડું કપાયું, કરજ ભરાયું, ગૂંચ ગમ ઉકલી;
 એક મટી ત્યાં અન્ય પડી, હા! દિલની ગૂંચ વડી.....૧૨
 મારા હાથે હીન દર્મ આ, અરરર! કેમજ થયું?
 ચોર જન્યો હું? રામ! રામ! મુજ સત્ય ગયું રે ગયું—૧૩
 કબ્યા પિતા પરમેશ્વર કહિયા, હેયું ડંખી રહ્યું;
 એક અનિષ્ટ બીજાને લાવે, જ્ઞાન લાલું એ થયું.—૧૪
 પઠ્યા છતાં ચઢવું જીવનમાં, પુરુષાતન એ ખરું;
 “ચોર જનું ના, ચોરી કરું ના” મંગલ નિશ્ચય કરું.—૧૫
 એક બીજે શુભ નિશ્ચય સાથે મન-શુદ્ધિનો કરું;
 ચોરીનો એકરાર પિતાની આગળ નિધકક ધરું.—૧૬
 સત્ય પ્રગટશે પિતા કેપણે, બીક ન એવી જરી,
 સ્વપ્ને પણ ના હાથ ઉપાડ્યો, મહા મના મોવડી!—૧૭
 તોયે બીક નિરાળી, મારા મનને વ્યાકુલ કરે;
 રમે પિતાજી શોકમગ્ન થઈ, સ્વયં સજા નોતરે.—૧૮
 સ્વયં સજા લોગવશે શું? એ હુશિયાર મન બેઠે;
 કિન્તુ દોષ કબુલ્યા વિષ, ના શુદ્ધ સત્ય જ રૂઠે!—૧૯
 આ કાવું, આ ના કરવું એ દ્વિધા ઘડીક થઈ પડે,
 ચિન્તા શે જીવ? મનશુદ્ધિમાં, જીવન અમૃત જડે.—૨૦
 આમ મનોમન્યનને અંતે, ચિઠ્ઠી નાની રચી;
 હાથે હાથ પિતાને આપી; સાચી વાત જ લખી.—૨૧
 “પૂજ્ય પિતાજી! હું અપરાધિ, મૂંડી ચોરી કરી;
 ન કરવાનું કાર્ય કર્યું મેં, ક્ષીર્તિ ગંખી કરી.—૨૨

મારો દોષ સજા ચ મુજને, ભલે પિતાજી કરો;
 એક વિનંતી મારા દિલની! કિન્તુ દિલમાં ધરો.—૨૩
 પુત્ર વિષે તમ વિશાળ હૃદયે અઢળક હેત જ વહે;
 તોય ખમજો મારા વાંકે, સજા તમે—ના તમે.—૨૪
 કરું પ્રતિજ્ઞા રામનામ લઈ, પાર કરો શ્રી હરિ;
 ‘હવે ન જીવનભરમાં આવો, દોષ કરો હું ફરી’—૨૫
 નાની શી આ ચિટ્ટી દેતાં, અંતર ઉછળી રહ્યું;
 હૈયું ધૂળયું, હાથ ધૂળ્યા, સ્મરું—હજી એ સ્મરું.—૨૬
 તાત ણિમાર હતા એ વેળા, હર્ષ લગાંદર થકી;
 સૂતાંતા એ પાટ ઉપર ગયાં, હું જઈ બેઠો તહીં.—૨૭
 ચિટ્ટી ખોલી, શબ્દ ઉઠેલ્યા, હૈયું હાથ ન રહ્યું;
 આંખોથી મોતી-ગિન્દુલું ઝરણું, હા! વિચરું.—૨૮
 ટપક ટપક મોતીના ટીપાં, ચિટ્ટી બીજવી રહ્યાં;
 પળભર નયન પિતાએ મીઠ્યાં, જડા ઉતરી ગયાં.—૨૯
 ડીક રહી ચિટ્ટી ફાડીને, પાછા લેટી ગયા;
 ડવો ધૂંટડો આંખ મીચીને, બાણે એ પી રહ્યા.—૩૦
 રૂંગો મર્માધાતુ નિહાળી, રોમે રોમે રડયો;
 કયુ હૃદય, લોચનિયાં રોયાં, પાવન થઈ હું રહ્યો—૩૧
 મદણ સુકોમળ પિતા-પ્રભુનું જીવન મંગલ ખરે!
 ધમર ચિત્ર એ આ ઘડીએ મુજ, આંખો સામે તરે.—૩૨
 ઊં ચિતારો તો હું મારી પીંછી-રંગે ભરું;
 માણું, સૌમ્ય, રસોળજીવલ એવું, ચિત્ર વિરલ ચિતરું.—૩૩
 તી ગિન્દુ તીર્થરૂપનાં, પ્રેમજાણુ થઈ પડ્યાં;
 થી શુદ્ધ કરી મમ અંતર, રમી હૃદયમાં રહ્યાં.—૩૪

પ્રેમ પદારથ આતો મીઠો, અનુભવીઓને મળે;
 “રામબાણુ” વાગે તે જાણે”, ભકતો સાચું ભણે !-૩૫
 પિતા પુત્ર વત્સલને હૈયું, હંતું હિમાલય સમુ;
 પ્રેમ અમી વર્ષન્ત પિતાને, નમું હૃદયથી નમું -૩૬
 પ્રસંગ આ મારા જીવનમાં, પુણ્ય પરવ થઈ રહ્યો;
 શુદ્ધ અહિંસાનો અણમૂલો, પાઠ મઝાનો થયો.-૩૭
 ત્યારે એમાં પિતા-પ્રેમનું, પવિત્ર દર્શન હતું;
 એથી અદકું ભલે ન દીકું, જાડે જાડે ભયું !-૩૮
 આજે આ અનુભવની વાણી, શ્રદ્ધાથી ઉચ્ચરું;
 ગંગાજળ શું નિર્મળ એમાં, તત્ત્વ અહિંસા ભયું !-૩૯
 સ્પર્શમણિનો સ્પર્શથતાં સૌ, કંચન રૂપજ ધરે,
 સભર અહિંસા બ્યાપે ત્યારે સૌને સ્પર્શી રહે -૪૦
 પુત્રી પ્રભુની પ્રેમશક્તિ એ, વિપ્રવે જો અવતરે;
 અપાર શક્તિ જગદ્દયાળી, શાં અચરજ ના કરે ?-૪૧
 ધાયું” તું” મેં પિતા કોપશે, કંઈ વચન બોલશે;
 કહાચ પોતે માયું કૂટી, હુઃખમાં દૂખી જશે.-૪૨
 સ્વભાવને વશ રાખી કિન્તું, શાન્તિ રાખી રહ્યા;
 સ્વેચ્છાએ મેં ભૂલ કબૂલી, તેથી સુખીયા થયા.-૪૩
 દોષ નિખાલસ દિલે કબૂલી, ફરી ન આચરવા;
 કરે પ્રતિજ્ઞા, તે પસ્તાવો-નિર્મલતમ કરતા.-૪૪
 એકરારની નરી સરલતા, પિતા હૃદયમાં વસી;
 મહાપ્રેમ વાધ્યો ને હૈયું, રહ્યું મધુરું હસી !-૪૫
 નિર્ભય ને નિશ્ચિંત થયા એ, શંકા સરે દૂખી;
 મારા જીવન વિષે પિતાની, મંગળ આશિષ મળી !-૪૬

મધુર મુગધિત પુષ્પ સમી આ, કથની સુરખી ભરી;
 જીવનમાં 'નવજીવન' ભરતી, સાચા મોહન તણી.—૪૭
 નાતું બીજ વિકસતા જેવું, વૃક્ષ વિશાળ બને;
 દિયોર મોહન—ભાપુ ગાંધી, બની રહ્યા આ સમૈ.—૪૮
 સૂની પેડી સંસ્કાર શિલાઓ, મન—મંદિર ની મહી;
 ધન્ય પળે દેા' થતી અહલ્યા, રામ ચરણને ગ્રહી !—૪૯
 સત્ય અહિંસા પરમ પદારથ, સભરસ, જીવન તણું
 એવા ભવ્ય તપસ્વી ડોસા, ઘણું જીવો રે ઘણું !—૫૦

—ચીમનલાલ પ્રા. ભટ્ટ.

(૪)

ઉઠજે માડી ! હૈયો આવે !

ઉઠજે માડી !

હૈયો આવે !

ત્રીસ કોટી દીવડા જેવાં હૈયા તારા
 તેમાં દીપે સૂરજ સરખો, નમણો, નાનો
 સાચો થેલો, અહિંસા ન, પાઠે પૂરો
 ગરીબડાંનો બેલી સાચો
 તારાં દુઃખે હૈયે દાબ્યો
 માનવીઓના પાપે લાગ્યો

નહિ બળવતો,

પણ કંપવતો આત્મ પ્રતાપે, ચારિત્રબળથી
 સ્વબંધતપથી

પાપ ભરેલી દુનિયા સારી,
નિજ માતાના ચશની ગાયા, સતની ઠહાણી
જગને આપી

માડી । તારે, આવે આજે,
ફકીર જેટા !

કહેજે તારાં બાહુડાને :

ઉઠલે છંયા । જોગી આવે, અવધૂત આવે
દુનિયા ઠેરે તારે આવે, પાપોનો પીનારે આવે
સ્નેહામૃત પાનારે આવે

જેણે હીધાં સ્વમાન તમને,

જેણે પાયાં સ્વતાંત્રતાના અમૃત-ઝરણાં
આત્મ ત્યાગના અમોલ પાઠે શીખાવ્યા જેણે,

એવો આવે,

એની માની કૂખ હીપવતો

એની માની કૂખ હીપવતો,

લાઈ તમારો માનવ થેલો,

સત્કારે હૈયાંને હેતે, વરસાવો મુખ્યોની વૃષ્ટિ

સાધુ તમારો યાક્યો પાક્યો,

સાગર સરખો વિશાળ આત્મન

આવે પાછો આંગણુ આપણુ

જો જો ચુકતાં અમોલ પળ આ

દેવોને પણ દુર્લભ એવાં

દેજો અંતરને ઊઠેથી, આંદરમાન અનેરા અદ્ભૂત !

ત્રીસ કાંટી સૌ બાળક મારા !

એક જ કંઠે, એક જ હૈયે, ગજન ગજવળે

‘દીર્ઘાયુ એ જોગી યાજો

દીર્ઘાયુ એ અવધૂત રહેજો

દીર્ઘાયુ એ પયગંબર હોજો !’

દે! કહેશે

એ બેટો તારો

આવ્યો પાછો ખાલી હાથે

દે! કહેશે

એ અવધૂત તારો

લેવાનું તે કશું ન લાવ્યો

મુંઝાઈશ મા, માડી ! તું કાણુબર

નહોતો લેવા વીસર્યો જોગી—

દેવા સર્જ્યો એ સાધુ

‘લેવાથી નહિ કાંઈએ લાધે,

દેવાથી જ બધુંયે મળશે’

વેરાગીના વેણુ જ એવાં

દેવા નીકળ્યો અદ્ભૂત રત્નો જોળી ભરીને

દીધી સુજનતા. કહુ વચનને ધ્રુવ કરીને,

દીધાં મીઠકાં વેણુ મનુજને;

વિધ પી પીને અમૃત દીધાં—

અસત્ય ને હિંસાને સામે

સત્ય સનાતન—સર્જન જૂનો અદિસા ધર્મ

અર્પી દીધાં નિજ અરિ દલને,
 હઈ દઈને આવે જોગી
 માડી ! તારાં બાહુડાંને કહી દીજે તું :
 ‘સ્વતંત્રતાનાં પૂનિત પગલાં
 આ ધરતીમાં ફેરી પાથરવા,
 માનવતાનાં સૌ દુઃખો હરવા,
 સાધુ આવી ધરશે ઝોળી;
 જોગી જે માગે તે દેજે;
 જો જો હગ પાછાં નવ ભરજો,
 અવસર આવ્યો આદ્યો તથે
 પાછો આવે કે નહિ આવે

જો જો હગ પાછાં નવ ભરજો
 જોગી જે માગે તે દેજો !’

ઉઠજો માડી !

ઉઠજો ભાંડું !

મગન ગજવશું, ધૂમ મથવશું

જગત જગાવશું

‘આજ આપણો જોગી આવે !

સાધુનો એ સાધુ આવે !

સત્ય તણો પયગંબર આવે !’

—ધનગુણલાલ મહેતા.

(૪૨)

યુગયુરુષ બાપુ.

(૧)

યુગયુરુષ જો બાપુ લબ્ય હિમગિરિ સમા;
 પતિતપાવની જેવી વહી જીવન જાન્ડવૈ,
 તપતી દલિતો ત્રાસે જીસસ જેમ કાઢવી,
 જીવ રી જીવનગાથા કરુણા પ્રેમથી ભરી.
 ગીતા ગાઈ અનાશક્તિ કર્મપંથ દિબાળતી,
 જીવમે અસત્ય અન્યાય વિદારવા સજ્જમતી.
 સૂણી સાદ નવા પ્રાણે મુઠકાં મરદો કતા,
 સ્વયે બાપુ તણા, મણે આબુ અમર શું થવા ? .

(૨)

ત્રાસ્યાં પાપે કૂડ કપટ ને વેરથી જૂદ બાબા,
 વિભાસે પ્રાશ્વિત અગ્નિકૃપે છે ય શોષિત સ્નાને !
 વ્યાખ્યુ હેયે જલન લીધ તે કાજ ખંડક ગોળા,
 સાધી શાંતિ નહિ, જગ બધું ધૂમી, ચાકી ગયા, ને
 આંબ્યા માત્મા સમિપ સકલ ત્રાહી ત્રાહી કરંતા;
 દીધે શ્રીરામ મંત્ર વળી લોહી સહુ પાપ ધોવા.
 આખ્યાયિકા નીલકંઠ તણી અપવાદે રહી ના,
 મૃત્યુ વેદી પર જલિ જૂમે ખંડિતા સાધવા ના !

(૪૩)

જ્યોતિર્ધર.

એપનાગ પાતાલે પાઢ્યો, અને અગકીને જાગ્યો
જાગ્યો, જાગી ફેણ પછાડી, એવો ધક્કો વાગ્યો
એક અવાજે ધરતી કંપિ દૂનિયા આખી ડાલી
પૃથ્વી ઉપર એકજ પળમાં અગણિત છુન્ડા જોલી
વિશ્વ છવાયું ઘોર તિમિરમાં એવી આવી આંધી
પ્રેમ પ્રચારક, સત્ય ઉપાસક ગયો મહાત્મા ગાંધી
ઝેર કટોરા અમૃત માન્યા, આગ ઉકાળી પીધી
મા કરનારાના ઘા ઝીલી, આશિષ એને દીધી
તારા દર્શન કાળે આજે માનવ સાગર તરસે
આંખો ફેરી તોય હૃદયમાં ઉન્ડા આંસુ વરસે

* * * * *

ધ્રુગ ધ્રુગના જો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અર્હિસા ધારી
અણુ અણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.

તું જીજ્ઞે અવતાર ઇશુનો
તારો જીવન સાર ઇશુનો
વાણીમાં વિસ્તાર ઇશુનો
તું જ્યોતિ અમકાર ઇશુનો

ગંગા તારા પાય પગાળે, એવો તું અવતારી
ધ્રુગ ધ્રુગના જો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અર્હિસા ધારી,
અણુ અણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી, -૧

એક અનોખું જીવન તારું
જીવન એ, નવજીવન તારું
નિત્ય હર્તું નવસર્જન તારું
નવું કયું તે ઉપવન તારું.

એ ઉપવનમાં મહેકી મહેકી કહે છે કુસુમલ ક્યારી
યુગ યુગના જો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસા ધારી,
અણુ અણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.-૨

સંસારી અવધૂત ગાંધીજી,
ટાળી છુતાછુત ગાંધીજી,
ભારતી માના પુત્ર ગાંધીજી,
જો ઈશ્વરના દૂત ગાંધીજી.

જડ જેવી ભારતમાં ફૂંકી તે જીવન ચીંગારી,
યુગ યુગના જો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસાધારી,
અણુ અણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.-૩

માનવતાનું સ્મરણ કીધું
ઐક્યને માટે તર્પણ કીધું
જીવન છેલ્લે અર્પણ કીધું
પણ તારું પુરું 'પણ' કીધું.

મૃત્યુ પણ કહે છે તે' મારા મુખ પર ચપ્પડ મારી
યુગ યુગના જો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસાધારી,
અણુ અણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી તારી.-૪

યુગ જાશે, યુગના યુગ જશે
પૃથ્વી આખી પલટો જાશે

ના યવાનું 'શયદા' થાશે

તો પણ શું આ જ્યોત ણુઝાશે ?

થાશે તારી જ્યોતિ મહીથી લાખો ઝંડાધારી
યુગ યુગના ઝો અમર જ્યોતિર્ધર, પ્રેમ અહિંસાધારી,
આણું આણુમાં વાગી રહી છે મધુરી મુરલી વારી.—પ

—શયદા.

(૪૪)

પ્રભુના પુત્ર.

પડી વીજળી, પર્વત ઠંખ્યા ધરણી થે તત્કાળ ધ્રુણ....
સંત પૃથ્વીનો સ્વર્ગ સિધાવ્યો—સંદેશો ઠોઠ આવ્યો,
ટોટિક ટોટિક જનને નયન દુઃખ સાગર લહરાયો;
જે સ્થળ અમિત પ્રભા લસતી ત્યાં તેમનું રાજ્ય સ્થપાયુ,
યુગાંતરોને જ્યોતિન કરતું સૂર્યગિળ સંતાયુ;
માનવતા રહતી પૂછે છે, પૂછે છે આ વિશ્વ સકલ,
પ્રાન ગગનમાં એક ગૂંચતો આજ મનુજતા કાં વિકલ ?
આજ ધરતી વૈધવ્ય વ્યથાએ વિલપે છે વાદળશી,
આજ પ્રશ્ન અંબરના મનમાં : ધરતી પર કિલચાલ કરી !
ધરતીનું સૌભાગ્ય હુંટાયુ, સ્વર્ગોના વારક તૂટ્યા,
આજ કલેશ વિદ્વેષમયી ધરતી પર ગાંધી રૂઠ્યા;
જહીં પાપ હિંસાના ડેરા, ત્યાં ગાંધીના વાસ નહીં.
મનુજ મનુજ બિચ ઘૂણા તહીં, ગાંધીના મુખ પર હાસ નહીં.
પસ્તાયે છે પુત્ર મનુજતા દેવ અનેખો ખોધ,

કૃત્ય કર્યું જે નિજ હાથે તે કૃત્ય પરે રહે શક; આગ જલાવી જાતે તે નવ શક્યું કોઈ જે મૂલી, પડી વીજળી, પર્વત કંપ્યા, ધરણી જે તત્કાળ મુલ.... આજ મનુજતા જૂલુંકિત છે, આજ પ્રેમ પલ્લુ હાર્યો, આજ વિકટ માનવીની દગથી પહો અમુ કુવારો; માનવતાની વ્યાકુલ તરીને જડે નહીં કિનારા, ડાલી રહી છે, રૂળી રહી છે, ખોઈ પ્રાણ સહારા; છિન્ન, ખિન્ન, અવસાદ વ્યથાથી માનવ મન છે ભારી, જેની શહે અગમ અને દૂર તે મનિષ છે અધિમારી; આજ પ્રભુનો પુત્ર મસીહા પુનઃ વ્યથો શહી પર, ધરા ત્યાગી, બાપુએ સુંદર સ્વર્ગ દેવ્યું જ્યારે રીઝી, પડી વીજ ને પર્વત કંપ્યા, ધરણીએ તત્કાળ મુલ.
તા. ૩૦-૧-૪૮ જયન્ત બક્ષી

(૪૫) કમ્ યોગી.

(દાળ - કાવ્યજ્ઞાનમીના)

યોગી કોઈ યુમનો એવો.

પાડ્યો એણે પ્રાણ પરસેવો.

માતાજીના બંધવ તોડ્યા એણે લીધા અવતાર

કંસ સમા કાળ દુતોને ધારવા કારામલે મોઝાર

યોગી-૧

ખારા ખારા એણે સાગર પીધા ને પેટ ભરી પીધી જામ

કાલિન્દી સમા ઝેર પચાવ્યાં નાચવા કાળો નામ

યોગી-૨

ઝેરી વાયુ એણે ઝડપી લીધા ને ઝડપી લીધો કાળ
ઝેર પીધું એણે જગતુ તોયે વાંકો થયો નહિ વાળ

ચોગી-૩

બોલે બોલે બ્રહ્માંડ ગાળે ને ગાળે મુક્તિનાં ગાન
ઠલક દેશના ધોયા એણે ભારતનો લગવાન

ચોગી-૩

નીચને ઉંચના ભેદ ભાગી એણે સર્જ્યા મમાન દેવ
અન્યાય સામે શીર ઉઠાવીને સત્યની કીધી સેવ

ચોગી-૫

વજના એણે આપટા સહ્યાને સહ્યા મેણાંના માર
દાનવોના નાગપાશ ઉમેળ્યા કરવા દેશ ઉદ્ધાર

ચોગી-૬

સારથી એનો યુદ્ધના સાચા હાથ નથી હથિયાર
માનવતાના ખૂન બચાવવા સુલેહના સરદાર

ચોગી-૭

પ્રાચીને પીપળે પોઢયા પ્રભુજી વાલકા કરે પ્રાણ
પરુના પાદે પોઢયા નાંધીજી મામી જગત કસમાણ,

ચોગી-૮

(૪૬)

જયન્તી પર્વ.

(અનષ્ટુપ)

નિરખ બ્યોમમાં આજે કરે વીણા લઈ ઉવા
 ગળવે વિશ્વને ગાને, વિલસેં શારદા પ્રભા—૧
 સૃષ્ટિમાં પત્ર ને પુષ્પે, નેત્રે કહ્યું ને ઉરે,
 આજે ગેખી ઋચા ભવ્ય આભને ગુમળને સ્ફૂરે!—૨
 સ્નેહના સાથિયા પૂરે ઉવા પ્રહ્લાન્ડ ને પટે,
 સત્યનો જય ગાજે શ્રે ગંભીર વિશ્વને તટે!—૩
 સુણો ઓ વિશ્વના લોકો! સુણો ઓ દેવ દેવતા!
 જયન્તી પર્વ આજે છે સત્ય ને સત્યવાદી ના!—૪
 દુઃખ દુષ્ટ્યા સમાજે આ પાપ-દાગળા મન-કુલે
 ભરેલું ધરને તેજે નિર્મળું રશ્મિ કો કુલે—૫
 દિને દિને હજે નિત્યે પ્રતાપી સૂર્ય તેજઘ,
 હજે છે રશ્મિ તો આવું જુગોમાં કદિ પ્રાણુદા!—૬
 હલ્લે છે સ્પર્શથી સૂર્ય અંધારું—ગાઠ રતિનું
 કાપે છે રશ્મિ આ સ્તિગ્ધ અંધારું ગાઠ પ્રાણુનું—૭
 આવે! સૌ સાધુ ને સન્તો, આવે! દુઃખી સુખી જનો!
 ભરોવી પૃથ્વી પ્રહ્લાન્ડ ગળવી જય અન્તનો!—૮
 ગાજે ગંભીર નાદોથી પ્રહ્લાનો ભવ્ય આગર
 સદા તેની માટી ધૂમે ગ્રહો ને જાગુ તારક!—૯

તે સૌમાં જુલતું સિન્ધુ સૂધા-ગિન્દુ શું નિર્મળ
 સોડે છે પૃથ્વીનું પદ્મ : પ્રકુલ, સૌમ્ય, ઉન્નવળ !-૧૦
 અને તે પદ્મકેરી ત્યાં પાંખડી એક ને વિશે
 ફેરે છે વાસ મોંઘેરી ભરીને વિશ્વ સૌ દિશે !-૧૧
 ગાળે તે પાંખડી હૈયે ઋત્યા ઉન્નવળ વેદની,
 ને ઉપનિષદો લગ્ય, ગીતા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની.-૧૨
 સોડે છે ભીખનો તેમાં ઉઘ ને સૌમ્ય સંયમ,
 છુદ્ધ કેરી પ્રભા રાજે, શોભે અશોક રાજન-૧૩
 વિશ્વખ્યાત મહાખંડે તે પુરાતન ભાતે
 ઉઘાડી દષ્ટિ એ સન્તે રહેલી આ જગને વિષે-૧૪
 દીડી ચોદિશે તેણે રજત ઘોર ગાજતી,
 દીકું તેણે કુખ્યું વિશ્વ રકતની સરિતા મહીં !-૧૫
 અંગારા વર્ષતા તેણે વિલોક્યા જગનેત્રથી,
 અને હૈયાં બધા દીઠાં ભરેલા વેર ઝેરથી-૧૬
 માંડીને દષ્ટિ ત્યાં સૌમ્ય દીકું તેણે ઉઠે ઉઠે
 વિલાસો વિશ્વના દીઠા રચાતા બન્ધુને શબે !-૧૭
 વિપાદ ધનની છાયા છવાઈ સન્તાને બ્રુજે,
 નમસ્કાર કર્યા છેલા વૈભવો સુખ સર્વને !-૧૮
 જગના દુઃખનો 'કોમ' ધરીને નત મસ્તકે
 મચર્યો એકલો લોકે છુદ્ધ ને ઇશુ ને પંથે !-૧૯
 તાપ્યું અને મહા સત્ય વિશ્વ ને વિશ્વ દુઃખનું,
 ખોટે પન્થ ચક્રનું એણે નિહાળ્યું જગ આ ગધું !-૨૦

કાળના પુર થંભાવી વિથે બાણે હિમાલય,
 ઉભો એ યોગીના જેવો ધીર ને શાન્ત નિર્ભય ।-૨૧
 અધારને ઉરે બાણે ગૂંધતું ણિમળ ચન્દ્રનું,
 મુખે એને સ્ફુટું એક સત્ય શાસ્ત્રો બધાં તણું.-૨૨
 શમે ના વેરથી વેર, વગે ના પાપ પાપથી
 બોધપ મો દુઃખોતું મેત્રોભાવ સનાતન-૨૩
 તપશ્ચર્યા તણી વેદી ભયો માનવતા કુલે
 અપૂર્ણ માંડોને એણે પૂજી દેહ તણા કૂલે ।-૨૪
 કૃશાંગ, વિધને આરે આભના ભેદ પેખતો
 હિરસ્તા શો હોતો તે તો શોક હથે ન લેખતો.-૨૫
 આલે ત્યાં પગલાં એના માપે વિધની દીનતા;
 સ કોથે બેસતા અંગો સ્મરો દીન વસુન્ધરા ।-૨૬
 જીવને ગાજતાં એને સંગીત સર્વ ત્યાગનો;
 ત.જી વસ્ત્રો ધયા એણે વહકો વિથ દુઃખનાં ।-૨૭
 રિનંદ્ય સોહામણી આંખો વિલુનાં ધામના સમી
 વૃક્ષની વિધના એશે શાંતિકા વરસી શીળી ।-૨૮
 ઉશ્વતા સર્વની આશયે, હૈનું તો પુખ્ત-કેમળું,
 દાસાં ધરતીના જેવી, બીહાય આભના સમુ ।-૨૯
 હાકીને કલ્પના-ખાંતે કવિઓ દેશ દેશના
 મથે છે મૃત્યુના એને કાવ્યમાળા મહીં સહા.-૩૦
 નથો જી પ્રવિનાં ગાનો, કલ્પના બ્યોમગામી તા
 દા.વા મા. ? કદી એના હિવા દેરી વિશાળતા.-૩૧

‘ નેતિ ’ ‘ નેતિ ’ વહી અંતે ઇશ વર્ણવવા જતાં
 પામે છે ઋષિઓ મોટા જે રીતે હાર સર્વદા. - ૩૨
 તેમ આ મનુ કેરા ય પુત્રનાં વર્ણનો મહી
 ‘ નેતિ ’ ‘ નેતિ ’ વિના બીજા શબ્દ લખામહી નથી ! - ૩૩
 અનન્તતા તણા તીરે રેતીના કણના સ્રમાં
 ટોળેટોળા ગુરો ! જોને અસંખ્ય મનુજો તણાં ! - ૩૪
 પ્રચણ્ડ નાદથી સામે ચોરે છે કાળનાં જળ
 અંકે છે કારમી આંધી ભરીને ભરીને આપું ચે તલા ! - ૩૫
 ચઢીને આંધીથી મોટા ધૂમે છે શૂન્યમાં શ્રદ્ધ
 જોડે છે કોટિ પ્રહ્લાન્ડો જાણે કે રેતીના કણ. - ૩૬
 ને પેલા પથિકો કેરી પંકિત તુટી જઈ બધી
 ધસે વેગે ઝિકાવાને કાળના ખડકો મહી ! - ૩૭
 મથે કો ઝુમવા સામે, છૂપે કોઈ બળોત્રશાં
 વળી બીજો ચૂસે લોહિ સાથે કેરું ઉરે ધસી ! - ૩૮
 અંધારા આભમાં ઘોરે એકે ના હીસતો પથ
 પન્થ છે તેમનો હીધું તું વિના કો ન સાદ્યક ! - ૩૯
 સૂર્યના તાપની બીકે કમ્પતા તારલા બધા
 સ્નેહથી પાલવે વીણી સ્મિતે જેવી રમે ઉવા - ૪૦
 તેમ તું બની ગોપાળ સાહે આજે સુધાભયે
 ભુલેલાં સર્વને હોરે સત્ય તે ધામને પથે. - ૪૧
 ગુરો ! અન્તરના ઉઠા નમસ્કર હજો તને !
 તારે નામે બીલે હૈયાં મનો સૌ નિર્મળા બને. - ૪૨

હીધા તે' વિશ્વને અર્ધ્ય' સત્ય-ચૌરસથી ભર્યા,
 ત્યાગના 'પાઠ મેઘિરા શીખત્યા વિશ્વને વડા !-૪૩
 સંહારે પાપને ના તુ, વિરોધે ના જરી કરે,
 બીજવે પાપીને તું તો પ્રાયશ્ચિત તણાં જળે !-૪૪
 વર્ષા-આદ્ર પ્રભા જેમ શોભે છે શારદી રુડી
 ઘોષને પાપને તેમ અર્પે' તું તો પ્રસન્ન શ્રી !-૪૫
 દુખાએલા જનોને તું અર્પે' ગૌરવ આલનું
 હિંસાના શત્રુની આંખે ધરે છે બળ આત્મનું !-૪૬
 મૃત્યુની લઘ્યતા તે' તો બતાવી અમને ખરે !
 તાહગ પ્રજ્વળના તેજ અમારા આલને ભરે !-૪૭
 અંધારામાં ડુબેલા આ જળે તું દ્રવતારક :
 ટકે તાગ તપે વિશ્વ, પ્રભુના પયગંબર !-૪૮
 ઓમરે દર્શને તાનાં નિરાશાનાં પુરે બધાં
 યાથીએ આશીષો તારી યુગાન્તરે સુધી સદા !-૪૯
 લાધ્યા છે ઓ શુરો ! મોંઘા તને કુન્દન આત્મના,
 છતાં યે કેમ તું તાવે અગ્નિમાં દેહની લતા !-૫૦
 'દેહીને જયવન્તો' તું માનં 'દેહ યકી' સદા
 સત્ય છે એ શુરો ! દિન-તુ દેહીને બપ દેહના. !-૫૧
 રક્ષણ દેહ કેરુ એ કરજે પૂજ્ય સન્તાન !
 સ્વીકારી વિશ્વને ઠાળે અમારું દેહ-અર્પણ !-૫૨
 પ્રસન્ન આજે જાજે છે સ્વચ્છ લાદ્રપદી નલ
 વૃદ્ધે છે હૃદયની દહેરે ઉદલાસથી બધું જગ -૫૩

ચંદ્રે છે આલમાં ઊંચે સ્નિગ્ધ સુધામુખી ઉવા,
 તપે છે પૃથ્વીને માથે યોગીના પુણ્યનો પૂવા.—૫૪
 આનન્દો વિશ્વના લોકો ! હીપમાળા કરે મહા !
 આંગણે હૃષીકે આજે પૂરોને સાધિયા રૂઠા !—૫૫
 તોરણો પુષ્પનાં રમ્ય બાંધોને આજ બારણે,
 કૃપા ધૃષ્ટ તણી મીઠી વિશ્વ કેરે ઉરે જગે !—૫૬
 આવો સૌ પુણ્યશાળીઓ ! આવો જોગી જતિ મૂર્તુ !
 આવોને હીન લાણુઓ, ઉગવો પર્વ આ રૂઠું !—૫૭
 મુણે ઓ વિશ્વના લોકો ! મુણે ઓ દેવ દેવતા !
 જયન્તી પર્વ આજે છે સત્ય ને સત્યવાહીના !—૫૮

—શ્રી સ્નેહરશ્મિ.

(નોટ :- મ.ધીછની ૬૬મી જયન્તીનું આ કાવ્ય છે.)

[૪૭]

મારે આતમ ક્યાં ?

કાટિ કાટિ હેયાં જેના ચરણે નમે
 જેના હર્શને પાપના પુજ શમે
 જેના બ્રહ્મના અંકે શા મૂઢુ દિલે—
 દિન રાત 'રામ' તણું નામ રેશે

જેને જોઈ ને મંથનું સ્વપ્ન અધુરૂં મૂર્ત કરવા અસિલ્લાપ હતા,
 બાપુ સંહિ તણા સંતાપ શમાવવા અંતરૂંતમારે ઊગાટ હતા.

છતાં આમ જોડાઓકે શાને રૂઠ્યા
 મહિ સર્જન અધુરૂં મૂઠીને હિયા

કે હિંસા અને પશુતા મહીં રાચતી—

પૃથ્વી કેરા પુષ્પ—પુષ્પ શૂટયાં.

અધકાર લાયો આ જગને બાપુ! પ્રકાશના 'પંથે દોરવું' તું
અહિં નૃસીંહે માનવ દેહ ધરી, સર્વિં પે સ્વર્ગે ઉતારવું' તું
કૃષ્ણ દેહે અનેઆં જાહે લાયો

પાપાણુ મહીય તમે પ્રાણુ પુષ્પો

માટીના માનવીમાં ત્યાગ ને શૌર્યનાં—

ગીત—શુધી તમે મરદો ઘડયાં

યુગ પોલી સગાધીનતા સ્નેહ સૂરે બાપુ ધીરે ધીરે તમે જાગૃત કીધા
સહી જુના સગાની સિદ્ધિ ટાળે, બાપુ મૃત્યુ તળી કંઠ વાટ લીધી?

ધરતીને 'પટે પટે' પગલે પગલે

પશુતાના દાવાનલ જલે

જીવનને મૃત્યુ હોડ ધર્યું

પુષ્પવણ પાવક સ્નેહ જગે

બાપુ વિશ્વને હુક દેવાને કાળે, તમે આતમ ધૂણી ધખાવી હતી

હૈયાની વેદના હૈયામાં દાખીને, સ્નેહની ગંગા વહાવી હતી

તમે જાતાં જગે અધકારે થયો

કોટિ કોટિ આતમ આજ રોધ રહો

મા—લોભને અતર વિયોગનો—

હેવાકાટ વલોચાત હિખકતો

મારો આતમ ક્યાં? મારું જીવન ક્યાં? એમ રોતું હૈયું ધડી ધડી પૂછે

વિયોગી જિન્ના આસુ જિનાં બાપુ, તમ પિના હવે કોણ લઉં?

—અ પંડિત પરીખ

(૪૮)

ગાંધીજીને અંજલિ.

(૪૮૧ી ૭૬)

ધરે પ્રભા જોરથી ભભૂકતી જીવંત અગ્નિની
 મુખા અસુર દિલમાં વધી હશે મનુ રક્તની;
 વધારી વેર રાષ્ટ્રના, કચકચાવતી દંતને
 જુએ મરીન સરિત ફલીત કૃત્ય હિંસા ગધે
 અનેકે દલ અગ્નિના ધસી ભલે નિજ આવતાં
 મુખે અખંડ હાસને પ્રલય પુરમાં હિમશા;
 ઊભા અડમ્બ ઝીલતા ખડગથી પ્રતિ સામના,
 અદો જગત વીરતા ધરી સશ્ત્ર અહિંસા તણા.
 દરયા વિપુલ ખંજરો સિતમ જોલને જરણ કે,
 બની વિકલ સૌ ગયાં તમ તણી પ્રભા તેજમાં;
 અને જગત સાત્રને ત્રથાશ્રિ પ્રિદેશ રાંજની
 મહિત નવ દરી જરા ધસી શિખા નવ જયોતની.
 આંધા જનકે હિંદના વિભૂતિ વંદન વિશ્વની.

(અનુક્રમણિકા)

શત્રુના હિલમાં શાંતિ વ્યાપે જો નિજ મહુંથી!
 આવતા મહુને હોંસે બેઠે છે યુગ વીરલા:
 મહુને મૈત્રીના બાવે બેઠી ને પથ સ્વર્ગમાં;
 ગયા ગાંધી ગયા બાપુ, પિતા તે અમ દેશના.
 ત્યકતવા દેહ પોતાનો આત્મા દે પથ દર્શનો;
 સાક્ષી તેજના પુંજે, અથડાતા અધારમાં.
 તમારા મંત્રને બાપુ, રેલીશું, હશ દિશામાં,
 સ્વીકારી અંજલિ, આપો આશિષો અમને સહા.

—કા. તસાલ પી. શમ.

[૪૯]

સમાજના સોનાર.

આજ જિવાના રંગ, માતાના મ્હોલે રમે,
 તે ઝળહળતે શુંગ, ફરકંતા ધ્વજ શા તમે !
 પંચાળીને પાય, માંદી માનવ ભતરે
 ઢાળો ગીતાના વાય, વિશ્વપ્રેમને વીંજલે,
 કાળ રમાડે રામ, લોહી લખ્યા ઇતિહાસને,
 તમારું નિર્મળ હાથ, પ્રકરણ પીયૂષે લખે,
 સીંચ્યાં તપના તેલ, કોરા છવન કેડિયે.
 બળતી દેહલીવેટ, દેશ દલકને નીવડે.
 સમાજના સોનાર, મનમંથનની કઠ્ઠીએ
 ઢેચાકેસાં હેમ, જાળી ઘાટ ઘડ્યા ધણા.

- રમણિક અરાલવાળા.

(૫૦)

અનંત પથ સંચર્યો ?

(પૃષ્ઠી)

મહા મખળ મોહ તું, અવનિ બ્યોમને ટેકતો
 ઉભો, અમર લેખશો-જીવન લેખ આલેખતો-
 સૂકો; વિરલ શક્તિદંડ સમ ફેલથી શોભતો;
 મહાન મધમામ તું, જગત લોકને પ્રેરતો !
 હતું વપુષ પાતળું વિપુલ વ્યાપતો આતમા,
 ખુંફી જલધિ સાતને, અવનિ ખંડ આરે બધાઃ
 મથ્યો મનુષ માટતું, વહવી આત્મઘાટે મુઘા,
 પીધું જહર કારમું, મનુંજ શાંતિને સ્વાયત્તા !
 નિરાટ વસુધા ત્રિપે, વિમલ તેજ અરે જાતો,
 ઉઝ્યોઃ અદ્ભુત આધર્યો જગ તમિશ્વ ઉભળતો;
 થયો ધરતિકંપ શું ! ધરણિ ભારથી ધૂનતો-
 ડગ્યો-ડગમગી ધરા-અડગ મોહ તું કંપતો !
 અગાધ ખત્ત અર્પતો, અલગ પ્રેમને લૂંટતો !
 અનંત પથ મંચર્યો, હૃદય રામ આગધતો ! !

જયંતીલાલ ત્રિવેદી,

(૫૧)

અમર શહાદત.

લોહીના અશ્રુઓથી ભારત ભલે રડી લે,
એના અમૂલ્ય પાઠો પણ અંતરે જડી લે,
એની પુનિત શહાદતમાંથી જીવન ઘડી લે,

ઝીલીને ગોળીઓ જે હસતા મરી ગયા છે
એ સંત, એ વિભૂતિ બાપુ ખપી ગયા છે.

જે માનવીથી માનવતા પાઠ લઈ રહી'તી,
જેના પ્રભાવે હિંસા નિશસ્ત્ર થઈ રહી'તી
જેની અહિંસા યોગરહમ પડકાર ઇઈ રહી'તી,

અંતે અમર શહાદતને બામ પી ગયા છે
એ સંત, એ વિભૂતિ, બાપુ ખપી ગયા છે.

જેના અદ્યક્ષમાં નિશ્ચિન આજોટતી અમીરી,
ઠાકર લગાવી તેને, લીધી હતી ફકીરી,
એવાને માટે થઈ ગઈ શું મોત પણ અધીર્મ;

ચાલીશ કોટિનું જે ઘડતર કરી ગયા છે
એ સંત, એ વિભૂતિ, બાપુ ખપી ગયા છે.

એ ભવ્યતાને વંદન, એ દિવ્યતાને વંદન
બાપુની એ પ્રતિભાની હર અદાને વંદન
હડપણમાં એ અઘોરિક શૂરવીરતાને વંદન

હો આજબલજલાના માયાં નમી ગયાં છે
એ સંત, એ વિભૂતિ, બાપુ ખપી ગયા છે.

—અમીન આઝા

(૫૨)

ઐ તાજ બાદશાહને !

(ગઝલ)

ઐતાજ બાદશાહ ! તમારા થકી હતી ;
 આફત મહીં પનાહ તમારા થકી હતી ;
 સેવાની રસ્મ રાહ તમારા થકી હતી,
 ભારતની આહ આહ તમારા થકી હતી ;
 સહુનાં હૃદયમાં રાહ તમારા થકી હતી,
 દુનિયામાં વાહ વાહ તમારા થકી હતી ;
 એ જોમ પશુ ગયું' ને જવાંમહીં' પશુ ગઈ,
 અમ જિંદગી પ્રવાહ તમારા થકી હતી.
 દેવો સમાન ભાવ હવે દેવી એકતા !
 લાખોની એક નિગાહ તમારા થકી હતી.
 બહલી ગયો ઝમાનો, જગત પશુ ફરી ગયું' . |
 આ દુનિયા ખેર બાહ તમારા થકી હતી.
 ભડકી રહી છે આજ ફરીથી કુસંપની ;
 વશમાં દશા વગાહ તમારા થકી હતી.
 નિર્દોષ મણુચે કોણ હલિત વગ'ને હવે !
 એ કોમ બેશુનાહ તમારા થકી હતી.
 કોને પકી છે ભોવી કે દુખિયાની સાંભળે ?
 'ધાવલ'ની આહ આહ તમારા થકી હતી.

(૫૩)

જો ગાંધીજી જનમ્યા ન હોત.

(સવૈયા.)

દેશ મહીં અંધેર હતું ને વિદેશીઓની વાગે હાકઃ
હતભાગી ભારતવાસીનાં ભટે ધનને ગ્રાળે શાખ,
મજુર કહી મંજોધે અમને નશુણું લોકો દરિયા પાર
ધન હસડે ભારતનું તોપણ મળે શુભામને વહેવાર.

મારી નાખી માનવતાનું સંસ્કૃતિઓનાં છેદ્યાં મૂળ;
ભારતની છાતીમાં પૂંધું વિદેશીઓનું મોહું શૂળ
ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારે માતા, રણુવગડામાં એનાં રાણુ
જો ગાંધીજી ના જનમ્યા હત એનાં આંસુ લૂછત કેણુ?

એ માતાના સપૂત ગાંધી, બાળપણથી લીધા લેખ;
પુષ્પ સમા કેમળ વીરાએ હોઝખ જેવી સેવી જેલ
જે જેલે અર્ધોંઝિ જૂટ્યાં, અપમાનો ને ત્રાસ અપાર
જીવનભર જીવ્યા છે બાપુ ભાંડુના અવળા આચાર.

તું એકલ દોકલને સામે આવી દુનિયાના અંધેર
એકું શું તારામાં બાપુ અજવાળાં મોચીં ચોમેર ?
તેં પરદેશ પળી માતાની કીર્તિના ખરક્યા અંખાર
તેં માતાતાં અંધત છેદીને વર્તાવ્યો જ્ય જ્ય કાગ ?

તારે કગલે કમલે બાપુ માનવતાની ફૂટી સેર
તારે બોલે બોલે બાપુ દુનિયાના દુઃખ વેર વિખેર
તેં નહોતો ગિસામે લીધો ના માછી દુનિયાની મોજ
તે દુઃખિયા જીવન ગાળીને ખરા દુઃખની કીધી ખોજ

તે' ભાગ્યના પ્રાણ કુંકીને કીધો ચેતનનો સંચાર
નિર્જળ મરૂભૂમિમાં મોહન અમૃત ગંગા જળની ધાર
વેલવ તારા ચરણો ચૂમે પણ તું ભટકે હઃખને દ્વાર
પીડિત દુઃખીઆં ભાન ભૂલેલાં તારા જીવનનો આધાર.

એજ જ્ઞાન ભૂલેલું આણે આજ કટાણે તારો અંત,
શાંત યોગ્ય સુખ મુદ્રા તારી લેશ ફરકના ભાસે મંત.
એ તા ! દિલકાળ ભાવો જો આ દુનિયા સમજી જાય ;
પીડિત દુઃખીઆં ભાન ભૂલેલાં જેવું જગમાં રહે ન ક્યાંઈ !

મરી દુનિયાની દોલત તે' હુડી લીધી ફૂર ફૂતાંગ
તે' માર્યો પ્રભુએ જીવાડ્યો સૂર્ય ચંદ્ર હસ્તીપર્વત.
અદેમાઈ આવે દેવોને તારું જીવન તારૂં મહોત
વસવસા રહી જાત બધાને જો ગાંધીજી જનમ્યા નહોત !
દેવકંષ્ણ પી. જોશી.

(૫૪)

ગાંધી માહાત્મ્ય.

મહાત્મા ગાંધી—

મહાત્મ ગાંધી....

મહાત્મા ગાંધી....

ભારત - રથનો મહામારથી તકલી લગામ - ધારી;
અમલ્ય, હિંસા, પાપવૃત્તિ શું લઢિયો મોહન ભારી.
આ, મદેહડી તપવી ફરતો પગદુઃખલાંજન બાપુ;
જુદ્ધ, ઇશુ ને અરો, દયા તું મહાવીર સાધુ
તત્ત્વજાની, શૂર લડવૈરો, સમાજસેવી, ત્યાગી;
રાષ્ટ્રપિતા તું દેવ ગણાયો અમર અશ્વધારી.

હવે યશો સંસ્કૃતિનો વિનાશ ?
 આવી રહ્યું પ્રલયવર્તુ પુર પાસ પાસ ?
 નાખી હણી જગતની ફરી એક આશ
 ક્યાંથી ફરી જગતમાં જન્મે કુંડાસ ?

—સનાતન

(૫૬)

અર્પણ.

પૃથ્વી.

પ્રદીપ છુતિરક્તથી પ્રગટી, ગાંધીબાણ ! તમે
 જગાવી ઉરઉરમાં ધગશ પૂણું સ્વાતંત્ર્યની,
 પડયા રણપંથે ; ત્રિરંગી ધ્વજ મુક્તિ સંગ્રામનો
 સગવળ ફરકત રાખી, ચિત્ર મુક્તિને પામવા.
 પિતા ! યુગકલંક હિંદુધર્મને સમૂળ તમે
 દિટાડ્યું પ્રીતિભક્તિથી દલિત લેહને ટાળતાં.
 પ્રણુદ તમ આત્મનાં તપ ચિરંજીવી દીપશે
 મનુષ્ય-ઈતિહાસમાં—યુગ પ્રવર્તી રેશે નવો.
 કયા તમ અનંતકાળ કથતો સુણાશે, અને
 સમૌન તમને સ્મરી નમન, કોટિ દેશે ધરા !
 ચિતા ! હું ચ નમું ગહી સ્મરણદીપના ઓજસે
 ધરી હૃદયમર્મથી તમ પદે કળી કાવ્યની.

—‘કેલક’

(૫૭)

યુગપુરુષનાં અસ્થિ.

મન્દાકાન્તા

આવી ગંગા ગગનપટથી ભારતે રેલ રેલી,
પાપિઠોના અઘડગ હરી પોષતી પ્રેમ-વેલી:
ગંગામૈયા—શરણુ પુનિતા સંસ્કૃતિ પાંગરેલી,
ગંગામૈયા સઠલ સરિતા ભારતીની ઠરેલી.—૧

કાલિમાઓ મનુજકુલની ધોધ કેં યુગ સુધી
પાપીયુગે ભરતભરતું ગંગ પાવિત્ર્ય ખૂટયું:
કાલિમા કાં ઘર કરી ગઈ, સાચવા કાંક ખૂટયું,
માગે દેવી ઇશ્વર ફરીથી પામવા ભવ્ય શુદ્ધિ.—૨

વિશ્વે પેખી અધ—અનલનાં તાંડવો કારમાં એ
ભવ્યાત્માએ જગ-હિત-જગને હોમિયું માળખાને;
એનાં દેવી પુનિત ફૂલ ને ભરમ કેશ પ્રદાને,
ગંગાજી સૌ ફરી ભરતની પામલો પુનિતાને —૩

સર્લે પૂવે દધોયિ ઋષિનાં અસ્થિએ દિવ્યતાને,
સર્લે બાલો યુગપુરુષનાં અસ્થિ એ દિવ્યતાને,—૪

રતિલાલ જી. શાહ.

(૫૭)

ઓ યુગના અવતારી !

ગાલીમ ઠોટિ બાળ રહે છે , પોકારી પોકારી

ઓ ! યુગના અવતારી !

ધન ધન નારી તારી જીવનયાત્રા ધન ધન જનની તારી

ઓ ! યુગના અવતારી !

મ નયતાની સ્ત્રીમા સમ તું વૈષ્ણવજનની વ્યાખ્યા સમ તું

સત્ય ગચનની શ્રદ્ધા સમ તું, અહિંસાના મતધારી,

ઓ ! યુગના અવતારી !

અ્યાં પાવરતો તું અજવાળાં ત્યાં છે વાદળ કાળાં કાળાં

દિવ્ય પ્રભાકર અસ્ત થયો તું, છે રજની અંધારી

ઓ ! યુગના અવતારી !

ગરવસતાનું ભાન કદાબધું શિક્ષણ કદ સ્પર્શન્ય આપ્યું

સામરને તળોએ બેઠેલી નીકાને તે તારી.

ઓ ! યુગના અવતારી !

—‘ગની’ દહીંવાળા

(૫૬)

મંગલ મૂર્તિ

(પૃથ્વી અનુષ્ટુપ)

દુભાયલ પિલાયલાની નિરખી કંઈ યન્ત્રણા,
 નિહાળી નવનેત્રથી શક્તિ માનવીની કલા,
 મહા અળભળાટ ઉન્મથન વેગ આવેગનાં,
 નવ ળળ જગાડતો, નિયમતો શુચિન્દ્રે સદા,
 પ્રશાન્ત ઈશુશુદ્ધમન્ત્ર નવચેતને સ્પર્શતો,—૫
 નવી જીવન કિસ્સુદી, નવયુગીય ઉન્મેષ, ઓ,
 અસત્ય-અવરોધ ને નવવિરોધ હિંસાતણા,
 પવિત્રજલશા પવિત્ર નિજ જીવને યોધતા,
 અજ્ઞાધિત પ્રચન્દવેશુ ધસતા જલોવો સમ્રા
 અનેક દિશ સંચરે જીવનસ્રોત ગાંધીતાણે-૧૦
 વિશુદ્ધ, જગઆર્થતાની નવમૂર્તિશે વીર ઓ
 સહાય ઉપદેશતો પુનિત મંત્ર માંજલ્યનો.
 પનોતો ગુજરી જોળો પર્તાતા એક વીરથી,
 પનોતી અવની થાતી એના સૌમ્ય પ્રદાસથી.

— શુદ્ધ અ. ગા. બે. ૧.

(૬૦)
અંતિમ નિવેદન
 (પૃથ્વી)

અહો, મરણ, લાઈ, અર્ધઘડી ચોલશે કે બલા !
 વિદાય લઈ હું લઉં ચકલ શાંદુઓ તણી
 નથી જીવન મોહ, ભાઈ, અવકો રહ્યો, માગણી
 કમંઠ દિનથી ન'તો તવ કરંત ? મેં જીવન
 તને, ન અવહેલ્યું, આજ કાણ ચોલી જ લાઈલા !
 સૂણો! સ્વજન વિશ્વનાં સકલ ખંધુ નિવેદન :
 બધાંય જનને મહાકું અને ખંધુ સંબોધન.
 કરી અખિલ વિશ્વને પ્રીત ક્યાંની આવી મઝા !
 તમે સકલને સ્વખંધુ કહી યોલવાની મઝા !
 વિદાય દઈ દો હસી, જીવન કાળ યાત્રા મહીં
 રહ્યાં નિકટ, જોણું વરું એજ તર્ફથી જે થયું.
 તમે અવ બલાં, મને દઈ ક્ષમા કરી દો છૂટો.
 રહો ન, રડકું ઘટે નહિ જ, આપ સૌએ મને,
 સમરુ' ખુ. અહ ! કેટલો અભઘડી લગી પ્રેમથી
 દીધાં લીજીવી જાણુ કહે, જઉં ભરાઈ આભારથી
 કહી ક્યમ શકું ! મને હરખ ઉપજ્યો કેટલો
 હતો સકલ આપની કંઈ કરેલ સેવા મહીં !
 તમે સકલને લીધે અવિદાય ટાળે પ્રિયો !
 સુદ્ધ સરતુ છતું જગત બહાણું લાગે કશું !
 અહા ! સ્વજન, સૃષ્ટિ પરમ અમૃત પ્રીત આ,
 પરસ્પર. લઈ દઈ પ્રીતતાણાં પીણાં, બિજવો

પ્રીતોત્સવ, વસંત ઝોજ ખરી પ્રાણીઓની ઝલુ,
 અને ધરતી હે, તનેય મુજ છેલ્લું નિવેદન :
 મને તું અતિથે વહાલી રહી છે જમ્મી જિંદગી,
 તહારું દુઃખ આટલુંય નથી રે શમ્યો હું સહી.
 તહારું મુખ મ્હાન ભેદ હસી ના શક્યો કોઈ ની
 તને કશી જ સુંદરી કરવીંતી પ્રિયે ! સ્વર્ગશી !
 ક્ષમા, ધરતી ભારતી તણી, ક્ષમા મને આપજે
 તને સફલ થેય પૃથ્વી ધરી આહીંતી મેં વધુ,
 તને જ ' પ્રિય ' મેં કહીંતી, કરીંતી તહારી ધલિ
 શિરે, નિકટની તને ગણી કહી હતી માબુમિ.
 અને મુજ પ્રીતે અહીં કંઈ ધરેલ મિષ્ટાદૃતિ
 હતું ન પરકીય કોઈ મુજને, તથાપિ તને
 વિમુક્ત કરવા મથ્યો અપર હસ્તથી ભારતી !
 પ્રયાસમહીં એ મને કશી મઝા અહો, આવીંતી,
 મથ્યો જીવન આખું ચે તવ પ્રિયાર્થ; અંતે હો !
 વિમુક્ત અપરાધીના કરી જરીક જલુ ત્યહીં
 તનેજ ક્ષત, ભારતી! અહહ...ભાંડુ.. હાવાં પ્રિયાં,
 શકાય બહુ ના વહી, શ્રમ દીસે, અરે છાતીમાં
 ઊઠ્યું દરક, ભાંડુની કહી રહી મને ગોળીઓ
 અહીંજ અહીં છાતીમાં-પણ ક્ષમા તને, ભાંડુ ડે !
 ક્ષમા સફલને, વિદાય સહુને હવે, હે પૃથ્વી !
 અહો સ્વજન ! સ્વપ્ન મુજ અધૂરું રહી જાય છે,
 મને કંઈક દુઃખ એનું ઉરમાં રહી જાય છે.
 તહારી કશી મૂર્તી મેં સ્વપ્નમાં સજી,તી પૃથા !
 ન હો, પૃથિવી ! કોકતા હૃદયમા હું સ્વપ્ના રૂપે

ફરીથી પ્રગટીશ, હું ફરીફરી થ જન્મી પૃથા ।
 તને સ્મરસુંદરી સરખી, દેવયોધા સખી,
 મીઠા સ્વપ્નથી સૂળ્યા વગર ના રહેનાર હું
 અહો, પરગ સ્વપ્ન તે લઈ અધૂરું આજે જુવું
 પ્રભુની મરજી, પ્રિયો, અલવિદા પ્રભુની લીલા
 થઈ ખતમ, પશ્ચિમે રવિ ઢળત, આલ્યા અમે,
 હવે, મરણ, આવ 'રામ, અહ ! રામ; મારા પ્રભુ!
 મને અરધકૂટા થો આવ સ્વીકારી લો હે પ્રભુ !

—શ્રી ઉશનસ

(૬૧)

અવતરશે ?

મલીન ને મનની ધોવાં સાચા મનથી રહ્યો,
 કલ્લ કની અં કાલિમાને આંસુઓથી ધોળો.
 ઠયન શુદ્ધ, બને છે જેવું ભટ્ટી કેસ તાપે,
 પાપ-અરુ મન નિર્મળ, યાશે જીમજ પશ્ચાતાપે
 નિર્ફર ઘેર્યાં લોચન ખોલો, માર હૃદયનાં ખોલો,
 દલ તળી તલી તરછોડી અતર-ભાષા ખોલો.
 જન-જન વચ્ચે ભેદ ન રાખો સમાનતા સર્વ વે,
 સત્ય • છું કેવળ સ્વપ્નું, અવનિ પર અવતારો.
 દરીદ્રનારાયણને દિલનાં સિંહાસને પ્રસ્થાપે,
 ભેદ બધા ટાળી દઈ મૌને સરખું આપો.
 ગાંધીજીને પગલે ચાલી જીવન સમર્પણ કરજો,
 મૂર્ચિમંત કરી આદર્શ. સાચું તર્પણ કરજો.
 —અધરા દળ થે, ઇશ્વરના આશિર્વાદ ઉતરશે,
 ખાપુ જેવો કોઈ ફિરસ્તો અવનિપર અવતરશે !

—રતિલાલ 'અનિલ'

(૬૨)

ઝોર રત્ન વસુંધરા.

યુદ્ધના કલેશથી થાક્યું, ત્રાસ્યું ત્રિવિધ તાપથી
માનવી હૈયું જે ઝંખી રહ્યું આત્મતણા અમી;
તે ન તેને મળ્યાં મોંઘો સિદ્ધિના સંભાયા વિશે,
કે મળ્યાં વિજયો કેરી વારુણિ કે વિલાસમાં.
સામ્રાજ્ય તણી હૈભંતી લક્ષ્મી જે લાવી ના શકી,
વા ન લાવી શકી છોળો સિદ્ધિ સમૃદ્ધિની વડી,
તે મળ્યું ઝોરને બાપુ ! આપના કર્મયોગમાં,
આપના દૃષ્ટિભાંગદ્યેય પન્થ એને મળ્યા નવા.
આપની વાણીમાં બાપુ ! અમારું હૈયું ગાજતું;
આપના પ્રાણમાં પુણ્ય રાષ્ટ્રચૈતન્ય સ્પન્દતું;
આર્ય માનવ્યનો ભાવ; આપમાં મૂર્ત તો બન્યો,
આપના જન્મથી બાપુ ! જેમ જીવનનો થયો.
બહુરત્ના હશે પૂર્વે; થશે ક્યારે કે ભાવિમાં;
પરંતુ આજ તો હીસે ઝોરત્ના વસુંધરા.

—મનસુખલાલ ઝંનેરી.

(૬૩)

પ્રતિજ્ઞા.

દિન પલટયો, પલટી ઘડી,
 પલટયા સૂરજ — સોમ,
 'બાપુ' જતાં નિર્ધન બની,
 આજે સારત લોમ.
 'બાપુ' કઢીક જાવું જો હતું,
 જ્યાં અમને કહેવું તો હતું.
 શેષ મૂળ્યો ને ધરણી મૂળ,
 મૂળ્યા સૌ દિહપાલ,
 મૂળ્યાં વિતાનો, વિજળી મૂળ,
 મૂળ્યા કાળ કરાળ
 બાપુ કહી ધાણું એ નહોતું,
 તૂટી પડશે આજ આ મોઢું.
 દેશ રહ્યો, પરદેશ રહ્યો,
 રહિયા સૌ સજ્જન,
 રંક રહ્યા ને ગય રહ્યા,
 રહ્યા ભય, રહ્યા હરિજન.
 બાપુ સૌ જો જોક જ ધારે,
 દુઃખી સૌ કાણુ કાને વારે.
 કૂઠ કર્યા ને છોધ કર્યા ખૂબ,
 કર્યા પાપો પારાવાર,
 બાઈ એ બાઈને મારિયા,

મૂઝી માનવતાને ખહાર,
ખાપુ ઉલ્લખી મોત ના શક્યા,
રહ્યાં હવે તર્પણો કરવાં.
બૂલ થઈ ને રૂઢ ઘણી થઈ,
ઠોઠર ખાધી અને ઠ;
ખાજ ભીડીને, પથ્થુ લઈને,
શાખ શું એ ઠજ ટેઠ.
ખાપુ તારાં ઠારજ કરવાં,
ધાગાં કાળાં સાફજ કરવાં.

તા. ૧૧ ૨ ૪૮

'ભવ્ય

(૬૮) તમાચો

ત્યાંથી ભીડી આંગ તુકાની, ત્યાંથી ભીડી આંખી
આફ્રિકાની પર ધરતીએ, દીધો જગને આંધી
ગોરા હાથે આંખી આવે, લાગ્યો એક તમાચો,
પાંચ આંગળાં ગાંઠે બેઠાં, “હિંદી છેક નમાલો”.
હાથ ન હાસ્યા, હોઠ ન હાસ્યા, હૈયે સોજ સમાયા,
રાજ તાજના અંત નખારાં, તે ઘડીએ ત્યાં વાચ્યાં.

એ પડી તો ઇતિહાસે કે ના દીઠાનું રીકું.
વામન વણિઠે ખીરે ખીરે, વિરાટનું ૧૫ લીપું;
હાડી ફેંટા-ઝખ્ખા ફગવી, તંગોટી તન ધારી;
“ગુલામ છો સૌ, બેડી છે આ” બ્હીને આંખ ઉપાડી.
“ભારત મારો મારી જમિ, મારી માતા ક્યાં છે ?

ક્યાં છે મારા બૂના વૈભવ, ગૌરવ ગાથા ક્યાં છે ? ”
 એવો એણે આતશ વેરી, સૂતી શાન જગાડી;
 હિંદી હૈયે સ્વાધીનતાની એણે જ્યોત જગાવી.
 ખાલી હાથે, પ્રતિકરના મંત્રો એણે ફૂંક્યા;
 ત્યાગ અને સ્વાપ્તિના એણે, રંગ અનેાખા પૂર્યા,
 સત્ય—અહિંસાનાં જંધાવ્યા, શસ્ત્રો એણે ઠેકે;
 તોપ તમંચા દ્રામે ગીતો ગાતા કીધા એણે.
 ગોળી, લાઠી ને ફાંસીની, ફૂલ માળ પહેરાવી;
 જમી, જેલ ને દમનકાંડની, ઠંકુ ટીકડી તાણી.

ત્યારે એના હાથ ન હાલ્યા

ત્યારે એના હોઠ ન હાલ્યા

આજે એના હાથે આખા જગતું સુકાન આબ્યું

આજે એના હોઠ હાલતાં હાલે જગના વાધું

ગોરાના એ એક તમાચે,

ગૂંદ લખ્યું તું જે ઇતિહાસે;

એ શબ્દો ફૂટે ન ઉઘટે, કાળ નગારાં ગગડે;

વૃદ્ધ સિંરના કાંત તૂટે છે, કાયા લથડી ચથરે

તાંજ—તજતતા ડડળી ગયેલા, પાયા તડતડ તૂટે;

ઇતિહાસે બારેલા પેલા, કાળ બોલ સૌ ઉઠે.

હિંદ જીવ્યું છે, જીવશે ગાંધી, જીવશે ગાંધી મંત્રો,

ઇતિહાસે જીવશે : સાચે એ વિરલ એક તમાચો,

ગોર : હાથે પડ્યો તમાચો, ઉભી કીધી આંધી,

આફ્રિકાની ૫૨ ધરતીએ કીધી જજને ગાંધી.

—શ્રી બળદેવ મેલીયા

(૬૫)

જીવે ગાંધીજી આજ અહીં.

રામ—ભોળા ભમતળા ચાળખાનો

વાલ્મીકી ! જીવે ગાંધીજી આજ અહીં,

‘સંત જીવે જુગજુગ’ એ વ્યથાં દયન નહીં: વાલ્મીકી

મત્ય ને અહિંસા એ જાંગ અને જમનાનાં

જીવનજળા પીને વળી પાછાં;

પ્રેમ અને ત્યાગતાણેા માજે પ્રયાગરાજ,

આજે ઉર, પુર, વિશ્વ છાઈ : વાલ્મીકી

ગૌદોન છુદ્ધ-જ્ઞાન, ખ્રિસ્તીને ઇશુ-જ્ઞાન,

શીખોને ગ્રંથ-જ્ઞાન હઈ;

મુસ્લિમની પીઠ-ભીઠ ટાળતાં દેવ બન્યો,

હિંદુનો છે તું સહુ. કંઈ: વાલ્મીકી

ગ્રામ્ય ને સમાજવાદ, અન્ય છે અનેક વાદ,

રહે સહુ વિવાદમાં વટાઈ;

વાદ સત્ય તારો કે, રાય અને રંકમાંહે,

રામ જીએ રામરૂપ અર્ધ : વાલ્મીકી

રાવણનાં ધાવણ તેં જોઠાવ્યાં જોઠાવે,

છાતી પર વજૂ પાવ હઈ;

રાવણમાં રામ સાધી મર્યાદાપાળ બાંધી,
રામ ક્યાં દેઢ ઉર મહીં : વાલ્મીકી

સુદર્શન ધૂમવીને પૂર્વો ચીર પાટપાટ,
ભારતની લાજ તુલ્લી રહી;

ઝેરઝડી વરસી તો ગોવર્ધન તોળિયો તે
પાક્યો તું કૃષ્ણ કળિ મહીં : વાલ્મીકી

શીલગુણ-સાગર જો ! હૈકાનાં મોતીકાને,
લખલૂટ લૂંટાવિયાં તે કંઈ;

ભણ્યું કે હંસ ચૂગે, કદબ્યો બેઠ કાગ, અને
ચાલ્યો : શુ રીસ ચઢી ગઈ ! વાલ્મીકી

દેવાયે રૂપ કેમ ? હાથે રૂપ રાખ કચું,
રૂપ-સાર માટી મૂઢી રહી;

ગુણકથા તારી કથી કોટી કીટ સન્ત થયે,
જીવશે તું અંત લગી સહી : વાલ્મીકી

પારસ જો ! ભારતની ભવ્યતાના વારસ જો !
ફુનિયાના દેવ ! છે તું કહીં ?

કીક, આવ, હોય ત્યાંથી, બોલ રૂઢા બોલ બે,
રોઈ રહી ખુદ 'માણસાઈ' :

મોત વને મારે ના; આવ, બાપ ! અહીં;
વાંક વડા હોય લાખ, માફ કરી નહ,

વાલ્મીકી

—સુનીલાલ રામચંદ્ર શેલ

(૬૬)

નરદેવ.

ખાલી ખોખું શરીર માળખું લઈ ને ફરતો,
ઉચા, પ્રતાપી, ધૂતવેગ ધરતો,

નરદેવ એક હીઠો.

ધોમ ધખી ધરણી ધૂળે, ધૂળે સાચર નીર
એવો પડછંદો, પગલાં દેતો, નતો પેલે તીર

નરદેવ એક હીઠો.

સગાગી ધરા, ભડકે બળે મા લોમ
ભડકે ભડકે પાણી છાંટે, બળે ચલી યાદોમ

નરદેવ એક હીઠો.

માલોમ બીચારી આકંઠ કરતી, પડી પરદેશીને હાથ
આંસુ દહોવા, છૂટી કરવા, નીત કરે નવબાગ

નરદેવ એક હીઠો.

માલોમ કાળે સઘળું અર્પી બન્યો સાધુ, સંત, ફકીર
ન કાંઈ લેવું, ન કાંઈ દેવું, મનમાં વેર ન લગીર

નરદેવ એક હીઠો.

મરતાં ને જીવતાં અમૃત ચીંચી, લીધી ન એકે પાઈ
કહેવાનું કહું તે કહેતો ગયો - તમે રહો સૌ ભાઈભાઈ

નરદેવ એક હીઠો.

હાલતાં ને ચાલતા, મરતાં ને જીવતાં તેણે લીધું રામનું નામ !
ગોખલે ગોખલે હીવડા ઝળકે તેણે કર્યું એવું કામ.

નરદેવ એક હીઠો.

—પ્રકાશમ.

(૬૭)

છેલ્લુ સ્વપ્ન*

(હૃદયનો કાળ)

જેણે ભારતનાં મહા પાતક જેવી ગુલામીને કારણે બેખ લીધી,
જેણે દાનવમનથી માનવ જાત ઉગારવા ઝેરનો ધુટ પીધો;
નિજ માનવજાતિનાં કલકને 'ધોવામાં જવન જેનું' હોમાઈ ગયું,
એવા, ભારતનાં એક સંત મહંતનું અંતર આજ વિધાઈ ગયું,

જેણે વૈભવને તરછોડીને દોડીને વેરામની વાદ સાધી લીધી,
જેણે દીન ને લીનનાં દુઃખથી દાઝીને સ્વાર્થની વૃત્તિઓ દાખી લીધી;
કંઈ કેદી કંગાલોતી મેવામહી જેનું સુખ અને ચેન લાપાઈ ગયું,
એવા, ભારતનાં એક સાગી વેરામીનું કાગળું આજ કોરાઈ ગયું.

નિજ માનની આઝાદી કાળ એણે રજૂનગમાં જવન લોમી લીધું,
નિજ દેશની આખારી કાળ એણે એનાં મોતને આવડું રોકી દીધું;
એની સ્વાધીનતાની સંજવનીએ મૃત હિંદુત્થાં પ્રાણ જાગી ગયા,
એવા, ભારતનાં એક વીરતથાં હિંદે ધાવ ધેરા આજ વાગી ગયા.

જેવા જે ઉપવન એણે જવનની બધી ધુલ્યા મહેલોઓ રાખી હતી,
તેમાં આઝાદીનું ફૂલ ખીલવવા કંઈ જીવાનોએ મારોડી નાંખી હતી;
એવું ઉદાન ખીલેનાં ખીલે ખેડામણું ખાક ખમીંગનાં ખાતરથી,
એનાં પુષ્પ સુરગી સુગંધી બરેનાં બરે લોમકાને પરમથકી;
સાં તે વાયા આંધીઓનાં વાયરા એવા કે ધૂળમહી એ રોગાઈ ગયું,
“હામ! કેમ કરીને જવાય હવે!” એનાં માગથી એમ બોલાઈ ગયું.

આજ લ્હાવ લગાવીને હિંદને લૂટે છે લાડકવાયાઓ હિંદુતથાં,
આજ બૂદીને કોઈનાં બૂધાવિયા તથુ ખાપ છે બાળક સિંદુતથાં;
નિજ પ્રાણ પોપાથો જે આબોહવાએ તે રેડીને વિધ બગાડી રહ્યા,
કંઈ સૈદાઓની નીંદ ત્યાગીને જંગેલી કિસ્મતે આજ લગાડી રહ્યા.

પછી કેમ એના દિવે લાગે નાં આગ ?

દેખી દેશમાં દેશનાં લોહીનો કાગ,

એને જોવી હતી આશ, સ્વર્ગ જાણી, તહીં નકંઝે આજ વિલોપી રહ્યો,

એને જોવી હતી આશ, સત્યનો જય, ત્યાં પરાજય સત્યનો ડોલી રહ્યો.

જે વિનાશ ગયો હતો દેશ છોડી તે ફરી જાણે આરણ્ય ડોળી રહ્યો.

ત્યોય ભગવન્નિ લયડેલા શરીરે વિનાશ એ આપનો રાખી ગયો;

એનાં અંગે અંગ રામે રામ રહે,

એનાં જીવન—સ્વપ્નનાં કાદ પડે

—મહિન્દ્ર વ્યાસ

* ગાંધીજીનાં છેલ્લા ઉપવાસ વખતે ગયાયજ્ઞ.

(૬૮)

આશા

મંડાયા ઝોગછવ મેળા માનવ્યશત્રુને ઘરે :

દેત્યોની ઘોર ગાજન્તી આરતી આજ ઉતરે !

આનંદ ઉલ્લુકો : આયે ગીતો તિમિર રાજના :

હથે શંખો ફૂંકાયે સૌ હિંસા—સૈન્ય સમાજના !

અભિનન્દે જયોન્મ અસુરો એકમેકને :

‘શી છે ગુંજાશ આત્મ ની બુજાઓ આપણી કને ?

ખરી છે વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ : ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ માનવી :

ને તેમાં આપણે શ્રેષ્ઠ—વિશ્વકર્તાતણી છબિ !

સત્ય ને ન્યાય ને ધર્મ ને એવા શબ્દ સેંકડો

સખ્યાં છે શક્તિહિતોએ ઢાંખવા નિજના સડો !”

અને ધાયાં એ સૌ ધરણીવણું લેવા મણીવણું

દિધેલાં વિજાને નિજ ભુજ બહી યસ નવલાં;
 દુંદાડીને બગી સકળ જગનો ગ્રાસ કરવી
 મહાહિસા કેરી અયુતકૂણુ બવાળા ભુજગ શી !
 મુંદો મોટાં, ઉરો નાનાં વાસના વહિ પ્રબળયો !
 બિન્દુમાં સિન્ધુનો દોલો, નિહાળી મેરૂપે મળ્યો
 મેરૂ ચળ્યો, સૂરજ સોમ બૂજ્યા :
 મામા મૂકી સાગર—વ્યોમ ખીજ્યાં :
 પૃથ્વી નિજ સ્થાન ચક્રી ખરીને
 પ્રહ્લાન્ઠની લહર ચડી હિંડોળે
 (એવી ઉંરે જન્મની લીલિ દાડ્યું !)

પ્રકૃતિ વિકૃતિ પામે આવા ઉત્પાત સંભવે,
 સંભવે કોલ નામે ના પ્રણતા સતને ઉરે !
 પ્રકૃતિ વિકૃતિ કેરા દાડ્યોત્પાત દેખીને
 અંતરે દ્રવિયા બાપુ; દ્રવ્યા, પશુ કયા નહિ !
 મહા સદા તણી લેને, જનેતાની સહિષ્ણતા
 મૃત્યુનો વીરતા લેને, લે આનન્દની સ્વસ્થતા .
 આંધ્રુ શક્તિઓ કેરા એ વા-વટોળમાં તમે
 લિલા બાપુ, હિરે બાય જગન્માંગલ્યના રમે !
 સત્ય અસતના સંઘાઓ ના નવા, ન નવાઈના,
 સત અસતને હાથે પામ્યું નિરંતર ચંત્રણા
 પશુ જીવનમાં બાપુ. આપે સધ્યં જ જે સહુ;
 હર ઘરઘરે સંભારીને : ન બાય મુખે કહ્યું !
 દીધી ઠાવા દંધીચીઓ; ઇન્દ્રને વળ સાંપકયું :
 હણાયો વૃત દેવોનું સદા સીલાગ્ય ઉલ્લસ્યું !

અહીં હધીચી ય તમે, તપસ્વિ
તમેજ વળો મધયાશ છે તમે !
તો પુત્ર કેવો ? વધ પામતાં છતાં
નવાં નવાં રૂપ ધરી વિલાસતો !

આવી વૃત્ત તણી માયા, ને આલું તપ આપણું
પુણ્યની ક્ષીણ કથા....ને આલું સામઘ્ય પાપનું !
નિહાળી ક્રોધ વેળા તો ધીરા ને ગંભીરાયતે
વિમાસે : સાચું શું તેજ—યજે જે નિરખાયતે !
શુદ્ધ ને ઇશુ ને કૃષ્ણ : સ્વપ્નો માનવીનાં હથે ?
કુલેકુ' પંચભૂતોનું સદા આમ વલુ 'જથે !
કંઈ કે પંક ? આત્મા કે આભા ઇન્દ્રિયગ્રામની ?
ઉર—દૌભદ્ય—પ્રેરતા સહુ એ હુદ્ર સંશયો
આપના જીવને બાપુ સર્વથા છે સમાવિધા !
“સખે કલ્યાણકારાની દુર્ગંની ના થતી કહી :”
વાવિયા પ્રેમના બીજે ઉગવાનાં જ એક દિ' !
સુધા સંદેશ શ્રીકૃષ્ણે પાયોતો કુન્તીપુત્રને :
જગને સંશયે ઘેર્યા—પાથોં તેજ ફેરી તમે !
તમે સંહારથી પ્રારથાં જગની એક આશ છે :
અન્ધારે પન્થ જૂલેલી પૃથ્વી કેરા પ્રકાશ છે !
સ્વપ્ન જગે નિદ્રિતો દેરું, બાધોનું મુક્તિગાન છે :
જૂઝતા જાડય જૂથો શું સંધાનું અભિમાન છે !
સત્યનું દાબ્ય છે, બાપુ, કાબ્યનું સત્ય છે તમે !
બંધતી દાબ્યને સત્યે સદિ આ આપને નમે !

—કરસનકાસ માધુક

(૬૯)

અહિંસાની કેડી.

ખંડ શિખરણી.

અહિંસાની કેડી

દીસે સીધી સાદી,

છતાં એની યાત્રા વિકટતમ હિંસાપથ થકી
 અનેખો કેા ગાંધી સમ વિશ્વ એકાદ પથિક
 સુગેા અંતે પાકે

અને આત્મા જોમે વિજય પામે જાય ધપતો,
 છાયાએલી કાંઈ સહન કરતો મૌન સુધીર,
 પ્રગોધ રેતો એ જગત જનને પુણ્ય કથને :
 'તમારા શસ્ત્રોના અહિંસામ ઢગો ને શરીરના
 પશુખન વડે ને અમર તો

પ્રનાપે ભુદિના અમર જપ લાધે નહીં કહી
 વિભુના શઓથી

અહિંસા, શાંતિ ને વિશદ ઉરના પ્રેમ થકી જ
 ખરી શાંતિ લાધે, છવન કરતી મંગલ સુખી
 વિપથ પથથી સત્ય પથ ચે

ફરી પાછા વૃત્તિ સડગ બદલી સત્પર તમે
 અહિંસાના સાચો.'

—શ્રી હુષેન દા. વકીસ

(૭૦)

શોધી રહ્યો.

શોધી રહ્યો, હું શોધી રહ્યો,
 મોંઘેરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

મૃત્યુ પાગ્યો એકલો સંધ્યા સમયમાં,
 મૃત્યુ એતું હું નિહાળી રહ્યો,
 મોંઘેરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

અશ્રુભીની સંધ્યા તો આવી ઉતાવળી,
 આકાશે સૂરજ તો આથમી રહ્યો,
 મોંઘેરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

રડયા સર્વે લાઈએને રડી સર્વે બેનડી,
 પોઠારતું લાઈ ક્યાં પાડી રહ્યો
 મોંઘેરો મોહન હું શોધી રહ્યો.

શોધુ ક્યાં બેનડી? જડ્યો ક્યાં મોહન?
 એની વધામણી આવી ગળે,
 મોંઘેરો મોહન ક્યાંયે ન જડે.

ખોયા છે પૂજ્ય જા, ને ખોયા છે બાપુ,
 એવા ચોરને હું શોધી રહ્યો,
 મોંઘેરો મોહન ક્યાંયે ન જડ્યો.

— શ્રી વિનેદ ગાંની.

(૭૧)

ગાંધીની હાટડી.

(રાગ—કાચળા—કાચળીના બગ/નનો)

એ ! નવખંડ માં ન્યારી, ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી,
 મોંધેરાં મૂલ લેનારી, ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.
 તારી હાટડીએ સ્નેહ-સેવા ને સત્યના સોદા યાય,
 અહિંના ઠેરી એક કસ્તૂરી જગતમાં મહેકી બાય,

નવજોગન નિત્ય દેનારી,

ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.—એવી૦-૧

તારી હાટડીએ દેવ-હીરાકળી, મોત-મોતી તોળાય,
 તાજ-તખ્તો ને વાજ-સિંહાસન, આજ સાંધજીમાં બાય,

ત્રિરંગી વાવટા વાળી,

ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.—એવી૦-૨

તારી હાટડીએ ત્યાગ-વૈરાગના રંગ ઘેરા રંગાય,
 તારાં રંગે રંગાયલા એ તો હાથને ફૂલી બાય;

મૃત્યુનાં અગ્ની પાનારી

ગાંધી ! તારી હાટડીએ બાળી.—એવી૦-૩

તારી હાટડીએ મૃત-સંજીવની ગુટિકા કંઈ પૂંટાય,
 ધૂળ-માટીમાંથી માનવી ઘડતો, કીમિયો પણ પંઠાય,

નવજન મંત્ર દેનારી,

ગાંધી ! તારી હાટડી બાળી.—એવી૦-૪

તારી હાટડીએ ફૂલડાં ફૂલે ને વજ્ર વીંજાતા જાય,
પ્રેમના તારા રસાયણે ધીંગા ખેંચી પીગળતા થાય,

કુંજર ડોલાવવા વાળી,

ગાંધી ! તારી હાટડી લાળી—એવી૦-૫

તારી હાટડીએ ફેરતી ફૂલેલ મોરતી અમૃત-વેલ,
જહી-ખૂટી તારી ઝટ ઉતારે, જુગે જુગ કેના બેર,

ખેંચાયો વેર ધોનારી,

ગાંધી ! તારી હાટડી લાળી—એવી૦-૬

—કુસુમ કાવ્ય.

(૭૨)

પાળે પાછો.

તેજ ક્ષણકાંડમાં છાયા, આકરો ઇંચ આકરે ;
અકે અકે વાધી, ફેંધતી પૃથ્વીને લામે.

તિમિરનો વરપુંજ શિરે ધરી

નયનમાં ભરી વિશ્વકુણ્ડા ;

પતન માનવકુળ-જ્યાં ભરી,

ઉલટથી વધસ્તંભ ઇંચુ જતા.

કિશોરો આંખ મીંચીને આવા અંધારથી મરે :

પૃથ્વીના પેટમાંથી કેાં મૂલરો કારમી અડે ?

આકાશના આંસુ અનન્તાધા વહી,

ધોવા મથે કાઘ ત્રિલોકમાં પડ્યો ,

જુગે વીંચ્યા; ઓસરતો ગયો નહિ,

અંધારનો અંદ્રક ભાલમાં જડ્યો.

કડાંકે નૂટતું રીકું, શંગ કાંચન જેમનું;
ઉછળે ને પડે પાણું, પયોધિનું મહાતનું.

પ્રહય આજ ફરી ઉછળી પડ્યો,
વને વને ખરતાં નીલ પાંદડાં;
સળગતો ગ્રહ વ્યોમમહીં ફળ્યો,
વિમ્બક વાદળ મૌ ચિર છે ખડાં.

પડ્યો આ દોલ પાછો જ્યાં, પડ્યા તા એક દિ'ધમા?
જૂંગાયેલા પદે ચાલી, ભરતો 'પ્રધાન'ની દિશા !

ધરાતણી ઉછળતા નિશાસા,
વ દોળિયા વ્યોમ ખધું ભરી રહે;
દિશા થીંછ - ચાકુળ, સ્તબ્ધ શાસા,
ભ્રમી ભ્રમી આજ અસત્યતા મહે.

હોત જન્મ્યા ઇશુ હિન્દે ! ન જાતા કોસ પે કદી !
લોકની લોકાણી ને આળ આળે ચડે નહી

જન્મતની સુચિરાત્તન સંસ્કૃતિ,
ભટકતી મૂળથી અટકાવવી ;
ભરતના કુળગૌવની સ્મૃતિ,
વિભરતી, ફરીતો ફરકાવવી !

અધગેષતણો જાણો, અધરાજ ખૂંખારતો,
પૃથ્વીના પાંગ ખડોગા, પડકંઠા પ્રાણ પાડતો.

ભરી ભરી દાર ધરાવણું બધાં,
આહુલેક એ અંતઃની પુકારતો ;

સૂતેલની સાંકળ ઠોકતો સદા,
 ઝોળી અભાગી ભજવી પ્રસારતો.
 પાપ, હિંસા, નિરાશાની, અહન્ત છીજ માંજતો,
 અબુધા લોકની જાને, નમીને પાય લાગતો.
 મનુષ્યના પાપથી ઝોળીની ભરી,
 અમી બધાં અંતરના ઉલ્લેચતો ;
 સમુદ્રના ઝેરની ધૂંટકી કરી,
 અમી થકી શંકર વિશ્વ રેલતો.

વિશ્વના પાપનો ભારો, ખાંધીને ખાળવા જતો !
 અંજના અસ્થિથી આજે, કાદના ચાંદ્રે ન તો !

ન ન સમુદ્ર વિમૂઢ થઈ પડે :

“વધ કરો ! વધ છુસસના કરો !

ધરમશાસને કવલ પડે

ચન્દ્ર કાદથી અભડાવતો !”

ઇંશુના જાજના લોકે, ખીલ ઠોક્યા શરીરમાં ;
 રવેન્દ્રાએ આજ તું આલ્યો, ફેલ કેશ વિલીનમાં.

એ બારમાં એક હતો જામુસ,

ઇલા મસીને પકડાવનારો ;

વેદાન્ના ખાવીસ પ્રાદિ દાસ,

છુંડાસના આજ થયા પ્રકાશે.

ઈસાને મરતાં લાગી, ક્ષણ બે ક્ષણ બે ઘડી !

ખાંપીને તો ટીચે ટીચે, અંજ દેવું બધું જલ્પી !

ગોધાતણે એકલ ગોધિસત્ત

ઇશ્વામસી આ જાજના ઇશ્વારને

જેનો તણું લાપસી છન તત્ત્વ,
ગીતાધ્યનિ હિંદુતણી વધાઈને.

મનુકુળે મહા કાળે, કેળવું જે સગીરમ,
પ્રાપ્તિના રોપને શિરે, મણિ જે, ઝોપતો પથ

લજ્જા સમી મંગલ કામનામાં,
સધ્યા ઉપા તુજ લોહી ફૂટશે;
કારણનાં મૌજ મળી હવામાં;
આકાશથી અંધારું ઘડ ખરી જશે.

સહિના અંત પર્યંતે, ખેંચતી સમંની છટા,
નહિ બાપુ! સહી જાશે, ઉધારેના પુનઃ કલા.

ધુગે ધુગે એક અલૌકિકાત્મા,
આ વિશ્વના સમગ્રની મરાશે ?
ન તોય જૂપ્યો જગ દુષ્ટમાત્મા,
તુમા ત્યજી શાંત મુરખ થાશે ?

મરે જે બાપુ તો કાણ, માનવી જગ લખશે ?
લખશે સત્યનો સાધુ, કાણ આ જીવર્થી જશે ?
સખં; ચંદ્ર, ગ્રહો વારા, વધુ તેજસ્વી તો થશે ?

— શ્રી કમ્બુલાલ બીપરાણી

(૭૩)

ભૂલવા ખાતર.

(૧)

હિંદ પાકીસ્તાનના ભાગો કરી આલ્યા મયા,
અંગ્રેજની જેરી નીતિના ત્હોય પલછાયા રદા ;
આઝાદીનું સ્વાગત કર્યું : આનંદ ઘંટારવ બાજ્યા,
હાળી ગુલામી હિંદની : ઘડીલાર બધા વિસરી ગયા.

(૨)

ત્યાં તો ઉઠી આંધી પુરાણા જેરના અંધારથી,
ઘેરી લીધાં નંદનવનો કાવાનળે ન્વાલા થકી ;
સ્વર્ગનો આનંદ ને સુખની ઘડી વણસી ગઈ,
બન્ધુ અને બંધુ તણા દિલની અગી આલી ગઈ.

(૩)

છેલ્લો દટોરો જેરનો એ પી જવા 'ખાપુ' ભાષા,
એકલા શંભુ સમા મથવા ઠલાહલ દારવા ;
નોઆખત્રી, દિલ્લી, અને પંજાબના દરો દીઠાં :
ત્યાં જેરના ઉન્માદીએ બલિદાન 'ખાપુ'નાં લીધાં.

(૪)

શાયે ભર્યું છે દિલ રસાતલ દુહોળવા તલચાઉં છું,
કિન્તુ અહિંસા ધર્મ માનવ પ્રેમથી ગમ ખાઉં છું ;
માતૃદિલે દારી જખમ : એ મર્મ શકવા ચાહું છું,
જીવવા ખાતર બધી એ વાત ભૂલી બાઉં છું.

(૭૪)

તપો તેજ

આત્મા મહીં સંગીત દિવ્ય સ્ફુર્તા,
 ફીફાં કંઈ સ્વપ્ન વિશાળ આલમાં,
 એ સ્વપ્નના રંગ પ્રપૂર્ણ થાતાં,
 અપૂર્ણતા સૃષ્ટિ તણી વિદારવા,
 વિદારવા માનવની લઘુતા,
 ખીલી જગે એ નવલી અદિસા.

સૃષ્ટિ તણે પંક સરોજ ખીલ્યુ,
 ફેરાવતું સૌભ સાવનાની,
 ફેલાવતું કોમળ પુષ્પપાંદડી,
 ખતાવતું પામરતા રૂઝોની.
 શુભામીના ઘોર તિમિસ ટાળવા,
 હીથો પ્રભુ આ ધુતિપ્રજ હીવો.
 આત્મા અમારે પ્રગટી છે ચેતના,
 એનું તપો તેજ સહસ્ર વર્ષ.

લઈ જીવનના બધા હજીર હેલ મારા હિનો,
 સુદીર્ઘ કરજો પ્રભુ, જીવનજોત નાંધીજીનો.

— શ્રી રતુબાઈ દેમાઈ.

(૬૫)

જીવનનો કલાધર.

(અનુક્રુપ, ઉપજતિ, વંશરચ)

સુદ્ધ. દાવાનળે દાઝ્યા, તપેલા પૃથ્વીતલે—૧

અમી વર્ષાવતી શીળી કૈનીઆ પગલી પડે ?

પુષ્પો ફળ્યા ભારતની પ્રજાનાં !

અહો ! મહાભાગ્ય વસુધરાનાં !

ગુલામદોરે વસી મુક્તિ ગંગા !

છાડે ધ્યજે અંતર-સ્નેહરંગ્યાં !

કૈના સુણીને સૂર આંસુલીના

ગળી જતી વિશ્વની ઘોર હિંસા !

ભિલેચવા પાપ યુગો યુગોનાં

શું ભિતરી મૂર્તિમન્ત અહિંસા ?

અંગે બધા સંયમથી રસેલાં,

કંગાળની હાય થકી બીજેલાં ;

લંગોટીમાં કાચ લઈ લપેટી,

ચલે પ્રભુપ્રેરિત પ્રેમ-મૂર્તિ.

કલ્યાણના ચેતનગોલ ગોલે,—૨

વેરી રહે પુષ્પિત પુષ્પ પુંજ

ને કીકીઓ મંગલદાર ગોલે,

રચાય ત્યાં શીતળ સ્નેહકુંજ.

હસાવતું કૌમલ મુક્તહાસ

આનંદ વર્ષા ઝડીઓ ઝરી રહે.

આંખેં ભયોં પ્રેમતણેા પ્રકાશ
ચમકાવતો માનવમેદની વહે.

ને અંતરેથી તપવારિ ઠેરા
અનેક ધારે ઉડતા ફુવારા
સિંચે નવાં છવનથી નમેરા
દુઃખી ઉરોના રસશુષ્ક કપારા.

તુટે યુગોની જઠ શૃંગદામ્બે,
ને ઉઘટે અંતરની કળાએ;
ફાટેકુંભે છવનની સમૃદ્ધિ,
ખીલી રહે સૌરભ આત્મશુદ્ધિની.

લીલી રહે શાશ્વત અંબલિએ
તૃષા પીડાતું જજ દિવ્ય પ્રેરણા
અનેક ઠાને મધુરી સુણી રહે
અમીઝરી મંગલકારિણી વીણા.

જગર ઉડે ભાવિની ભામ્બલેખા
જ્યાં એ જને અંતરપ્રેમ પાથરે,
મુખે તરતી સ્મિત સૌમ્ય રેખા
સંસારનો યુધ્ધ વિષાદ આવરે.

ટહોટી જગે વારતકોકિલા, ને—૨
મેયા તણા ઔરવ દુઃખ ગાયા;
કલા કેરી ખૂણે ઠવાવતારે.
મેયાતણા સંરક્ષિ દૂધ પાયા;

રેલી હતી ત્યાં લગી માતઠેરી
હે માતણી સુંદરતા રસીલી.

તમે પ્રકાશ્યું શિવ સત્ય સુંદર
વિરાટ જો જીવનના કલાધર!
અઠંગ હો સત્યતણા પૂનરી;
હૃદે સદા ભગત કર્મયોગી.

જે સત્યને સુંદર પ્રકાશે
અંધારની ખીણ જીંદી વટોગતા
ને કર્મમાં, અંતરને અવાળે
આત્માતણી શક્તિ અમાપ દોળતા.

અભાત યત્રુ, રિયતપદ્મ, સૌમ્ય
જંખી રહ્યા પ્રહાર્યે જ પ્રહાર
નિષ્કામ અથો નિરખી તમારી
પ્રત્યક્ષ ગીતા જીવતી નિહાળી

—કમારકર બેપી

(૭૬)

મૃત્યુંજય મહાવીર

જગતજીવનજ્યોતિ, હિંદુદેવતાધાર,
મનુકુલમન-મોહન, સ્વતંત્રતા શૃંગાર.
ફક્ત હૃદય રડતાં પીગળે જડ પાપાણુ
શોષિત શાં જિલરે સ્થલે પ્રકૃતિ પ્રાણુ !.....જગજીવન૦

આરા રાષ્ટ્રપિતા !
મોઘી દેહ મળે ;
ચૂમે આજ ચિતા
ચંદન ચેહ જલે !

કરુણાકર હેતો નિત્ય દયાનુ' દાન,
કરાવતો સૌને દિવ્ય સુધારસ પાનજગજીવન૦

પાપ પુનિત પડતાં
થાય ભરા પાવન,
કદુ કંટક વેરાતાં
સ્મિત-કુસુમિત કનન;

પ્રેમરસાયણથી સૌ સંજીવન કીધાં,
સ્વરાજ્યનાં મીઠાં મુક્તિકૂલ કીધાં.....જગજીવન૦

ચાહે નહિ શુભ જે....
ચાહે અધિક તેનું.
અંખિલ જીવન માંહિ
એક અભારિયુ ;

હિંમા હા ! શકે શું નિત્ય અહિંસાનાથ ?
શહાદતનો સ્વામી કરતો શાશ્વત-સાથ.....જગજીવન૦

વિશ્વ તણું વિજ્ઞાન
વર્તાવે વિષ વહેણુ ;
છલકે શાંતિસુધા
અવધૂત કેરાં નેન.

હરિ-જનમાં જોતો સાચો વૈષ્ણવવીર,
તિતિશ્ચ વીતરાગી ધર્મધૂરંધર ધીર.....જગજીવન

સેવક સેવ્ય વિધાન
મરણવો મોહન !
રાજ તાજ કિસાન
મળુ કે મહાજન !

અભયાંજન આંજી, પ્રજા ણની બળવાન,
સ્વાર્પણથી સીંચે, રાષ્ટ્રતણું અણિમાન.....જગજીવન

ઓંમવિશાળ ઉરે
બળકે ઋતરાજરવિ,
ઋતુ આર્દ્ર લસે-પ્રસરે
કિરણાવલિ સ્નેહકવિ ?

આજ વિદ્યોપ થતાં માનવતા-મોતી,
વસુધૈવ કુટુંબનું મુકત મને રાતી.....જગજીવન

વિશ્વવંદ્ય વિભૂતિ,
સંસ્કૃતિ કેરો સાર,
અનુકંપાનુભૂતિ,
સમતા-શીલ-નિહાર !

ભારતનો ભડવીર રટતો રઘુપતિ રામ !
મૃત્યુંજય મહાવીર રટતો અનંતનો આશામ.....જગજીવન ,

-શ્રી મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ.

(કુમાર)

(૬૭)

અમર વિભૂતિ.

ગોઝારી એ ઘડી હા ! હૃદય અમ ચીરે કાળ કાળો કસાલ
 વીંધી દીધો ઘડી જે શીર સ જળ છૂટા પાકનારો મસાલ
 હુઝારી બંધુ ફિરસ્તો સકળ જન્મતમાં પુણ્ય એ માનવીને
 કાળે ત્યાં તો ઝૂંટાવી : સુજ હૃદય નહીં માનતું તોય માને
 એ જ્યોતિને પુજાવી : તહીં જન્મત બન્ધુ માનવીથી વિહોણું
 ને હીકું સૂચીછીલું પૃથિવી પદ પરે હિંદ સ્વાતંત્ર્ય બંધાણું
 જ્યોતિ તે તો પુજાવી સૂજળ, હૃદયમાં મહા જ્યોતિ જે પ્રજ્વલતી
 ના શકિત કાળ તારી વ્યરથ ગુજ કૂંડા હો બલેને પ્રચંડ
 દેહે બાપુ ગયા એ : વિભૂતિ અમર છે તો વિદેહી વિભૂતા
 એ આત્માની પ્રભૂતા અણું મહીંને બ્યાધી રે'શે સદાત્યાં
 બાપુની ભસ્મને જો નદ સંસ્થિત સહુ ભારતી લોક માતા
 આગે આગે વહાવે સમદર જલમાં ઐક્યને પંથ પે ત્યાં
 એગી યાશે સુભાગ્યે બધીય રજઠણો ભસ્મની ત્યાં સ્થિતિને
 જાગે કે ભવ્ય જ્યોતિ અલખ સત અહિંસા ક્ષમા સાદ કેતી
 યાંતિ છાયા પ્રસારે મનુજહૃદય એ માનવત્વે ભરંતી
 ઝીલી દેજો વિગએ હૃદયપદપરે માનવીઓ કુભાગી
 બાપુ બાપુ રહેતા પ્રતિ હૃદયમહીં ઝીકળે એક સાદ
 યાશું ગાંધી સહુએ જગત જન અમે છોડી દેને વિવાદ
 બાપુ ! સ્વપ્નો તમારા કરી અમ સહુના ને નવું હિંદસર્જ
 ડંકો દેશું અમે સૌ અખિલ જન્મતમાં માનવી ધર્મ ગઈ

—રમેશ મ. શુક્લ.

[૭૮]

‘ દૂર હજી વિશ્રામ.’

માતાકંઠે મુકિતની મૂલ્યે મોતનમાળ,
કિલ્હી । તારે કાંઝરે દીપકે જાકઝમાળ.

જળહળે દીપકે કિલ્હીને કાંઝરે,
લાલ કિલ્હી પડે મુકિતધ્વજ ફરફરે,
છાતી પરથી જૂની શૃંગારાઓ સરે,
જાળતાં ગીત ઉત્સવ તણાં ઘરઘરે.

ફરતાં હોંશે માનવી મુખે ધરી ઉલ્લાસ,
તપત્તી મારો જોકલો, જોનાં નેન ઉદસ

ખાપુ ! તારે નયન શી નિરાશા લરી !
શા વ્યથાવદ્ધિ ભીતર રહ્યા પ્રત્યબળી !
તેં મહા મુકિતની કલ્પના જે કરી
જો ઇમારત કિસે આજ ધરણી હળી.

હાણાં વાયાં મુકિતનાં, પ્રસરે નહિ પ્રકાશ ;
માંધી આહી વિચ્છેદની રૂંધી રહી આશ્રય.

શત્રુએ વિષ તાણી વેલ વાવેલ જે
પાંગરી એ હવે સર્વ ફૂલે ફળે ;
વ્યાધિઓ અવનવા સધ્ધને મૂંઝવે,
ઘોર વટોળ વિદેશના સૂસવે.

ગાપુ ! તારા હેતના મહેરામણ છલકાય,
પથ પત્યર પલ્લવ નહિ, મોજાં પાછા જાય

લોક શાશ્વત જીવનનાં મૂલો વીસર્યાં,
 સ્વાર્થોએ લૂંટતા દેશ બૂલી દયા.
 અન્ન ને વસ્ત્રના આજ સાંસા થયા,
 પીડિને તુજ પરે મીંટ માંડી રહ્યા.
 નંદનવન ઉત્તજડ થતાં પ્રભ કરે પોકાર,
 પ્રલયપૂર હિંસા તણાં ઊમટે અપર પાર.
 તાત ! જે દિવસ રણહાકતારી પડી,
 જામિયા જંગ, રહી હંગ આલમ ખડી,
 ખેલવા બુદ્ધ નવરંગ એના ચડી,
 સુકિતની શી ફતી મૂર્તિ મનમાં ઘડી !
 નવખ અમોભાં તારાં અટકે અંતરિયાળ,
 આજે ચિન્તાએ નમ્યું ઉન્નત તારૂ ભાસ
 ઠોઠ કંગાલની નજર તારા પરે,
 એકલો તું બધા લશ હેયે ધરે.
 સિન્ન માર્ગે પ્રજાપૂજ આજે વળે,
 ખિન્ન તારાં નયન સર્વ નિરખી રહે.
 તારાં તપથી પ્રગટિયાં સુકિતના અંગાર,
 પશુ ખાધુ ! ના ઊતર્યાં તુજ હૈયાના સાર.
 વિજય શો, વેઠના રાષ્ટ્રની ના ટળે,
 શિર ઉન્નત નજો સત્ય કેરાં જળે ?
 શો વિજય, જો ન આ જાગ ફલે ફૂળે
 સીંચતાં અંધ્ય બંધુતા કેરાં જલે ?
 ગાજે સારત કંઠમાં સુકિત તાજા મદકાર,
 પણ ઉત્સવ જાળે નહિ મહુનો તારજુદાર.

તું કહે : “ શું કરું ઉત્સવો ઉત્સવી ?
સાદ પાડી રહું આર્ત નૌઆખલી ;
આજ વિદેષ ઠેરી શમૂડી રહી,
હૃદય ઠેરાં જલે જે રહી છાંટવી.

હિલે હિલે પ્રીતિ તણે પડેંઅયો નહિ પયગામ,
મઝલ અધૂરી ત્યાં લગી, દૂર હણ:વિશ્રામ.”

દૂર તારા હણયે વિસામા રહ્યા,
ભોંસતાં પ્રાણને તિભિર ગાઢાં યયાં.
મુક્તિ જંગા તણા નીર જે જીતયો
ક્યાંક અટવાઈ ફંધાઈ વચ્ચે રહ્યાં

ભારતના અમિતલે વહેશે પાવન નીર,
જંગા પાછી નહિ વળે આપુ ! ધરભે ધીર.
તાત ! ઠંટક જાહે પંથમાં જીમટયા,
તું ભગીરથ ! જીએ બાહુવીની છટા,
વીધાને આવી જે વ્યોમ ઠેરી ઘટા
શેઠશે જરૂર તે રૂઢ ઠેરી જટા.

અત ઉપર નજર કરી, માનવ પર વિશ્વાસ ;
રહમ સદા જે રામની, શાસ્ત્ર કેમ નિરાશ ?
તપસી ! તારાં તપ તણી જગમાં ન મળે ભોઠ;
શા શા જનકશ્યામના ઉરમાં ભરિયા ઠોઠ !
સમી વેદન ગોપવી, હસતે મજ મહાપ્રાણુ !

“ય દેવે રાજને, પ્રયાણ.

(૮૦)

આપને

(મુલબંદી કંદ)

હે વિરાટ ! હે અનંત !

ભારતના દિવ્ય સંત !

વિશ્વવંદ્ય, મૂક્ત પ્રાણ, નિર્ભય, નિશ્ચલ, ખીમંત !

-પાઃ શકિન્ન જ્વલંત, મુચ્ચલયાં હિંગ્લિંગંત

કર્મક હે કર્તુધાર !

માનવતા દ્વાર દ્વાર-

આજે કાવી પુષ્કર,

નિઃસહાય કળકળતી, ધરધરતી,

હર્ષભાર સહેતી-

ગદગદીત હૃદય, આપને સંભારે છે.

હે અનંત !

દ્વગંમ અમ મુક્તિપંથક,

આજે છે સુમસામ.

રક્ત યીજ આઝાદી, લાવી છે બરબારી,

ને કાન્તિ-દાવાનજ-

બકતકનો બગબગતો,

માનવતાનાં પીયૂષ થોરે છે પગપગ, તો-

કેમ કરી મુક્તિનો પંથ બને સુમમ-

(૮૨)

હરિદ્રનારાયણ બાપુ

નિશ્ચિતિ હરધનકાલ ભમ્યો મંદિર, મસ્જિદ, અગિયારી,
મમનજૂંબી મહોલાત, ઝરુખા, બામળગીયા બારી;
ફૂંડી વજ્યો નદી, ખેત, ગ્રામ, તીરથ, ગિરિ, ગૌહર ઘેરાં,
પણ મળ્યા નમો નવ ઠઠી પ્રભુ ઓ પૃથ્વી કેરા.

ત્યાં વાણ લજનની લેર જોક હરિજન ઝૂંપડીએ,
અંતર પ્રલકિત ભયુઃ ચાલ, મોહનને મળીએ,
પણ ભકત વધા : નરસિંહ આજ તહિ અડીઆ આવ્યા,
તે પછે રડી રહી વૃદ્ધા, નાથ અમ સ્વર્ગે સિધ્ધ્યા. X

નેત્ર શૂન્ય જે નયન વૃદ્ધાનાં હલકલ લલખમ વહેતાં,
ને વહન થઈ જોક વિશ્વપ્રેમીની કદા અનેરી કહેતાં,
તે અશ્રુમિંદુના તેજ મઠી દુલ તેજ મહાન નિહાળુ,
એ હરિદ્રનારાયણ બાપુ ! દુલ સત્ય સ્વરૂપ મેં બાળ્યું.

—મયુભાઈ પરજી.

[૮૩]

સાબ્રમતીના સંત.

કેમ કઈ એનાં ચૈરવગાન હું ? આજ ઉતારવું લોમ,
એધી ચ આજ ઠહિન હું મારું ચીતારવું એવું શોમ.

એને તેજ વિશ્વ જ્વાલું
માતું એના ગુણવું ગાણું.

હિલ્લનયન એ માનવ, એનાં નેને એવું જે દીશ
તે દીશ વિશ્વ નિહાળે ને લાળે લાંબા ઝાંખા જમદીશ.

હાજ્યું એણે ઇશઠેકલું
એવું કેમ કેમ પ્રમાણું ?

અમૃતઆંખે ને પ્રેમની પાંખે એ આપતા આજ અનંત;
સહિના સર્વનહાર સમાણા એ સાબ્રમતીના સંત.

એને આંચે ઉગ્યું ઠંડાણું.
એને ચાલ્યે ચોટ્યું ટાણું.

જાનજીતલકારને મૃત્યુએ આવીને દીધા પ્રલામ;
એને ચ આદર આપી સ્વીકાર્યું બોલી મુખે “રામ રામ.”

એની મત કેમ હું બાણું ?
ક્યાં ગિરિ ! ક્યાં પરમાણું !

— ‘સરોજ’

(૮૪)

વિશ્વવિભૂતિ.

કેણુ તપસ્વી આવ્યો,
 રે કેણુ મહાજન આવ્યો ?

વૈભવ, કીર્તિ, તૃષ્ણાત્યાગી
 લાભ ફકીરીનો અતુરાગી
 હીન હલિર્તનો સાચો મંત્રી
 પથ 'મહામતધારી
 રે ! ભારતજૌરવ ગાધી !

જો જોને વશવિહીન શરીરે
 પગ પાળો દૂર પંથે વિચરે
 ઘોર તિમિરે ક્યારેક પારે
 હૂંણતા માનવ તારે
 રે ! ભારતજૌરવ ગાધી !

માનવમુક્તિ કાજ તલસતેઠ
 રૂઢ અમીરના લેહ બુલવતો
 અજાત શત્રુ મધને ફરતો
 પુષ્પ પુષ્પ ફેા ચીઠા
 રે ! ભારતજૌરવ ગાધી !

તથસી, અવધૂત, પડિત કે જો
 રાજગીતિજ, વિચારણુ નર જો ?
 રણમુખટ, શકિત કે જે

અણુદીઠ વિપ્લવવાદી ?

રે ! ભારત ગૌરવ ગાંધી !

ભારતના ઉન્નયન આકાંક્ષે

સ્વાધીનતા નવ ઇતિહાસે

કુમકુમ અકિત લેખ લખારો,

ભારત ભાગ્ય વિધાતા,

એ નિશ્ચયિણી ગાંધી.

—શ્રી જયોત્સ્ના શુક્લ

(૮૫)

ફિરસ્તાને અંજલિ.

(૧)

ભારતની લોમનો મોહન મધુર આજ,

આઠાશી બ્યોમ વાદ ઉડી ગયો.

આશા ધ્રુવ તારલો આત્માનો હંસલો,

આજે અલોપ જની પોદી ગયો.

(૨)

હિંદીના હૈયાનો ફિલનો સિતાર એક

છેલ્લો રણકાર આજ મૂકી ગયો ;

હે રામ ! હે રામ ! રેળી અવાજ આજ

મોહન તનમુદત થઈ મૂકી ગયો.

(૩)

બાપુના મોલ વિના મુના સંતાન સૌ
 ભારતના બાણુડા રહતા રહ્યાં ;
 મમુનાના નીર અને દિલ્હીના ફૂર્જ સૌ
 છાનાં આંમુડાંએ રહતા રહ્યાં.

(૪)

સ્વયં અહિંસા ને શાંતિનો દેવદૂત,
 ક્રાંતિ અહિંસા જમાવી મથે ;
 સૈમજીની શુભામ ભારતની લોમને,
 આઝાદી હાંસિલ કરાવી મથે.

(૫)

મોહન મહાન સંત દેવી કિસ્તાને,
 લાખ લાખ વંદન પ્રણામો હમે !
 મોહન પયગમ્બરને દેવોના દેને,
 લાખ લાખ અંગુલિ પ્રણામો હમે !

—જાણી બ. શુભક.

(૮૬)

રાષ્ટ્રના બાગબાં બાપુને.

(ગૂલશો]

સુઠિતના તીર લાધ્યા છતાંયે પડી
 રાષ્ટ્રની ~~સી~~ મજબાર, બાપુ !
 પાર તું યદ-જતાં કોણ કરશે હવે
 કોલતી નાવ આ પાર, બાપુ !
 શાહ નહોતો છતાં શાહનો શાહ તું,
 દિગ્વિજયે હતી આણુ તારી ;
 એક તારા વિના આજ સૂનો પડ્યો
 કિંહનો બબ્બ દરબાર, બાપુ !
 ઘોર અંધારમાં આત્મની રાત્રીની
 પાયરી પંથ ઉજ્જવલ ક્યો તે,
 તું જતાં એ વિકટ પંથ પર દેશની
 દોરશે કોણ વણુઝાર, બાપુ !
 પીઠ પીઠિત તણી પારખી સાંતવને
 એમના અશ્રુઓ કોણ લોશે !
 કોણ કરશે પતિત ને તિરસ્કૃત તણે
 પ્રેમભરે જાવ - સત્કાર, બાપુ !
 ત્યાજ ને પ્રેમ સૌરભ બન્યા આત્મની
 સત્ય-અહિંસા જીવન મંત્ર તારો,

(૮૮)

સંત બાપુને.

અરર, ઓ પ્રભુ ! આજ શું થયું મુકૂત સંત દેહ અસ્ત રે મર
 અધિપતી હોતો પ્રેમ સદિનો જગત હિરલો ચાલી રે ગયો.
 સકળ સદિમાં શોક ઉઠ્યો કરુણતા અરે પાથરી ગયો
 જગત જ્ઞાનની જ્યોતિ પુજ એ જગત હિરલો ચાલી રે ગયો
 પ્રલય પૂર હા ઉછળી ન્હો સમન સિદ્ધિનો સ્વામિ રે ગયો
 જગત હાય રે આકડે ગડયું જગત હિરલો ચાલી રે ગયો
 અમર આત્મ એ જ્ઞાનર્થ બર્યો ગરીબને પિતુ સ્વર્ગમાં ગયો
 અમર આત્મને શાંતી શાશ્વતી પ્રભુજી અર્પણે સંત બાપુને

—જયમંજર.

(૮૯)

“ અમર પંથના યાત્રીને—”

(મંત્રાકાન્ત)

આબો હિંદે મધુર રણકો બંધનો તલતાં તે,
 હિંદી દુર્ગે ફરફર થયો ‘બાપુ’નો એ પતાકો;
 ગાળુ હૃદ્યાં ગિરિ, તરૂં, અને મુક્તિઘેલાં મનુષ્યો;
 વધોકાલે તિમિર હણતું તેમ હિંદે સમાયું.

હૈયાં આંખે તુજ નયનનો નેહ માગી રહ્યાં છે;
ચોકાવેશે ઉરઉમળકા અશ્રુ વાટે વહાવે;
અક્ષાત્રીનાં હમરણ સરખા આજ આવે ન કે દિ,
ને ત્યાગીની સતત વહેતી સત્યની નિત્યધાર.

અર્થાતિ તારી તઠળ જગમાં આજ બાસી રહી છે,
વિનયે તારી અમર કરણી 'દિવ્ય' આજે બની છે;
ઓ યોગી! તું મરણ કરમાં આજ આવી ફસાણો,
કિંતુ તારી પ્રણય મૂરતી આજ પ્રત્યક્ષ પામે.

"બાપુ" આવી વિયમઘટના આંસુ સારી મૂકે છે.
ને ઝહાતાના છવન સમરણો આજ બાળી મૂકે છે;
આબાહીના અડગ પથથી હોશ તુંતો અળ્યો ના;
ઠારાગૃહે શયન કરતાં વીર રહેલે રગ્યો ના.

માગે તારે હરખ વહને આજ લીધી વિદાય;
પાત્રીસ કોટિ તનુજ પીઝળે 'બાપુ' તારાં અરેરે !
મૂલી એના વિરહવસમો વેદનાઓ નિહાળી;
ત્રાસે હૈયાં ગડમથલમાં નેત્રથી અશ્રુખાળી.

(૯૦)

બાપુ ગાંધીજી.

ભારતમાને મુક્ત કરીને, અમર બન્યા મહાવીર-બાપુ ગાંધીજી !
 ત્રુગયુગનાં બંધન વનજરશાં, લેહ્યાં જીવનવીર-બાપુ ગાંધીજી !

ડાસીમાના રેંટીડાને, ભારતવાસી બૃહી ગયાં,
 ઘરઘરનાં અજવાળાં રૂડાં સાથે સાથે શમી ગયાં ;
 અવમૂલ એ ડાસાને પગકે પામ્યાં અસ્ત તિમિર-બાપુ ગાંધીજી !

પરનું ખોટા, પરનું ચાલ્યા, પર રંગે રંગાયા જી ;
 પરનું જોડ્યું, પરનું પહેર્યું, પરના યથામાં ધાર્યા જી ;
 પરજોડીમાં રૂખી ગયાં હાં ! તાર્યા મોહનવીર-બાપુ ગાંધીજી !

જાતે હરણું, જાતે રણણું, જાત વિના 'સૌજન્ય' જી ;
 જાતે બ્રૂણું, આગે ગઢણું જાત પડે ઉદ્ધરણું જી ;
 રવદેશી આ છે, રત્નરાજ આ છે શીખવ્યું સત્ય ગણીર-બાપુ ગાંધીજી !

એકબીજાનાં, પ્રજા પ્રજાનાં, અંતરને જોળખવાં જી ;
 વેર વિસારો, ઝેર શમાવો, પ્રેમ-સુધારસ પીવાજી ;
 ભવ્ય સાધના, મંગળ સિદ્ધિ, શિખવી માનવવીર-બાપુ ગાંધીજી !

સત્ય જ, હા ! જીવનની જ્યોતિ, સત્ય જગતઆધારજી ;
 સંત્ય ને છૂપે, સત્ય ને હારે, નવજીવન દેનાર જી !
 મંત્ર સજ્જાવ્યા મનુજ-દિગ્માલય, સત્ય અલિસા વીર-બાપુ ગાંધીજી !

- ગાંધી મનસાલ પ્રા. બક.

(૯૧)

ગંગા તમે ને.....

(અનુષ્ટુપ)

કાશી એક સંક્યાએ સ્તબ્ધતા છાઈ'તી બધે,
ક્યાંકથી સુર આવતો "હજીયા બાપુ આજ રે."

(મિશ્ર)

નાં જીવ માને પ્રતિજ્ઞ પાડતો,
"બને ક્ષત્રી એ" "ક્ષત્રી બાપુ તે મરે?"
કિંતુ પિશાચી પૃથિવી પરે આ
પિશાચ લીલા ક્ષત્રી યંબી છે, બલ્લા ?
સમાવતારે જનમ્યો ન રાવણ;
હજીયાવતારે કુર કંસ પાડીયો;
ના બુધ્ધ ઇંદ્રુ જીરવી શકાયા !
માંધીજીને ગોડસેએ હણ્યા ક્યાં ?
જેણે ઉભળ્યું અથ વિશ્વ પ્રેમથી,
દેઈ ગયો તે નવ ભાવનાઓ,
ક્યાણ સર્વે મનુ કેરે ન્યાં વસ્યું,
તેણું રે આવું ચંદુ કૂર મૃત્યુ.
મૃત્યુ ! તુ હીસે મહાભાગ છાઈ !
તારી સોઠે હોય આ જીવ ક્યાંધી ?
જો પુણ્ય બાપુ ! અમ બાંકોને
તજી સમાધી લઈ ક્ષીય શે તમે ?

દેના આધારે તરે આજ. નૌકા
 તોફાનીને ઘોર મહાસાગરે આ ।
 મળ તમે માનવતા રહે છે.
 પૃથ્વી સારી અંધકારે કુભે છે.
 તારી યાત્રા બાપુ જગતે અનેરી
 આંસુ આરે વિશ્વકર્માણ્ણદેવી".
 હરે તું આતાં જગ જોકહું પડે;
 તું વિષ્ણુ બાપુ ! અહીં સર્વ અંધ છે.
 જીવી નાણું, ને મરીને ય નાણું.
 તમે મરીને અમરત્વ પામિયા
 શિવે પચ્યાંબુ' વિષ દેવલોકને
 પિયૂષ પાવા, તું ય ઝેર ગોર્ગના
 ઘડી મુતો મૃત્યુની સોઠ વાણી
 ને એ તારે બુદ્ધિ હાસ્ય રહે ।
 બાપુ બીજા કાળ આપણુ જીવ્યા,
 બીજા કાળે મૃત્યુ થે ંહારી 'શ્રીકૃ.
 આધાર સર્વે જ મયો, મયો રથી,
 યથે હવે જે જીવતાં થયું નથી ?

(અનુગ્રહ્ય)

મહિંસા, કલ્પ ને પ્રેમ જેને હૈયે વરયાં હતાં
 વેશ શાંતી તણે સ્વપ્ન દદા, ઇશ તણે ફલ
 માવના જ્યાં કલ્યાણ કેરી જેને હીલે હતી
 હાલમાં સંવયો સર્વો પૃથ્વીની સ્તબ્ધતાં વધી.

—નરેન્દ્ર પંડ્યા,

(૯૨)

છેલ્લો કટોરો

છેલ્લો કટોરો ઝેરનો આ : પી જાણે બાપુ !

સાગર પીનારા અંજલિ નવ ઢાળજે બાપુ !

અણખૂટ વિશ્વાસે વહું જીવન તમારું :

પૂતો દગલખાળે થકી પડિયું પનારું :

શત્રુ તણે ખોળે ઢળી સુખથી સુનારું :

આ આખરી આશિકડે શિર સોંપવું બાપુ !

કાપે ભાત્રે ગર્હન રિપુ મન માપવું બાપુ !

સુર અસુરના આ નવયુગી ઉદ્ધિ-વલોણે

શી છે ગતાગમ રત્નના દામી જન્મને ?

તું વિના શંખ ! કોણ પીશે ઝેર દોણે ?

હેયા લગી ગળવા ગરલ ગટ ભાઓ રે બાપુ !

ઓ સૌમ્ય-રોદ્ર ! કરાલ-ક્રોધગ ભાઓ રે બાપુ !

કહેશે જગત : ભેગી તણા શું ભેગ ખૂટ્યાં ?

હરિયા ગયા ચોપાઈ ? શું ધન નીર ખૂટ્યાં ?

શું આભ સૂરજ, અંદ્રમાંના તેલ ખૂટ્યાં ?

દેખી અમારા દુઃખ નવ અટકી જાણે, બાપુ

સહિયું ઘણું, સહિયું વધુ : નવ ધડકાળે, બાપુ !

આણક, જાસી, દંડ, ડંડા મારના,

જીવતાં કબ્રસ્તાન કારાગારનાં,

થોડા ઘણા છંટકાવ ગોળીબારના,

પાંચે તાવો બળી ગયાં છે પંચમાં,
 ને બાપુનાં અસ્થિરો નજરે પડે.
 અવશેષો ને ભરમાને વાચ્યા ફૂટે;
 કહે છે સૌને “કામે મો મંડી પડો !”

પ્રાતઃકાળે વહેલાં ઊઠીને સ્મરો,
 પ્રાર્થન, કાંતણુ, ગીતાને ના બૂલ્યો,
 નિતો વાસુસેવન તો કરજો તમે,
 ને બીલજો કંઈ રફિમજ્જો બાનુતબાં.

બાપુજી ! અમ બાનુ ભગં વરેણ્યશા,
 પ્રાતઃકાળે નિત નિત આશીષ આપજો !
 પ્રભાઈને આગસને સૌજન છેડતું,
 વપસી રહેજો બાપુની આશીષ જો.

દેવ યદને બજીએ માનવદેવને.
 બાપુજી સમ માનવદેવ નહિ મળે;
 ભક્ત હતા તે ભગવાને જ બળી ગયા,
 રહી ગયા છે સ્મરણે માનવઅંતરે.

સત્ય હતું તે સત્ય મહીં જ બળી ગયું,
 ઋત હતું તે ઋત મહીં જળને બળ્યું;
 વરેણ્ય ભગી દેવ તણાં તો ધ્યાનમાં,
 નિત નિત વળીં અંતરને અભ્યાસજો.

(૯૪)

મુકાની ગાંધીજી.

(૧૧૪—લોખ લગતના ચાળખાનો)

વાલમા ! ડોલતી નાવ નીર રહી,
 મુકાની બેઠો બાવન ખંડાર બધું—વાલમા
 મુકાની નીરક્ષીરવિવેકી હંસલો,
 ઠગવન્તો મોરલો એ કંઈ ;
 શરોનો સિંહ અને ઝરીબોની આવડીએ,
 દૂઝી જીવનભર, ભાઈ !—વાલમા
 શંકર એ-ઝેરધૂંટ પીતો ઝટ, દેવ અને
 દાનવનાં દુઃખ ચિર લઈ,
 વિષ્ણુએ-લાતની તો વાલ કરી ! આપે ક્ષમા,
 ગોળીઓથી ખૂદ વીંધાઈ—વાલમા
 ભારતના ભાલનો એ કંકુનો આંકલો,
 હરિજનની ફૂંડી હાથ મૂકી ;
 મૂડી મજૂરની એ હેવાતણ હેમચૂડી,
 હાકેમ હજૂરનો એ સાંઈ—વાલમા
 આળીસ કરોડ કેરી સાચ મોટી જીભ, એના
 હંત વિષુ સૌમ્ય સુખ મહી,
 હંડું, શિર, હાથ, પ્રાણ એ એજ—સહુ—સાદ,
 એની બદલું લાકડીએ મૂકી !—વાલમા

મનિઠાનો ધર્મ જાને રંકનો જે ન્યાય શુદ્ધ,
 એવકનો સાચ જે સિપાઈ;
 સંત ને સમાજનો જે તાજ વિના રાજ ઠયો,
 શુ શુ જે હોય-હતો નહીં?—વાલિમા

ઠાણંતી નાવડીને સ્થિર કરી ઠામીએ,
 ભારણ-ભય વામીએ જો કહી,
 સત ચીંધ્યે પુણ્યપથ એવટ થાં ખેડીએ,
 જરી યે ના જાય જોખમાઈ;
 સુકાની મયો લોહીલખ્યો મિદ્ધ મત્ર ગાઈ,
 ‘રામ નામ, રામ કામ, રામ દેશનાઈ.’—વાલિમા

—ચુનીલાલ રામચન્દ્ર મેલત

(૯૧)

જગ મોહન.

(સોરઠા)

પૃથ્વી પાવક નૂર એમંજ્ય પુરુષ આવ્યા ગયા ;
પણ જગમોહન ગૂર, મહાપુરુષ દેવી થયો.
શસ્ત્ર ધર્યું નગ હાથ, ખાલી સુતર તાંતણે,
મામુલી તકલી હાથ, હિંદ બેડી તોડી ગયો.
શંકર બુદ્ધ ને ખ્રિસ્ત, પયગંબર જરથુસ્ત વીર ;
આતો અપૂર્વ શિસ્ત, શીખવી પ્રાણ દઈ ગયો.
શક્તિ સુદર્શન જન્ય, કૃષ્ણથી પણ એ ચલ્યો :
ચક્ષાબ્યું હર્યો ન જન્ય જાત ઉપર ચલવી ગયો.
હિંદ બુલામી જંજીર, ગાળીને ગોળી ઘડી,
ઉદ્ધિ મંથન ઝેર, નીલકંઠ એ પી ગયો.
સીધી ઈતે ચોત, દેતાં કુદરત પણ ડરી .
શત્રુને ચ સઠાચ, નિજ બંધુ હાથે મર્યો.
ગયો છતાં એ સંમક્ષ, દેશે દેશે દિલ વસ્ત્રો ;
અખળે રાત્રી અક્ષ, જીવનમુંઠા એ છે મર્યો.

—અ. ઉ. દવે.

(૯૨)

ધરિત્રાનું રહન.

સૂની રજનીમાં ધરતીનાં દૂસકાં મુણાયાં !
આકાશે ઇન્દુનાં જળ લોચનો ખિડાયાં !
સૂની રજનીમાં ધરતીનાં દૂસકાં મુણાયાં !

ધંખીનાં જાન ન'તા,
 ધણે સુમસામ હતાં,
 હવામાં લાખ લાખ હીજકાં સમાયાં !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં રૂસકાં મુણાયાં !
 નીરવતા છાઈ હતી,
 શોકિત ધનરાઈ હતી,
 જરેણાંથી કન્ઠનના કારમાં હળાયાં !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં રૂસકાં મુણાયાં !
 ઈશુ ને સુકંતુની
 આપી ગઈ ચાલ જુની,
 આંખોમાં આંસુના ધોધ ઊભરાયા !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં રૂસકાં મુણાયાં !
 હયાના હીર મીંચી
 અનુપમ પ્રતિમાઓ રચી;
 મહેકાવતી વિશ્વભાગ
 અણમૂલ ફૂલવેલ લચી ;
 છૂંદી કચરી કૃતમ ! લઈ સુગંધ કાપા !
 મુગતમના તારક ! તેજ ઓલવાયા !
 સૂની રજનીમાં ધરતીનાં રૂસકાં મુણાયાં !

—‘શશિન’ એકાદા.

(૯૭)

મૃત્યુનો યાત્રી.

[શિખરિણી]

‘અરે ગાંધીરાજ !—’ શબ્દ અધુરા એ રહી ગયા
 અને ઠંપી વાચા કહી નવ શકી તે નયનની
 મૂંઝી અશ્રુચાણી રહી ટપકી ; ગાંધીચરણમાં
 પડીએ મૂર્તિ, ને હજી—અણખિદ્યા-પુદ્-ચઃણે
 અજાણી કેા જાણે લયી પડી સુન્દતા ઉરણીની.
 હજી લોહીસેખો સૂજનઘનિહાસે નવ સૂક્યા
 નયું પાતું તેવે લખણું અમીઆંકે શરુ ઠયું.
 અનેરું ગાંધીએ, ગિરમિટ થકી સિદ્ધિમળુરે
 ખચા’વા આત્રિકા મહી લડત સત્યાગ્રહ તણી
 લટ્યા; પોતે વેડી, હૃદય પલટાવ્યા અરિતણાં.—૧૦

નવેલા એ યુદ્ધો હૃદયથીર કેા હિન્દનખીરે
 પડેલેા, એવી આ તરુણવિધવા અશ્રુવચને
 વહે : ‘ગાંધીરાજ ! શિર ચરણપૂલિ પર સુહે,
 નિસાસે દાઝયા, ને ચખજલથી ભીંજ્યા ચરણ; ના !
 અરે ભીંજયું, દાઝયું હૃદય ! હજી તો ઉંઝર પડે
 ઉભા’તો એવા કે શત સમરને વીર નર એ
 હજી તો પોતામાં શનશત લડાઈ લડવી છે,
 લપેટી વિશ્વોને હજી ન પ્રદલ્યો પ્રેમ ઉરમાં
 પુરેા, તો એ આવી ઠરુણ કુરખાની નિજ કને
 થતી, તેના સાક્ષી થવું કયમ ? વલોવાયું ઉર એ.—૨૦

કંઈ એવું એવું પળમાંહી ઉડું, વાણી નીતરી :
 ‘અરે બાઈ ! એ ના ! તુજ પતિ મયે ના મળીશ તું,
 મયો મૂઢિત ઠાજે સહુતણી, મયો એ અમર છે ;
 અને ગદ્ગદ કંઠે વધુ ન વહવા દીધ કંઈ તો
 પરંતુ જિઠાડી નિજ કર મકી, ને જિભી કરી
 ખલે માયાણુ એ કર રહી મયો, ને ઉભરતી
 દ્રવાણેલી આંખો મહીં ડગક આંધીયળ ડુખ્યાં,
 અને પોતામા એ નયનજળ લાવ્યા ભરી વધાં.
 હતી થ’લી વાચા, નયનજળ યશ્યા પણ નહીં
 અચિતો ગાધોના મુખથી શબ્દો કે સરી પડ્યા — ૩૦

અનાયાસે, ‘બાઈ ! તુજ મમ કંઈ હિન્દ રમણી
 થયે સ્વામીહીણી, જનનીભૂમિ ત્યારેજ છુટયે,
 —અને મારી લોળી પણ તુજ થી જમારે મર્ધ હશે’ — ૩૧

—ઉમાશંકર જોષી

(૯૮)

ધન્યભૂમિઃ

ધન્ય ભૂમિ ગુજરાત માત તુજ ભાગ્યલેખ કંઈ બ ય હિસે,
સહુ માધુનો સાચો સાધુ સાગ્રમતિ જલ તીર વસે.
રંગકમ્લ તારો ફરી બતાવે છે દોહાકું અર્ધી આબ્યાં હે
ધર્મકર્મને પ્રતેજ દરબા ભારત દેશ જમાવે છે

—ધન્ય ભૂમિ.

દિવ્ય તેજ એ દિવ્ય ફરીથી દેશપ્રેમ પગટાવે છે,
પય રંગની રો પ્રભા અનેગી દિલ્લિલિલ જ્યોત જમાવે છે.

—ધન્ય ભૂમિ.

મોહન તારું નામ મીઠડું રંગ રંગ ચેતન લાવે છે,
નેવાના એ સંત ગાંધીજી દર્શનથી મન ભાવે છે.

—ધન્ય ભૂમિ.

ધન્યભાગ્ય એ કુંજ ગુર્જરી ધન્યભાગ્ય એ નંદનવન,
ધન્ય ભાગ્ય સૌરાષ્ટ્ર સુજનતા ત્યાં પ્રગટે પ્રભુતાનાં જન.

(૯૯)

અમર અહિંસા.

બધારે અમૂલ્ય શોણિત બિંદુ પડ્યા ધરા પર,
મૂળ ધરા વહી, “હું” થઈ ધન્ય રે વિરલ નર
છત્તી લલે ને હિંસા છે જોઈ સજીને લીધે
થઈ ગઈ અમર અહિંસા એ સ્વાર્ધજીને લીધે.”
ત્યાં રક્ત-બિંદુ ઉન્હા વધા ચૂકી ચાલુને,
“બાપુ તમે અમર થઈ મારી બધા મરણને.”

—અમીન આજાઃ

(૧૦૦)

અનંતરૂપ.

(સારંગ)

યજે યજ જીવવા રૂપે રે

બાપુ ! સુરત તહારી લીલી...

મક્ષીનતા છાઈ ધરતી એ તમસ ધન પથરામા
માનવતાના ખંડેશમા પશુતા પુંજ અક્રમમા
પાપલીલા લહેનાઈ ચો-દિશ પૂણ્ય બધા ભરખાયા
નવસર્જનના સ્વપ્ન ગુલાળી ગમ્ય મહોં શેઠાયા
મૃત બનેલી માનવતાને ફરીથી ચણવન કરવા
ઝેર જગતનાં છરવી એકલ, જગને અમૃત પાવા

તે દિ મંજલ રૂપે રે

બાપુ ! સુરત તહારી લીલી

સ્વાધીનતાનો જ અમર્યો તો નવસર્જનની વેળા
સ્વાર્ધજી રણકેમ ગી, માનવ અર્થાતાં બેળાં

ધોર અત્યાચાર શ્રીતમનાં અસુર કળા જિભરાયાં
સંહાર-લક્ષી અગનજાળમાં લખલખ શીત હોમાયાં
હિંસાના જિન્મત્ત જળ સામે આત્મ જળ ટકરાવ્યું
'મુક્તિ-મણિ'ના વીરલ મંત્રે અસુર-જાળ નમાવ્યું

તે હિ મહારથી રૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી હીઠી.

ભાગ્યહીન આ જૂંમે જીપર દ્વિધ્રુવ અંધ પ્રમથામાં
ધર્મ અને મજહબના નામે રૌરવ નરક સરજાયાં
માનવહી નિજ લાઈ લાઈનાં પૂન પીવાને ધાયાં
વૃદ્ધ, શિશુ ને અળલાઓના લોચ ગદાય સૂઝાયા
વેર શમે ના કહિ વેરથી, વેર થી જ સમવવા
પ્રેમ શાંતિના કંઈ પયગામે અમન અમીએ જુઝાયા

તે હિ અવધૂત રૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી હીઠી.

દેવ મહેશ્વર મનુજ રૂપે ધરતીએ અવતરવા
ભુલાયલી કૃષ્ણ-ગીતાનાં ગીત ફરી શું જવવા,
ખૌદ, ઇશુ ને પયગમ્બરનાં સ્વપ્ન સંજ્ઞાન ઠરવા
રામરાજ્યની બબ્બ કલ્પના પુનઃ જગે પાથરવા
જગ માંગદ્યના પરમ પ્રવાસી, અનંત યાત્ર હીધી
વિધાને હુંક દેવા કાળે, જાત જલાવી હીધી.

તે હિ પ્રહસ્તરૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી હીઠી.

મુગ અવતારી રૂપે રે

બાપુ ! મુરત ત્હારી હીઠી.

— ચપ્પેલાલ પરીખ.

(૧૦૧)

રામલકત આપુ.

આજે વિશ્વનો તારણહાર ગયો,
આજે ધર્મનો ધારણહાર ગયો,
સતજુગ પ્રવર્તક પ્રાણ ગયો,
આજે સર્વને સાચવનાર ગયો !

શુભશુભનો દેવી સુપુત્ર ગયો,
આજે વિશ્વનો ભવ્ય વિશટ ગયો,
રામલકતોનો રક્ષણહાર ગયો,
ધરા અંતરનો અભિરામ ગયો !

આજે કૃષ્ણનો કર્મનો યોગ શમ્યો,
આજે શંકરનો ય વૈરાગ્ય નહ્યો,
આજે જીસસનો સહચારી ગયો,
આજે મહામહનો શહાદારી ગયો,

અમને સુનાં મૂંઝી સાથે સાધી ગયો,
અમને દિક્ષા આપી ગુરુમંત્ર ગયો,
અમને રાહ ચીંધી દ્રષ્ટિદાતા ગયો,
અમને પ્રીત આપી પિતા પોલી ગયો !

રામરાજ્ય ઉપાસક સાથે ગયો,
દુઃખ અગ્નિ પીનાર અગ્નિ ગયો,

ધ્રુવતારે અચાનક અસ્ત થયો,
બ્યોતિક્ષિત પિતા આબે પોલી ગયો !

જેણે રક્ત કંઈ કંઈ રક્ષા કરી,
તેની મંગલ કથાને કાણે હણી,
જેણે પ્રાણ ભરી સૌને પ્રીત કરી,
તેને કાણે અચાનક ગોળો ધરી ! ?

જેની પ્રીતની ઝોળખ સૌને હતી,
જેની માયાભરી આંખ મીઠી હતી,
જેનાં અંતરના અમી પીને સહા,
દુઃખમાં ચ ધરા પ્રીતે હમતી હતી !

અસી ધારા મતે રાષ્ટ્ર રક્ષા કરી,
જેણે જાગી સહા રખે ાળી કરી,
વિશ્વધર્મ જરી હરીઆળી કરી,
વેદપુત્ર પદે ગોળી કાણે ધરી ! ?

જેણે હિંસાના સૈન્ય હઠાવી હીમાં,
પ્રીતે યત્રુના યસોને મહાત કીમાં,
વાણી મંગળની અમીધારા સરી,
ધર્મવીર પદે ગોળી કાણે ધરી ! ?

અશાન્તિમાં કાયા ઝોગાળી હતી,
સુખ શાન્તિની સેજ હઠાવી હતી,

હૈયે દુઃખીયાની ચિતા જલતી હતી,
એવા બેગી પરે ગોળી કાણે ધરી ! ?

જેનો કાયાના રક્ષણ કાજે પ્રભુ !
હસી હસીને મસ્તકે હેત પ્રભુ !
જેની રક્ષાને કાજ સદાયે જાગી,
અમે જુગજુગના વૃત્ત લેન પ્રભુ !

એની ચર્ચુ ધુલી લઈ પુનિત થવા,
કહો કાણુ એ દેવ અધીર થયા,
કહો કેના અભાગીના આચરણે,
અહિ સતજુગનાં તેજ અસ્ત થયાં ! ?

હવે સામરો સાતે છોને ઉછળી,
જગ આ બધું જલજલાકાર કરે,
એકે મહા અનલ ભલે છોને બળી,
આ જગ બધું ભસ્માંકાર કરે !

ભલે મુરજની જ્યોત સળગી ઉઠે,
ભલે ચંદ્રકિરણેથી અગ્નિ ઝરે,
ભલે હિમનાં શિખરો સ્યામ પડે,
ભલે નદીઓનાં નીર પાછાં ફરે !

ભલે આંધ્રી આવી સર્વ ભગ્ન કરે
ભલે રૂદ્ર આવી મૃત્યુ મૃત્યુ કરે,

ભલે આકાશી તારાઓ તૂટી પડે,
હવે તેની તમા મને ના જરી છે ।

આજે શાનની વાતો છે ગમતી નથી,
અમને શાન્તિની મીઠો છે જયતી નથી,
પ્રશ્ન આવી રહે એક હૈયું ભારી,
અમ બાપુજીને ગોળી ફેંલે ધારી ! ?

દુઃખ જવાણાઓ કેમે ચ શમતી નથી,
કયાં આખ જવા ધરા ઠરતી નથી,
જાણે ધરતીમા સત્યનો બાર નથી ।
શમભરત હૃદયે, શમ કયાં નથી । ?

—શ્રી કૃષ્ણ કાકોર

અમ એ (કુ.એમ એ)

(૧૦૨)

દેવદૂત

“ આકાશે યે, ઠહી ન ઉગરે માનવી, નાશમાંથી !
 પાણીમાં યે જરી ન ખયતો માનવી ત્રાસમાંથી !
 પૃથ્વી, યે ના ઘડી-વધુ હુવે માનવી એવું યંત્ર
 સારી શક્તિ મુજ કરતલે શોધ્યું મેં એવું જંત્ર
 લાધી શક્તિ અપૂર. અણમાં, શક્ય છે સર્વનાશ
 મારે કાળે સગલ મધ્યું માનવી હું વિરાટ.”
 સૂણે બેલો જગત જનની મત્ત એ માનવીના,
 વિચારી ને કંથર ધ્રુવે, બોલ એ માનવીના ?
 સૃષ્ટિનો શું લગ સમીપે ? સર્વનો નાશ થાશે ?
 હિમા કેરા અમુર બાળું આજ સાસ્રમય થાશે ?
 મારો આજે શશુ કૂત યે કૂરતામાં વિલાસે !
 ત્યાં તો ગાંધે પુનિત જગમાં સ્વર્ગેથી દેવદૂત :
 “ ના, ના, એવું કંઈ ન બનશે, માનવી છે સપૂત.
 એ તો આજે ફસી સરી પડ્યો આમુરી બલમાંડે
 આઘ્યો એને જીંથડી મૂકવા હું નવા માર્ગમાંડે.
 જંઝા થાયે ઠહી ન ઠરશે, સૃષ્ટિ ના નાશ થાયે
 મારે હુવે અમર દીવડી પ્રેમની ના વિલાયે
 જ્યોતિ એની જગત વરશે, શાંતિ સામ્રાજ્ય થાશે
 પૃથ્વી થાશે સ્વરગ સમી ને માનવી દેવ થાશે.”

—મધન ગો કાળ.

(૧૦૩)

સંત - સાધના.

વિપાદે નેષુ ઘેરાયાં ધ્વંસેલા કાલ-દેવનાં,
અંકાતી રેખ ચિંતાથી પૃથ્વીના લગ્ય લાલમ;
આક આશીર્વાદેષુ ને મત અન્વય સૌ દિશા,
ભાવિના ચિંતને આજે વિશ્વશિદ્ધી ડૂળી ગયા ।
મૌન નિવેઠની છાયા સર્વને ચિત્ર ફેલતી,
અંધારાં જામતાં દૃષ્ટિ શોકભારે ઢળી રહી.
નિશ્ચયુદ્ધે વલોવાતાં પૃથ્વીના કંક માનવી
મુક્તિ-ખંધુત્વ-ભોગીનાં કદ પેળી રહે રહી
મુક્તિ ને ઉન્નતિ સૌની સત શોભાવને અહી
અર્થે છે આજ આહૂતિ અમૂલી નિન્દગી તણી ।

✽

‘ સૃષ્ટિમાં સાધુતા વ્યાપે, - પ્રેમગંગા વહે બધે,
અહિંસાનાં-અમી પીને-માનવી-આત્મ પાંચરે.
‘સેવાની સૌરભે સૌની’ જિંદગી’ ધન્યતા વરે,
ત્યાગની નિર્મલા-કંથા’ સસારે સર્વ કો ઘરે
‘અસત્યો’ અસ્ત પામે ને શમે અન્યાય શૂન્યમાં
સોનેરી-કિરણો’ વિશ્વે ફેલાયે પૂણ્ય-સુખનાં
‘પીજશં સર્વ તુટે ને ગાત મુક્તિતાણાં રમે,
વિશ્વનું જીન સંવાદી સુરથી આવાને ભરે”

મુ

-શંખના ઘોર નાદો બધાં કાળજી વિચલું ચીરે,
વેણુ ત્યાં સંત માંખીની બાજલી દોમલા સ્વરે. ૨૦

ખસરા વાદ્ય ઉત્કોચો ચોગમે તોય સંતની.
ત્યાગ ને પ્રેમનાં ગીતો રેલતી ધીર જંસરી,
(કિન્તુ સંતોતણા થયે વિપત્તિપૂર્ણ છે સદા,
સિદ્ધિએ સિદ્ધિના મહે આઠરી લીધે સાધના.)
સ્વાર્થ વંટોળ બધાં બમે, ક્રુધા સત્તાતણી હલે.
'ત્યાગ-મુક્તિ-અહિંસા'ના સૂર ત્યાં ઠાણુ સાંભળે ?
વેરની રંજભૂમિ ને લોહીની મ્હેકિલો બિડે,
પ્રેમ-ખંડુત્વની ખંચી ઠાણુ ત્યાં નવડું મુણે ?

મદ્દાની સ્થિરતા તોયે સન્તના સુરમાં વસે,
વિપત્તિ-વર્ષણો કીલી આત્મ ઉલ્લાસમાં લસે. ૩૦

કુંદાહા ઝેરીલા સામે, રોષના ઉગ્ર તાપમાં,
એનો તો અર્થ કૂલોનો, અંજલિમાં ક્રુધા સદા.
“મુક્તિનાં તોરણો બ્યારે હૃદયે દેશ-દેશમાં,
શમને મૂલ્યે બ્યારે વિચકેરી પ્રભ-પ્રભા ;
આખ ને આપનો સર્વે શુદ્ધતા પામશે મહા,
મંગલા વિષ-શાન્તિનાં સોણુલાં મ્હેરશે તદા.”
સન્તની આર્ષ-વાણી આ જંડ-ખંડે ફરી વળે,
ખેલાતા તાંકવે પાછી બેની જે ચારલો બને.

“ધ્રુવો જે સંસ્કૃતિકેરી રક્ષા તો માર્ગ જોડ આ
જંગલો જે વિષમાં શયતા તોય છે શક જોડ આ : ૪૦

“ધૂએ જે મેલ ખીજના શુદ્ધ તેને થવું રહ્યું !
 અંધારાં ફેડારાં જેને તેજ તેને થવું રહ્યું !
 “કુદ્દથી કુદ્દનો નાશ વિગ્રવમાં પ્રાપ્તવે નહીં !
 કુરિતો અન્યનાં પાપી વામી ના શક્યો કહી !
 “અન્યનાં પીજારાં ફેરાં પંખીઓ ઝુકત જે ચહે,
 પોતાનાં પંખીડાંને તે શીકેને પીજરે કુંધે !
 વેરનાં સર્વ વૃક્ષોતું ખીજ સ્વામિત્વ-વાસના !
 જેતું જે હોય તે તેને-સાચી એ ન્યઃય ભાવના !
 “વિશ્વના હિંત કાજે ને પોતાના લાભ ખાતરે,
 જેતું ના હોય જે તેણે તે ઘટે ત્યાગવું ખરે ! ૫૦
 “જને જો એમ ના તો તો”-થંભીને સંત ઉચ્ચરે,
 ‘જેતું જે હોય તે તેણે પામવું નિશ્ચયે ઘટે !”

✽

સત્તાની મોહિની કિન્તુ પાઠ આ ના ચઢાવવી !
 નિર્જલોની ભુલઓ આ સૂત્ર-મિદ્ધિ ન પામવી !
 દુષ્ણતા વિશ્વને તેથી સંત-સંદેશમાં મળી,
 ગાંઠાં તોફાનમાંથીયે પાર ઉતારતી તરી !
 કરોડો દગ્ધ હૈયાંની વેદના શબ્દ ધારતી,
 નિરાશા ઘોરમાં આશા-જ્યોતની રેખ લાપતી.

✽

“જેતું જે હોય ના તેણે તે બધું ત્યાગવું રહ્યું !
 જેતું જે હોય તે તેણે નિશ્ચયે પામવું રહ્યું ! ૬૦

અહિંસા-લેખિની લેખ રચો સૌ વિશ્વ ડો નહું,
 જેમાં ના હોય સામ્રાજ્યો-શુભામી-સુદ્ધ ભૂતકુંડ !
 “લૂંટ ને યાપણે સૌની વિશ્વમાંથી સિધાવજો !
 અનસ્તિત્ત્વે બધા લેટો વિશ્વકેસર વિદ્યામ લો !
 “પીડાતાં ને પીડાતાં સૌ ! શુંબહાળમ માનવો !
 વિશ્વના ધુમ્મટો નાદે સત્યના આ ગભાવજો !”
 -વિશ્વ-આંખણે ઘંટા માનવીવર્ષની બજે,
 પ્રભુની ઓથ પામીને ઘોષ જો વિશ્વને ભરે.
 શુભામો ભગતા ઘંટા ગાંધીની ગાજતી સુણી,
 ‘સેનાની થાવ !’-ગાંધીને એમની પ્રાર્થના ઊડી ! ૭૦
 આત્મની પ્રેરણા સંતે શામીને કેમ ફેલવી ?
 કાચા આ કુંભ કાળે શુ કરે જો આત્મ-કેકડી ?
 હસ્તમા સત્યનો ઝંડો, અહિંસા નેત્રમાં ભરી,
 વેદનાઓ કરોડોની-પાય સામર્થ્ય જો ભરી,
 ફકીરી ને ફનાગીરી બખતરે ફેલને સજી
 સત જો આત્મને અંકે આત્મશક્તિ રહે ધરી !
 સત્તાનાં વાહણાં ત્યાં તો સ્થામ ગર્ભ તૂટી પડ્યાં !
 ફાડીને કાચમી ઢંઢા અંગારા વેરતાં રહ્યાં !
 ઘેરે જો સંતને કાળી અંધારી છાંયમાં બમ્બાં
 લોકનાં પૂર વર્ષોથી ફળાંયા ‘મસ્ત ઉછળ્યાં ! ૮૦
 ખાળે જો તોફાનો પુરનાં, તેમ વાપતાં !
 લોકનો પ્રાણ બજે બંધાં બંધ વખતો ફળી જતાં !
 આવાદી યાચનારોનો લોખંડી ખેડીનો વર્ષો !

ન્યાયને માનનારાંઓ લોખંડી એડીએ મર્યા !
લાળી આ ઘર્ષણે ઘેલાં સત્તા ને લોઠપ્રાણુનાં
કમ્પે છે સંતનું હૈયું આંસુઓ નેણ સારતા !
“હજી મોહું થયું છે ના” — સંતની નમ્ર વાચના
“જેનું જે હાથ તે તેને-આવી એ ન્યાય-ભાવના !”

“અમારા બાપ-દાદાનું” મેળયું શું ગુમાવવું ?
મહા સામ્રાજ્યનું સોનું મૂર્ખ ચૈને લૂંટાવવું ? ૬૦
“જેનું જે હાથ ના તેણે તે બધું ત્યાગવું રહ્યું”
તરંગી સ્વપ્નદષ્ટાની ધૂનમાં શું ફૂલી જવું ?
ગાંધી તો લોકની ગાંડી હિસાકેરા ભૂગર્ભમાં !
હજી છે હાથ લોખંડી અમારા, ના ભૂવી જતા !”
— મદીલી આંખ સ-તાની, ખુમારી ખૂણ કંકમાં,
સંતની પ્રાર્થનાઓની ખુદી ને ફેર વચના !

વિશ્વ-માંગલ્યનાં કર્તા ન્યાય ને સત્ય કાળે એ
યુગર્ષિ યજ્ઞ પ્રારભે—તપશ્વયોમહી ગરે !
મજી હે ! સંતની રક્ષા હવે તો હસ્ત તાહરે !
અમારાં પાપ ધોનારા સંતને હું ઉગારજે ! ૧૦૦

— હસિત હ. બુચ.

:—૪. સ ૧૯૮૨ની ૨૬૮ વેળા પૂ બાપુજીએ એવા ઉપવાસની
સ્મૃતિરૂપે આ કાવ્ય છે.

[૧૦૪] .

ઐક્ય-નિર્માતા

(રાગ : જનગણમન અધિનાયક જય હે)

જય મોહનની પુરુષ જ્યંતી
જય જય ભારત મારા
જય હો, જય હો, જય હો,
....જય૦

ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ પશ્ચિમ
દેશ વિદેશ વિખ્યાતા;
દુઃખ દારિદ્ર વિતતુષ્ટ જય હો
ભારત ઐક્ય નિર્માતા.....જય૦

સત્ય અહિંસા અત્રઃ પ્રચારક
કમ વિધાયક દાતા;
ખાદી ઉદ્યોગ સંસ્થાપક જય હો,
ચિર આઝાદી દાતા.....જય૦

—સત્યાગ્રહ

(૧૦૫)

મોહન વીર

પોરબંદરમાં જન્મ્યો હંતો, અને પોઢ્યો જમના તીર,
એનું નામ મોહન છે, જેણે પવિત્ર કર્યાં નદી સમુદ્રનીર,
અમર રહો મોહન વીર !

કરી કાંડી કિનારે કૂચ, મુઠી મીઠું હાથથી લીધું ત્યાંય,
અંગેજોના અત્યાચાર દેખીને, મન ન માન્યું મહાંય,
અમર રહો મોહન વીર !

મુખ સગવડમાં ઠહ્યો, લીધી દંડીરી હાથ
હુઝીયોનો બેલી થયો, મુખીયાને નહિ સહાય,
અમર રહો મોહન વીર !

એ ન બાણતો હોય તો બાણબે; એ પોરબંદરી વીર,
એનું નામ મોહન છે, જેણે દેશને અખ્યાં ચીર,
અમર રહો મોહન વીર !

સને ૧૯૪૨ ની લડતમાં, 'દેસાઈ' ને 'બા' રક્ષાં બેલ મહાંય,
એક સાથે બન્ને પોઢ્યા, આગાખાન મહેલ માંય
અમર રહો મોહન વીર !

સર્વે કહે છે સાબસો સંત એ, હિંદનો મહાંત એ,
હરિજનનો ઉદ્ધારક એ, સર્વેનો વિહારક એ,
અમર રહો મોહન વીર !

—શ્રી. હાસ્યશિખ

(૧૦૬)

વિજય પ્રસ્થાન

એણે ક્રીધું વિજય પ્રસ્થાન;

એ તો ચાલ્યો ભેસી વિમાન, એણે
નરભારતનો ઇતિહાસ ઘડ્યો કે, આપી નવસંદેશ
ભાતી-ગંધન એણે છોડાવ્યાં, સ્વતંત્ર દીધો દેશ.
એણે કીધાં પ્રભ રહ્યાણ : એણે

ધર્મ દ્વન્દ્વ દરકાપી કેવી, બૂલાવ્યા સૌ, લેહ,
રોમ રોમમાં રમતાં જેના, માનવતાના વેદ.
એણે હીધી અમુલ્ય લ્હાણ : એણે

જેની ભેડી જડે ના ક્યાંયે, જમત તણે ઇતિહાસ :
સ્વર્ગારોહણ આપ્યાં જેણે, કરંણા બ્યાપી ચોપાસ.
જેનાં દુનિયા આવી માન. એણે

અમમ અગતી સેવાભ્યૈતિ, એનાં તેજ અપાર
સંતપુરુષના છાવનમાંથી, શીખીએ સૌએ સાર.
એણે પાયા અમૃતપાન : એણે

હીધી સંકેતી છાવનલીલા, પૂર્ણ કરી નિષ કાજ;
પ્રભ રમરે તે પુણ્યપુરુષ એ, આપ્યું જેણે સ્વરાજ.
જે વિશ્વે હીધાં અન્માન : એણે

- દુષ્ટ ભાઈ પી ગાદ

(૧૦૭)

ગયા બાપુ

મોટા ધરનો મોલ તૂટયો આ ? કે ંકાળનો ફૂવા-રંભ !
 ફાટયો ખડાડનો ખડાડ હિમાલય ? કે આ કેા ઘોર બુ-ધંપ ?

બની ભોમ ગાંધી વિનાની !

તૂટી હાય ! હાંડી ધગની !

સાગર આખો ઘોર ખેડીને નાશ્યા અંબાવાત,
 હાથવેત ત્યાં આબ્યો કિનારો ત્યાં આ શોરો આઘાત !

અશબે લાવી પછાડી

મૃત્યુ, તેં નાવ અમારી !

ગયા બાપુ ! કત ગયું શું ? ગયા પ્રેમ ને ત્યાગ !

અયા ગાંધી ! સત્ય ગયું શું ? ગયા શીલ-સોહાગ !

મનુકુળભાણ બંસાયો ?

ધરાનો પ્રાણ હણાયો ?

મૃત્યુ, આજ હા ! છતી ગયું તું, સભર તારો અંક !

અમ પ્રતિ તું બુવે હવે શે ? આજ અમે સૌ રંક !

નોધારાંને ગોદકો લેશે ?

બાપુ વિના હુંદ 'કો દેશે !

—શ્રી. સ્નેહરશ્મિ

(૧૦૮)

નાવનો સુકાની

નહોતાં જાણ્યાં રે બાપુ ! તારાં આવાં પ્રયાણ
જો રે ભારતનાં પ્રાણ !
મધરિયે નાવ ચંભી, ઇડી આલ્યો સુકાન—
જો રે ભારતનાં પ્રાણ !

હાજો નવનોની આશ, કોટિ ઉરનો ઉભય,
જુઝાયે ઘીધ, આજે નીરજી હૈયાં હતાશ,
ચંભી અવની આધાતે, અંખજી, આસમાન—જો રે

તારી હાકેથી બાપુ ! કિંબાળો ઠોલ્યા ને
ઠોલ્યા રે જુલ્મીજોના તાજ,
સતની સમશેર વીંઝી આલ્યો તું સંત ! તારો
આલમમાં જાગ્યો અવાજ—જો રે
તારાં તપથી અહીં જાગ્યાં મોંઘેરાં મુક્તિમાન—જો રે

મલકના પૂર સામે જિજો તું પાળ બાપી,
હુનિયા થઈ હંગ બાપુ ! જિજો રોકીને આંધી
તારા આતમના તેજે ચંભાબ્યાં તે હુશન—જો રે

આલ્યો રે તપસી કરીને કાયાનાં પિંજર ખાલી
જો રે જો રે જોની કાયાનાં પિંજર ખાલી,
છેલ્લો આહુતિ ચક્રને હંસ મારો જાય હાલી,
શાં શાં સ્વપ્નો અધરાં મેલી ડીધાં પ્રયાણ—જો રે

વિશ્વના તાત્ત! સજાવે ગાંધીને ગોઠ લેજો,
 બાળી ના જિંદગીમાં જોતો તે શાંતિ દેજો.
 આવે છે તારી પામે ધરતીનો તાલુકાર,
 આવે છે રાષ્ટ્રની સ્વાધીનતાનો મરજનહાર,
 મૃદિ મરજીને તે ના નીકાં આવાં જલિદાન—ઓ ર૦
 મધ્યસ્થિયે નાવ થંબી, છોડી વ્યાધ્યો સુકાન—ઓ ર૦

—નાગાલાલ કવે

શરમ શરમ દે વિશ્વ ! બ્યોમ વાહણની નીચે
તું ઊભું રહ્યું મૂલહીન—જીવન અમૃત નવ સંધિ
એક મૃતાત્માના તન ઉપર, જે હતો જગતો તારો ?
અજ અધકારમાં અથડતા આદમને નથી સહારો .

શરમ શરમ દે મૃદિ ! તાહરા નિયમો ખૂસા,
જીવ જીવને હણે, કરે કઠી કણમાં પૂરા ;
દે ધરધર કંઈ અપવાહ કે નહિ મહુને મરવા,
કંઈ સંજીવની સરભાવ મૃત્યુથી કઠી ઊગરવા .

શરમ શરમ જગલોક ! આજ સહુ અસ્ત સારો,
તુજ ભુદ્ધિ—સભ્યો શસ્ત્ર : તીર, બંદૂક, કટારો ;
જે થકી શત્રુ ને મિત્ર સ્વાર્થ લડતાં પરવાયો,
દે મહાત્મન હણતાં પાપી હાથ નવ હાથો !

શરમ શરમ ભૂમિ ભરતખંડ ! તુજ નામ લગાયું,
તુજ સુકિતતાણા કંઈ પ્રથમ પૃષ્ઠ પર કલંક છાયું ;
કંઈ સહસ્ર સાલ સુધી ય સંત એવા નવ લાધે,
જે જગત પ્રેમને એક તાંતણે બાંધે .

શરમ શરમ હિમગિરિ ! હિમાચલ નામ શે રાખ્યું ?
તેં પ્રલયકાળથી પ્રથમ જરી ના ભવિષ્યે લાખ્યું ?
ક્યાંથી લાગે તું યમુર શિવ—સંહારક કેરો !
દે જાણો વધ્યો અનર્થ, આવતો યમ નવ વેયો

શરમ શરમ જનુનાજી ! પવિત્ર પાવન કરનારી ;
 તું બાલપ્રભુ લઈ જતા વસુને પથ ધરનારી ;
 રેધિદ્ધિદ્ધિતુજને આજ કૃષ્ણ સમ 'મોહન'બાળ્યો
 તુજ તટ પર, ચમને જતાં જરી નવ ડાયો !

શરમ શરમ મહારાષ્ટ્ર ! સરજિયા બ્યાંહી શિવાજી ,
 ત્યહીં બૂત બયાનકે બયો બગાડી ભારત બાજી !
 રે શૂસ્વીરતા નવ સૂઝી લોમનું રક્ષણ કરવાં !
 ધિદ્ધ પ્રગટી પશુતા રાષ્ટ્રપિતાનું ભક્ષણ કરવાં !

શરમ શરમ હે ધરમ હિંદુ ! પાતક તેં બ્હોયું !
 સૂજન જુના તુજ સંસ્કૃતિ-તરુ પર વિધક્ષણ મ્હોયું ;
 તુંજ વેદ, પુરાણને કર્મ, ન્યાય, નીતિ—કયમ વિસરાયાં !
 રે બ્રહ્મા મહાત્મન હવયો, બાણુ ખીજ-પતન !વાય !

શરમ શરમ ધિદ્ધ કલમ ! મરણુની કયા ચીતરતી ,
 તુજ રેખરેખ નિત રહો હૃદયની બ્યથા નિતરતી ;
 રે તાત આજ સુજ ગયો. માત ભારત રહી રોષ ,
 અમ અપંગ સહુ સંતાન; સહારો અળ નવ કોષ !

—ગોપાલન.

(૧૧૦)

સર્જકનું આંસુ.

(કુપ્રગતિ)

ઓ તો કની.....
 સંસ્કાર ને મંદ્રુતિ સત્વહીન,
 ચેતન્ય જ્ઞાનંદ દયા વિહીન,
 અશુદ્ધિ ને માનવ તત્ત્વ હીન,
 જાનિય પાપે, દુઃખ ભૂખ રોમે
 વળી અનાચાર અનીતિ કર્મે
 કુસંપને ભેદ ભરેલ ધર્મે
 અકરૂણ આવું જડતા ભરેલું
 જ્યાં સર્જકે સર્જન વિશ્વ કેરું—
 નિહાળ્યું; ત્યાં તો નિજ અશુભાંચી
 ખતી પડ્યું એક અમૂલ્ય અશુ
 ને ગાંધી રૂપે પ્રગટ્યું જ્યે આ
 ઉદધારવા માનવ પામરાંને !

—કુમુદવત્ર મહેતા.

(૧૧૧)

જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાંદ્યો,

નિરાશાના અન્ધારની પાસે ચાંદ્યો :
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાંદ્યો !

✽

ધુંગોના અરત ચત્રથી જીભું ધાતું
છવન ભવ્ય ઇન્સાનિયતને ચણાણું
અધૂરું હતું.....ત્યાં નિહાળીને એને
અચિંત્ય ધુણીને રસાતાળ નર્તન,

ઇમારતનો થઇને એ આધાર ચાંદ્યો :
જુઓ તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાંદ્યો !

✽

હજારો વરસની ચણીલીના આળા
જુઓ, પાડતા છાયે આભે ધુમાડા :
મીમાડા જ્ઞાપન્તી ઇન્સાનિયતના
ભજૂડી જોડી ઘોર હિંસાની જ્વાળા !

એ વચ્ચે બનીને સુધા - ધાર ચાંદ્યો :
જુઓ તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાંદ્યો !

✽

ચલે પળ નવાં પાપ કેવાં ફૂટે છે !
(કે) મહા આસ્તિકોની મ અમ્મા ખૂટે છે !
અમુશનાં તીરે ખુદ ખુશનેજ નામેજ !
ખુશનીજ છતી ચીરતાંજ ફૂટે છે.

એ છાતીની યદને મહાદાસ ચાલ્યો !
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

ધૂધવતા પ્રલય પાપસાગરને નીરે
ફળે નાવ માનવ્યનું, આવી તીરે !
મનુષ્ય-ચત્તની ઘોર નાદાશે આતું
ઠરણ કોણી કેરી લકીરે, લકીરે

એ કીરતીનો યદને કરણધાર ચાલ્યો :
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

હારે હોરતી દિવ્ય આત્માની ભયોતે
સમયો યવ સદિ શશુગાર પોતે
એ ઇનસાન બૂલી નિજશાન આજે
વધો આત્મ હતાને અંધારે સોતે !

તજાતાની ટહું પુણ્યની પાળ ચાલ્યો ;
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

✽

હંભરે ફણાઓ થકી ઝેર વમતો
જીવન કેરી જમનામાં મૃત્યુ સો ભમતો
નથાયો હતો. કેક... તે વિકરીને
ફરી આફરે આજ સંહાર રમતો !

એ કાલિયનો કરવા ઉપચાર ચાલ્યો :
જુઓ, તેજનો ભવ્ય અવતાર ચાલ્યો !

૧

—કરસનદાસ માણેક.

(૧૧૨)

સત્યનો મુકાની.

બાપુ, તું છે આધાર અમ તણે. એ વિચરે,
 છોડી ગયો તું અમને ભર હરીજો અરેરે.
 થયો મુકાની સત્યનાવનો, એ કેમ વિચરે,
 ત્યાં બાપુ તું પરલોક પંથે સિધાવ્યો રે.
 તારાં દશને હિંદજન સૌ મુગ્ધ બને,
 અતિ પ્રેમ તું અમ અંતર ઉપર આવરે.
 અંબરમાં જ્યાં લગી રવિ, શશિ પ્રકાશે,
 ત્યાં મુધી ચંતો આ જગમાં અમર બનશે.
 તે જ્ઞાનના તેજથી નવ પ્રાણ પૂર્યા આઝાદીમાં,
 દિવ્ય લોકમાં ગયો તું, અમરતા મેળવી જગમાં.
 હિંદ બધું ગુલામ હતું, આઝાદ તુજથી બન્યું,
 દિવ્ય અંજલિ અર્પી તને, ઋણ મૂકતા બન્યું.

(૧૧૩)

યશે કયાં મોહનને મળવાનું.

કહો પ્રભુજી હવે યશે કયાં મોહનને મળવાનું,

કયા કુરાન-પુરાણ તણાં કયાં સાથે સાંભળવાનું.—ટેક.

બાપુ તણે જીંપડલે રમતા સહુ બણે નથી ભાનું,

રામ અને રહીમાનને સાથે જડશે કયાં ભોવાનું—૧

નાવ કિનારે પહોંચી દૂધનું, બન્ને લોક તરવાનું,

અદ્રશ્યને આપીન જમતએ, પાઠ ચિત્તે પઢવાનું.—૨

સર્પણિ પેઠે છોડે ભરખ્યાં, જનુની નથી જરવાનું,

બાકી રહ્યું તું માતા તારું શું ખપ્પર ફણ ભરવાનું.—૩

સતપુત્રનાં રૂધીર કીલ્યાં તે, ભાગ્ય નથી ફરવાનું,-

હત્યાઓને રોકણહાર. ખોખું કયાં નિરખવાનું.—૪

રામકૃષ્ણના ઓઠાં આપી સૌ દહેશે વિસરી જવાનું,

અખંડ ભલે અધિને ઠારે પણ-કિલ નથી ઠરવાનું—૫

‘કાગ’ કહે જવાહરને કે’ભે, લેશ નથી રહવાનું,

ગાંધીજીનું બહાણું વૃત્ત એ, આપણે આચરવાનું.—૬

—ભગત કવિ દુલા કાગ.

(૧૧૪)

વિશ્વના મનુષ્ય

તેજ નથી ચન્દ્રનું તુજ તેજ સમાણું,
આલ યકી પહોળું હૃદય જેહ પ્રમાણું;
સૂર્ય તણાં કિરણ એક વાત કબૂલે,
ન્યાય જવાતું યશું તુજ ત્યાય વહાણું;
હેત તણાં હોજ સખ આંખ તહારી,
સુદહ તણા ધામને હું શુંય વખાણું ?
તેહના ઉપવાસમાં, અનેક મગા છે,
જેહ હાયમાં રહુ ઉમંગ અચાણું;
તાહરા પડેલ બોલ કોણ ન ઝીલે ?
નામ જેનું વિશ્વમાં છે આમ લહાણું;
પાંસળી તહારી અહિંસાનું પારણું,
ગાય હોંશ લેર કિથા બાલ—તનાણું,
જાત જાતના અનેક ફેર વધાબ્યા,
ના કયું પસંદ લેશ જાર જુઠાણું;
સંતના ચરિત્રને 'પતીલ' શું કવે ?
જેહ તણી બિજગી છે એક જખાણું.

(૧૧૫)

અવિશ્રાંત આત્મા.

કેટિ યુગોનો અવિશ્રાંત આત્મા
 ભૂમિ તણે ભાર સ્થપ' વહંતા
 નમી નમી નીર નવાણુમાં ભરે
 સૂકી ધરામાં રસ મિશ્રિ પાંજરે.
 ધૌરાધની પ્રાણ પરાગ પાવડી
 ખેડેરી ઉડયો તું તલને હિમાચલ ;
 અમે બધી વામનટોળી કેવડી ।

ગંગા ઉતારી

લીલ રહ્યો તું અમને સુમંગલ ;
 મૂંગી અમારી ઉરની વીણાઓ

૧૦

બલ રહે અસ્થૂલ સ્પર્શ તારે,
 શયિત્વ સૌંદર્ય તણી અઘાઓ
 રેલી રહે સૌમ્ય મહાન ધારે.
 વિનમ્ર તારી તપથી રસશ્રી
 ત્રિમુખ વીત્યે તમાપિ ન ખૂટયે ;
 આનંદ સેવા અણુલોપ તારી
 લગ્નિશ્વરનાં પદ્ય ક્રીડ પેટયે.

સમસ્ત દેશે

ઠરી ગયા હીપક સર્વ જ્યારે,

તારે જલે પ્રોજ્જવલ હીપ ત્યારે;

૨૦

ભાંગી ગયા સર્વ જહાજ જ્યારે,

મારી હલેસા તું ધપે કિનારે.

જ્યારે બધા મ્હાનમુલે ઠળી પડ્યા,

તું એકલો ચેતનનો પ્રવાસી

હિમંતરોના મધુ મર્મ કુંજતાં,

ઉઠાડી મૂકે સહુની - ઉઠાસી.

ફરી ફરી એ જ પ્રસુપ શાંતિમાં

મૂર્છા ખાઈ પડી અયુ ગધુ સંધિનું લોક જ્યારે.

તારે તો ચાલતો ચો અવિરતભરિથી

રંટિયો રોજ ત્યારે.

૩૦

—મોહનભંડ.

(૧૮૬)

કાવ્યાંજલિ.

(મહાકાવ્ય)

..... 1
 11
 સ્વર્ગથી કે શુભ વહરવા નૂર ચાલી ગયું શું ?
 છોડી કાયા અમર બનવા આત્મ તેજે ભળ્યા શું ?
 સાચા હિંદી રહી અહિંસાના રક્ષા મત ધારી,
 માનવતાને દ્રઢ દિલધરી કીર્તિ વિશ્વે વધારી.
 દિલ્હી કેરી જન નૃપસભા ગૌરવેથી જન્મી,
 દાખી છુદ્ધિ ઘડતાર બહુ હિંદુ એક ભાવી
 ગંગા કેરા કંઠે સરખી વાણી કેરા પ્રભાવે,
 આઘાતી લઈ નિયુષ્ઠ નિવડ્યાં કાયદા સિદ્ધ થાવે.
 જીવ્યા સાચુ જીવન જગમાં ને મર્મો ધીરતાથી,
 યાત્રા હીંધી સફળ જગમાં જન્મી ને વીરતાથી.
 વિશ્વે એવા ઘર ઘર હોને ગાંધી બાપુ સમા, ને,
 જાને, માને સમગ્ર ભાર્મ સોહજે વિશ્વ સ્થા ?
 પુણ્યપ્રભાતુ સ્મરુ કરશું પુણ્ય ભાવે બધાયે
 આત્મા ભાવે અમર સ્મરણે ગાંધી બાપુ સદાયે.

—અરવિંદ દિનાન.

(૧૧૭)

એ અન્ય મૃત્યુંજય.

ભારતનો એ અનન્ય જ સારથિ કાળખળે અટવાઈ ગયો,
શાંત ગંભીર ક્ષમાશીલ બાવથી આત્મવિલીપન સાધી ગયો ;
એ ભારતનો શિરતાજ ગયો-૧

બાણ શમ્યો અધકાર થયો, મહા દુર્ગ તૂટ્યો ગભરાટ છૂટ્યો,
એક વિરાટ મહીં રમતો નિજ જીવનકર્મ સમેટી ગયો ;
એ ચિત્ર કુણુ ઉતારી ગયો-૨

વિશ્વ સમસ્ત આ માનવી લોકમાં એકજ માનવ જીવી ગયો,
માનવતા પ્રેમી માનવીની મહીં માનવતાનું પ્રતીક હતો ;
એ ભારતનો સૂત્રધાર ગયો-૩

શૌચ રેલાવતો, પૃથ્વી ધૂલવતો, આશ ભરેલ યુવાન ગયો,
મૌકિતક ચાર ચરંત એ હંસજ, નિમિષ માત્રમાં ઉડી ગયો ;
એ દિવ્ય સનાતન લોભ ગયો-૪

વિશ્વ સમસ્ત પ્રયોગવીરો મહીં સત્ય પ્રયોગી એ એક હતો,
જીવન યુદ્ધ તુમુલ્લ એ વ્યાપતા આત્મખળે જૂઝનાર હતો ;
એ એક સેનાની પ્રચંડ ગયો-૫

ભારતની વિષવિધ એ કોમમાં એકજ દહીં સમ એક હતો,
આજ એ વિકૃત કાળખળે યકી કાળપટે જ ખોવાઈ ગયો ;
એ યુગપુરુષ સમાઈ ગયો-૬

સત્ય, અહિંસા ને પ્રેમ ત્રિશુલ જે જીવનમંત્ર બનાવી ગયો,
વિશ્વને સંદેશ એજ મુખત્રનો ઉન્નત રાહ જે ચાંધી ગયો ;
જે માનવધર્મ પ્રગાધી ગયો-૬

સત્ય સમત્વ સેવા સમ સુદર સુમતના શુભ સ્વાંગ સજી,
વિશ્વતણા જે ધરૂર જઠરવને લેકવા ચેતનવંત ખર્યો ;
રે, હાથ ! ન જે છુરવાઈ શક્યો-૮

રાષ્ટ્રતણા કપડા સહુ કાળમાં માત્ર જે એક સમર્થ હતો,
લોકગતિ બચત જે ગતિ ધારતો સર્વ પ્રતિ જે સભાગ રહ્યો ;
જે રાષ્ટ્રપિતા પરિચાળી ગયો-૯

સંયમ બદ્ધ જે માનવી જેવના સાધન પવિત્ર હતા,
છરવતા નવ આપડે 'લોકને કંઈ જનો પુષ્કળ' કયા ;
જે 'બાપુ' ન તોય જરીક કયા-૧૦

'દ્વાપિત સાથ ઉઠાર બની રહે' ટેલિક ઠંઠ વૃથા સમજે,
આત્મિક જ્ઞાન નીતિ અધનાવળે દોષ નિવારણ એમ કરે ;
'જે ભવ્ય મૃત્યુભય આઠી ગયો-૧૧

સંસારની કુલવાડી મહી જેક દિવ્ય અનુચમ કુલ ધર્યો,
પ્રેમ રસે છલકંત સુવાસ જે રાગ સુરાબધ પુભરી ગયો ;
જે લાખતણો વખવાળી ગયો-૧૨

જીવન નમ્ર સુશીલ સુભાષિત શાંતિ પ્રવર્તક જેક હતો,
મૌન પ્રતિ અતિ રાગ બતાવતો અતિમ મૌન મહી વિરખ્યો ;
જે વેશ્યવ પંથ લેખવી ગયો-૧૩

જીવનવલ્લ જે મમ ભાવિ વિકાસમાં ઉન્નત તું પ્રવતારક હો,
આજ રહ' વીણવાણું, વિરાટના કુલ અનેક જે વેરી મયો ;
જે પંથ અનેક બતાવી મયો-૧૪

જો જગતાત ! જે સુદય પિતામહ ! છો જમલોક વહેંચે મયો',
ન હનતે હન્યમાને શરીરે જે સુત્ર સતાતન શું છ રહો—
ભગ્ન દિલે કમરવો જો વિરાટને પ્રેરક જે મહાકાવ્ય સમી,
આજ અખંડ અપૂર્વ અનાદિ જે આતમને શુભ શાંતિ મયો-૧૫

—બાળકૃષ્ણ ધ્ર. જોધી.

(૧૧૮)

એવો ઠોણ ?

છાવી ફાટ કનઠ કરવી મૂઝી કોને ભારત અને ?
કુચમાં ભરવાં કોઠ જંધુના લીલકાં, ભાંગ્યા ઠોણે ?

એવો ઠોણ અભાગી ભગ્યો,
જેને પાપે દેશ ખબનો પૂઠ્યો ?

મુઠલકડી જે, શરીરવાળો સુઠી હાડની, ઠાચા;
દશન ફલેલ કરવાં એના મનમાં ભાગે માયા !

ભગ્યો એવો ઠો હત્યારો ?
એવા મુખની ધંધો કરનારો !

મંત છંટાયો ફુનિયાભરનો ઠોણ પુટારો ભગ્યો ?
ઠેકી કોને હરમન નહોતો, સમદલિયો ભગ્યો !

ઝોવો કોણુ લુટારો જાગ્યો ?

જેણે દુઃખનો કુંગર ખડક્યો !!!

સત્ય-અહિંસાની દોહાત જેણે દેશને ચરણે ચરપી,
આલમ ભરમાં ભારતમાની કીધી જેણે કીર્તિ.

ઝોવો કોણુ પૂતારો જાગ્યો ?

જેણે ધન-મોહનને લૂટ્યો !!!

આલમ આખું કુદુખ ઝોતુ માનવતાનો મહાપૂજારી,
હિન્દુ મુસ્લિમ, હરિજન, કિશ્ત્રીન સમાન દષ્ટિધારી

ઝોવી હઠ આંખલડી બાગી ?

જેણે જોડી આળ ચઢાવી !!!

કોઈ કાળ જાણડીયે ? વિશ્વદીપ જુભાય !!
તોપણ બાપુ ભારતમાં ના જીગજીગધી જૂલાય !!!

ઝોવો કોણુ અભાગી હોય ?

રાખ્ત પિતાને જૂલો ભય ? !

નાભયોતિષંદ, સ્વયં જ્યોતી તું, વિશ્વે કયો પ્રકાશ,
જેજ પ્રકાશે પાર ઉતરશું, ઝોવી સહુની આશ !

વડે કોઠ મસ્તકે તુજને

અભિનંદે કોઠ હૈયાં તુજને. ..

ઈન્દુકુમાર જોષી

(૧૧૯)

હરિનો હંસલો.

કાણે રે દૂધ્યો ને કાણે વીધિયો ?
 કલકીએ કાણે ક્રીધા ધા ?
 કાણુ રે અપરાધી માનવજાતનો
 જેને સૂઝી અવળી મત આ ?
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !
 પાંખ રે ઢાળીને હંસો યાદિયો
 ધોળો ધોળો ધરણીને અંક ;
 ઠરુણાઆંછ રે જોની આંખડી
 રામની રટણા છે જોને કંઠ.
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !
 હિમાળે સરવર શીળાં લહેરતાં
 ત્યાંનો રે રહેવાસી આ તો હંસ ;
 આવી રે વ્યડેલો જગને ખાળડે
 બાળવી બાધ્યો ના આપણુ રંઠા
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !
 સાંકડાં જોડો રે અંતરખાળકાં,
 રત્નો રે સરવર રુડાં સાદ ;
 અમરોતો અતિથિ આવે હંસલો,
 આપણી વચાળે પૂરે વાસ .
 રુધિરે રંગાયો હરિનો હંસલો !

(૧૨૦)

તેં તો મરણુ ને મંગલ કીધાં.

હોજી તેં તો હસી હસી હજાહજી પીધાં.

ધુટે ધુટે ગરલ તું પીએ ને, પલપલે

અમલ ચઢે મરણવા ;

પ્રલયનાં અંધારાં ઘેરે ને ઝળહળે

મગટતા પ્રાણના દિવા.

હોજી તેં તો અલય અનર્ગળ કીધાં.

હોજી તેં તો હર.

કાયાએ કર્મની કરવત મેલાવીને,

કંટક પથારીએ પોટે ;

મનથી, માનવતાની મંજા રેલાવીને,

અગનિનો અંજલો જોડે.

હોજી તેં તો અણુએ અખિલ ભરી લીધાં

હોજી તેં તો હસ્ત

બટ ઘટ જોતી ને જ્યોતિને, વિષને તે

હાલનાં અમરત ગરવાં ;

નિર્જનાં તેં જીવ્યાં જીવીને, ને હૈયાં ને

મરીને યરાયાંનાં વરવા.

હોજી તેં તો મરણુને મંગલ કીધાં

હો જી તેં તો હસી

—પિતાકિન હાફેર.

(૧૨૧)

‘કરુણતાનું’ ગાન.

ગા મન કરુણતાનું ગાન, ગા મન કરુણતાનું ગાન !
સત્ય-પ્રેમના પયગમ્બરનું આજ થયું અવસાન.
અમર સંતના જે અવસાને સોનું હેયું રોયું,
ચાલીસ દેવદેવિ કંઠાળેએ અણમોલુ ધન ખોયું,

ગા મન.....

પ્રભુ અમારા ભાગ્ય તણી શું તુજને ધર્માં આવી !
અમર સંતને મરતલોકથી તેં લીધા ખોસાવી !
—જે આલ્યા ને મરતલોકમાં ઘેરાં તિમિર છાયાં —
જાણે કે સૌ ઇન્સાનોનાં આતમ તેજ વિલાયાં.

ગા મન.....

કેંક સહીઓ બાદ જગતમાં પયગમ્બર એક આવ્યા,
મત્ય-અહિંસા, માનવતાને સંદેશો જે લાવ્યા.
અંધારા જગમાંહે જાણે સૂરજ એક પ્રકાશ્યો,
આતમનું દુર્ભાગ્ય બન્યો તું જો રે જો હત્યારા,
અર્ધે રસ્તે છોડી સીને આલ્યા સીના પ્યારા.

ગા મન.....

એના છવતાં બહતોએ સૌ જન્મ-જ્યાંતિ ઉજવી,
આજ-ધરાને વચનાદોષી જે 1, લીધાં ગજવી.
આશ્રયોંગી યાત કરી પણ નહિ ઉતરી વર્તનમાં,
કેવળ દંભ રજોને માથે બુલંદ જે ગર્જનમાં.

વેર-ઝેરને કાયમ રાખી બાપુજીને જોયા,
લાખ લાખ હત્લાગી લોચન એની ચાક રેયાં.

ગાં મન.....

એક પાગલે ભારતના હૈયા પર ગોળી છોડી,
આલીસ કોડ તણી આશાઓ એણે ધૂળમાં રેળી.
'અસ્તિત્વ-હાથે હુસેન, ખ્રિસ્તી-હાથે ધનુ મરાયા,
હિન્દુ-હાથે કૃષ્ણ, એમ એ બાપુ ય હજારા.
નરેત્રગોનો નાશ કરીને એની પાછળ રૂએ !
યુગો પછી પછુ - દીસે છે દુનિયા એની એ !

ગાં મન.....

યુદ્ધ અને હિંસાના નાદે જેને આલમ જાળે,
માનવતાને ગળાવનારા સંત નથી તે જાળે,
વેર-ઝેર વિદ્વેશ તણુ એ આવી રહી છે ગાંધી,
આતમ-તેજે પ્રકાશ દેતા આજ નથી તે ગાંધી.
જન્મ નથી લેતાં પચગચ્ચર વગમાં વારે વારે,
હત્લાગી જગ 'ધેરામેલું' રહેશે ધન અંધારે ?

ગાં મન.....

—રતિશાસ 'અનિસ'

(૧૨૨)

બાપુજીના મૃત્યુ ટાણે.....!

સિખરિણી .

હજારોની આંખે જલ નિતરતા આભ રડતું
અહીં સંધ્યામાંહે સુધિરમય રંગો ટપકતાં
નલે તેજસ્વન્તા હડુમણુ બધાં સ્નાન બનતાં
અહીં તેજે આવી શશિય શરમાતો ગગનમાં.
રહી રહેતી -આજે નલ ગગનગંધા, વિલપતા.
બધા તારા, બોયોએ સ્થિર ધ્રુવ તણાં તેજ હલતાં
અને ધીમે પેલી દિશ દિશમહી કંદન ભરી
વહે વાયુ હહેરો, ધરતી પટમાંહે સળગતી.

મંદાકાન્તા

મીઠાયાતા મધુર નવનો બાપુના પ્રેમધેરાં
એની આંખે મધુરવ ભયાં માર્દવનાઝરાઓ
ઠહેતાં'તાને હૃદયપ્રણયે, કે હયાને ઉછાળે
જાણે એનું છલખલી રણું વિશ્વની તેજહાળે.
બધાં મિઠાયા મધુર નમણાં નેન બાપુતણાં એ
બળે આખા ધરતીપટમાં ઠંપ એકાદ ભાગ્યે

મૂળ્યાલોકો પ્રકૃતિ ધણુમાં મહાન જ્ઞાનિયી થાતી
આજે વિશ્વે પ્રણયભર આ જ્યોત ઠેઠાં ધંધવાતી.

શાલિની

કિન્તુ એણે જ્યોત 'જે માનવીના
હેણે મૂકી કેમ એ તો નિહાણે ?
હેણે હેણે તેજના જાન 'જાણે
બાપુજીની રમ્ય આજે સમૃતિઓ.

અનુકૃપ

વિદ્યોતાં-એમના તેજ, કિન્તુ આ વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં
એમના ધસરે તેજ 'મધુરાં 'શાંત પ્રેમના

—હરીન્દ્ર કૃત

(૧૨૩)

રાષ્ટ્રપિતાને અંગલી

ભારતની જુમિ તણા ગાંધી એક જ પ્રાણ,
આજ નિધન થાતાં સહુ વિશ્વ બન્યું નિપ્રાણ.
ભારત તારણહાર ગાંધીજી મૂવ તારણ !
આજ કયો પરિવાર માનસ સંરના હંસલા !
કરશું કે મરશું તણા 'રાહ પેરે જો સંત' !
ન્યોચ્છાવર થઈ મોહને જીવન 'લાંબાં અંત' !
સો ઉપર પચીત્ર તણી જીવન ફેરી તાટ,
મેલી લીધી મોહને મેલી જમતની વાટ.
માન્ય અને સામાન્યના સેવ તણા આતમ !
ગાંધી પરહરતા પ્રભો ! સેવ અમું હે રામ !
આંધુની સરિતા પહે લાખ પ્રયત્નો કાય,
કોટિક મરણવાચકે 'મોહન મળે ન કયાંય.
'શાંતિ' ને કાંતિ તણા 'એક જ રસ્તા બાજ,
અત્ય અહિંસા ને - કયા મોહનને મન પ્રાણ,
બંદૂકો તણવાર સો કલ તણા હે સહ,
શાંત અહિંસક મુદ્દમાં હુતાત્મે ફેરી અહ.
જીમસ ને સિદ્ધાઈ ને તીર્થ કરના દેવ !
પચગંબર પરહરતા 'મોહનકું' ગાંધી દેવ !
ધન્ય જીવન બાપુ તણું 'ધન્ય' ભારતની 'જોમે' !
જુગજુગ જીવશે બાપુજી જગજગ જીવશે - બોધા

—ભાગુ જ સુધ.

(૧૨૪)

બાપુને.

બાનુ દુખ્યો પશીમને આરે,
 મુરજનાં કીરણ વળતાં ભારે,
 અંધકારના ઓળા આવે આવે,
 જનગણ વિસરે હવારે હવારે,

શંકીત હૈયું ! શોએ શાને !

ઉપા આવે ફરીજ કાલે ?—(૧)

બાપુ રહના ખીરલા હવારે,
 સંઠેલી જીવન માયા ભારે.
 લુદ્ધાન બળવાના બહુકાર વાજે
 જનગણ દોડે બાપુ અંતરકાલે.

શંકીત હૈયા ! પુછેજ શાને ?

બયાજ બાપુ નહીંજ આજે !—(૨)

પુરા થયા નવ નવ અવતાર,
 હશમે નહીંજ બાપુ આજા,
 પુરો થયો અવતાર આઝોલી આવી
 આજ્યા હરિને હવાર નિરાશાબ્યાપ

નિરાશ ભારત ! શીત્ત શાને ?

અ બુદ્ધ કાળ પુરુષરજે.—

આઝાદી આપી સંતે અમને
બંદુકની ગોળી આપી તમને.
પ્રેમ અહિંસા સત્ય દીધું અમને
ક્રોધ હિંસા અસત્ય દીધું તમને.

ઉપકારી બાપુ ! માફ તું કરજે !
અપકારી હિંદ ! હવેતો તું શીખજે ! (૪)

હુઃખી હિંદ તવ મૃત્યુ માટે,
હુઃખી વિશ્વ તવ મૃત્યુ માટે.
વિશ્વ યુદ્ધના બધુકારા વાગે,
કેણે કેને કહેશે શાંતીકાળે ?

શાંતીના દુત ! હેયુ સઠકે સળતું !
દ્રષ્ટા બાપુ ! વિશ્વ યુદ્ધે ચઠતું !—(૫)

હયા તો ઉગશે ફરીને કાલે,
બાપુનાં દર્શન નવ કદી કેા કાળે.
હજાર વર્ષે આવો માનવ આવે
પરમાર્થ આપી બાતો જન એ

માનવ સમજે દેર હતો એ
જીવન પરવારે ત્યારે.—(૬)

(૧૨૫)

બાપુકી બિદા !

(ચુસદસ)

ઠહાં ચલે બાપુજી ! હમસે, મુંહ મરોહ ચલે બાપુ !
 આજ હમેં ઇસ હાલતમેં, કયા હમકો છોહ ચલે બાપુ !
 જુમ-જુમડી નિરમલ જયોતિ-સા, જીવન ધન્ય તુમ્હારા યા,
 જન્મ લિયા સમકાલ હમેં, ફિર જીવન ધન્ય હમારા યા,
 એક અલૌકિક આત્મ-તેજ હા, અવનિમેં ઉજિયારા યા,
 હમ-સે દીન દુઃખી જન જા, સુખકાયક એક સારા યા,
 બિદ્ધપત બારવ માવા કે, તન મન કે તોહ ચલે બાપુ !
 આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કે છોહ ચલે બાપુ!—૧

જીવન કી ઠરકાર નહિ, કુછ મૃત્યુ કી પરવાહ નહિ,
 સુખ-સંપત કી ચાહ નહિ, કુછ દુઃખ-ઠરદોં કી આહ નહિ
 હામ નહિ સુખ-ધામ નહિ, આરામ-નામ હમ રાહ નહિ,
 રામ-નામ કી રાહ નિરંતર, ઓર કિસી કી રાહ નહિ;
 કાવિલ કી ગેલી કી સન્નુખ; દો કર જોહ ચલે બાપુ !

આજ હમેં ઇસ હાલતમેં, કયા હમ કે છોહ ચલે બાપુ!—૨

પતિત-પાવન આપ પધારે, પતિત પાવન કરને કે,
 દીન-દીન દુરખલ કલિતોં કે, દુઃખ-ઠરદોં કે કરને કે,
 કર્મ-યોગ ॥ મર્મ જતાને, ધર્મ-અબ કો ધરને કે,
 જન-વ્યાપી જેરી પશુતા મેં, માનવતા કો બરને કે,

આહા ! હમારી આશા કે, તારોં કે તોહ ચલે બાપુ !

આજ હમેં ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોહ ચલે બાપુ !—૩

ચાહું પતચાહું કહું, કયા ચાહું કે સરદાર કહું,
એક અકિંચન રંક કહું, કયા કુબેર કા ભંદાર કહું,
સૌમ્ય મુઠેમલ પુષ્પ કહું, માં લીધણ વજ્રપ્રહાર કહું,
એવક સંત મહંત કહું નર—નારાયણ અવતાર કહું,

કહા કહું અંધાર-પિટોડા, અળ તે ઓક ચલે બાપુ !

આજ હમે ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ!—૪

કોટિ-કોટિ આંખો કા તારા, કિસ કાતિલ ને છીન દિયા,
ભારત કા સૌભાગ્ય-સિતારા, પાગલ ને ખીન દિયા,
પાંખ પસારી હમને તો ફિર, કિમ્મને પાં-: હીન દિયા,
ઉન્નત શીશ હમારા, કિમ્મને, ફુનિયા બરમેં ફીન દિયા,

કિસ કારણ મુખ મોઠ લિયા, અળ કિસકી ચૌર ચલે બા

આજ હમે ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોડ ચલે બાપુ
પુણ્યપ્રલોક પુણ્યાત્મા મેરે, મનમોહન મહેમાન ચલે,
કો આંખે સમાહિન્દ-મુસ્લીમ, સળ કો માન સમાન ચલે,
અદ્ય સમય મેં આઝાદી કા, અપૂર્વ કે કર દાન ચલે,
અવનિ-પટ સે અંતરિક્ષ મે, હી કર અંતરધ્યાન ચલે,

તૂમ રહે જળ આકૃત દે; બાદલ ધનધોર ચલે બાપુ !

આજ હમે ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોડ ચલે બાપુ !—૬

રાજ ચલે મહારાજ ચલે, સળ રાજન કે અધિરાજ ચલે,
રણ-શૂરન સિરતાજ ચલે, સળ સ્વતંત્રતા કે સાજ ચલે,
પ્રેમ-ધર્મ કે પાજ ચલે; તુમ સત્ય-અહિંસા મળ ચલે,
આજ ગરીબ-નિવાજ ચલે, વહ જીવન-મુક્ત જહાજ ચલે,

માનવ-કુલ કે મુકુટ-મણિ, મુર કે સિર-મોર ચલે બાપુ !

આજ હમે ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ !—૭

કહાં ચલે બાપુજી ! નવજીવન-નિર્માતા કહાં ચલે ?
 કહાં ચલે ભારત કે ખ્યારે, લાઝ-વિધાતા કહાં ચલે ?
 કહાં ચલે મોટે મહિપતિઓં કે માંધાતા કહાં ચલે ?
 કહાં ચલે હે મોહન માંધી ! મુકિત-દાતા કહાં ચલે ?

હૃદય-ભ્રમ માતા કે શેર, કલેજા કોર ચલે બાપુ !

આજ હમે ઇસ હાલત મેં, કયા હમકો છોડ ચલે બાપુ !—૮

જીવન-લીલા આ-ત લાઈ, અબ ચરખા-પૂણી-સૂત કહાં !
 આપ અમર મૃત્યુન્મય બાપુ ! આપ કહાં જમફત કહાં !
 તુમ-સે પ્રેમી પિતા કહાં હમ પાગલ પૂત કપૂત કહાં !
 હમ વિપ-વર્તુલ-છીટ કહાં તુમ અવનિ કે અવપૂત કહાં !

કૌન જગત કે જીવન સે, જીવન કે ભેડ ચલે બાપુ !

આજ હમે ઇસ હાલત મેં કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ !—૯

મિસર ગઈ સમ યુદ્ધ હમ્મરી, હમે ન મિસરના બાપુ !
 આપ હુમા કે સાગર ખ્યારે ! હમે સમા કરના બાપુ !
 માત લાત કે આર્ત નાહ કો, અંતર મેં ધરના બાપુ !
 બિદા ! આબરી બિદા ! દયામય ! દયા-મયા રખના બાપુ !

કહાં ચલે બાપુજી હમ સે, હુંહ મરોડ ચલે બાપુ !

આજ હમે ઇસ હાલત મેં, કયા હમ કો છોડ ચલે બાપુ !—૧૦

—કુલગી મારાણી.

(૧)

વૈષ્ણુવજન.

વૈષ્ણુવજન તો તેને ઠહિયે, જે પીડ પરાઈ જાણે રે;

પર દુઃખે ઉપકાર કરે ને જે, મન અભિમાન ન આણે રે.

વૈષ્ણુવજન....૧

સકળ લોકમાં સઉને વંદે, નિંદા તે ન કરે કેની રે;

વાચ કાછ મન નિશ્ચયે રાખે તો, ખન્ય ખન્ય જનની તેની રે.

વૈષ્ણુવજન....૨

સમઘટિ અને તૃષ્ણા ત્યાગી, પરસી જેને માત રે;

જીવંદા યદી અસત્ય ન જોલે જે, પરધન નવ જાલે હાથ રે.

વૈષ્ણુવજન....૩

મોહ માયા વ્યાપે નહિ તેને, દ્રઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;

રામ નામ શું તાળી રે જાગી, સકળ તીર્થ જેની તનમાં રે.

વૈષ્ણુવજન....૪

વણુ લોભીને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યો રે;

ભણે નરસંખ્યો તેનું દર્શન કરતાં, કુલ ઇકોતેર સાચો રે.

વૈષ્ણુવજન....૫

શુદ્ધિ પત્રક.

<u>૧૫ સંખ્યા</u>	<u>કાવ્ય ક્રમ</u>	<u>પંક્તિ ક્રમ</u>	<u>અર્થ-૬</u>	<u>શુદ્ધ</u>
૨	૧૬ (ત્રીજી કુક)	૧	સ્થ યેન ગૃહં	સ્થક્કં યેન ગૃહં
૩	"	૪	ધ રિણ	ધારિણ
૩	ચોથી કુક	૨	એતા	એતો
૩	"	૪	તાં	તૈ
૩	પાંચમી કુક	૧	નૃણાં	નૃણાં
૩	"	૩	નાહપ	નાહપિ
૩	"	૩	સ્કદા વૈ	સ્કદા પસ્ય વૈ
૩	"	૪	ઘટે	ઘન્ટે
૩	"	૪	દેવ	દેવં
૫	૨જી	૨	મરણુ	મરણુ
૫	૩જી	—	ત્રિમુતિ	ત્રિમૂર્તિ
૬	"	૩	મુખમંગો	મુખમન્ત્રો
૬	"	૫	દિયારી	પ્રત્યારી
૬	"	૫	અથ ઉદયિ	અથ ઉદયિ
૬	"	૫	મંખયી	મુખયત્રી
૬	"	૬	બદની	બદની
૬	"	૮	બગ	મન્ત્ર
૬	"	૧૩	ધામે	ધાયો
૬	"	૧૭	બન્ધો	બનિયો
૧૬	"	૧૭	હયો	હયો

પ્રશ્ન સંખ્યા	કાવ્ય ક્રમ	પ કિત ક્રમ	અનુદ્ય	શુદ્ધ
૭	"	૨	મટીમાં	મટીમા
૭	"	૪	ઉચેટા	ઉચેરા
૭	"	૭	પથ	પથે
૭	"	૧૩	તે પ્રભો	પ્રભો ! તે
૧૦	૬૬	૧૪	રાગ	રામ
૧૨	૭૫	૩		
૧૨	"	૩ પછી વચ્ચે —		વસુધા
૧૨	"	૧૧	આપની	આથમી
૧૩	"	૨	જૂજશે	જુજશે
૧૬	૮૫	૨	માનવમોણ	માનવમણિ
૧૬	"	૪	વા	ના
૧૭	"	૬	વા	ના
૧૭	"	૮	—	ઓ ઓ દષ્ટાએ
૧૭	"	૯	જખી	ઝખી
૧૭	"	૯	સળગ્યા	સળગ્યા
૧૮	"	૩	—	સો. સો. રે સલામું
૨૦	૧૦૫	—	મૃત્યુંદય	મૃત્યુંલય
૨૧	૧૧૫	૧૨	ચક્રની	ચક્રના
૨૪	૧૩૫	૧૦	અચિન્ત્યો	અચિન્ત્યો
૨૮	૧૫૫	૧	સદિલું	સદિ તથ્ય
૩૦	૧૭૫	૬	દસાપ	દસાપ

<u>૪૫૬ સંખ્યા</u>	<u>કાંચ ક્રમ</u>	<u>પંક્તિ ક્રમ</u>	<u>અણુ</u>	<u>મુદ્</u>
૩૦	"	૧૮	હવે	ફવે
૩૨	૧૮મુ	૯	ખજરીને	ભરીને
૩૩	૧૯મુ	૧૦	વરાવી	વટાવી
૩૪	"	૮	હું બધે હું	હું હું બધે હું
૩૪	"	૧૯	દેશો ?	દેશો ?
૩૫	૨૦મુ	૧૦	ગિઝાડી	ગિઝાડી
૩૬	"	૪	વાંઝી	વીંઝી
૩૮	૨૧મુ	૧૧	દંકાર	ટંકાર
૩૯	"	૩	જ્યેતિ	જ્યેતિ
૩૯	"	૭	ગાગે	લાગે
૪૩	૨૩મુ	૭	માધી પડે	માંધી વડે
૪૩	"	૯	અપત્ત	અપત્ત
૪૩	"	૧૫	આગળ	માગળ
૪૪	"	૨	—	પૃથ્વી...ધરૈ
૪૪	૨૪મુ	૨	પ્રેમ પીણ	પ્રેમે પીવા
૪૫	૨૫મુ	૫	બદ્	બદ્
૫૦	"	૧૦	કમ્પા	કમ્પા
૫૧	૨૬મુ	૩	નાથનું	ના કેનાથે થવું
૫૭	૩૨મુ	૧૧	કુટારતાં	કુટારતાં
૬૩	૩૭મુ	૯	ગાળા	દમણા
૭૦	૪૦મુ	૧૨	નિસ્યુ	નિસ્યુ

પૃષ્ઠ સંખ્યા	કાવ્ય ક્રમ	પંક્તિ ક્રમ	અર્થ	શુદ્ધ
૭૦	"	૨૦	ધડીપે	ધડીએ
૮૦	૪૫ મુ	૩	બંધવ	બંધન
૮૧	"	૩	બ્રહ્માંડ	બ્રહ્માંડ
૮૯	૪૮ મુ	૪	જીએ મરીવ સરિત	જીએ સરિત
૮૯	"	૧૨	નય	તપ
૯૨	૫૧ મુ	૧૦	સંતે	સત
૯૫	૫૩ મુ	૧	ભારતના	ભારતમાં
૯૬	૫૪ મુ	૭	—	મહાત્મા ગાંધી
૧૦૪	૬૧ મુ	૬	તળી	વાણી
૧૦૬	"	૯	પ્રસ્થાયો	પ્રસ્થાયો
૧૧૩	૬૮ મુ	૫	જયોન્મ	જયોન્મત
૧૧૩	"	૧૦	શક્તિહિતેએ	શક્તિહિતાએ
૧૧૨૦	૭૨ મુ	૬	વિમૂઢ	વિમૂઢ
૧૨૦	"	૧૭	કુળગૌરવી	કુળગૌરવી
૧૨૧	"	૪	બાને	લાગે
૧૨૧	"	૫	ઝોળાની	ઝોળાને
૧૨૧	"	૧૮	ધલામસીને	ધસામસીને
૧૨૧	"	૧૯	વેદાન્ના	વેદાન્તના
૧૨૧	"	૨૩	બોદ્ધોતથે	બોદ્ધોતથે
૧૨૫	૭૫ મુ	૧૪	ચલે	ચાલે
૧૨૭	"	નામ	ઉમાશંકર	ઉમાશંકર

પૃષ્ઠ સંખ્યા	કાવ્ય ક્રમ	પાંડિત ક્રમ	અર્થ	શુદ્ધ
૭૦	"	૨૦	ધડીપે	ધડીએ
૮૦	૪૫ મું	૩	બંધવ	બંધન
૮૧	, ,	૩	બ્રહ્માંડ	બ્રહ્માંડ
૮૯	૪૮ મું	૪	શુએ મરીવ સરિત	શુએ સરિત
૮૯	"	૧૨	નય	તપ
૯૨	૫૧ મું	૧૦	સંતે	સત
૯૫	૫૩ મું	૧	ભારતના	ભારતમાં
૯૬	૫૪ મું	૭	—	મહાત્મા ગાંધી
૧૦૪	૬૧ મું	૬	તબી	વાણી
૧૦૬	"	૯	પ્રસ્થાયો	પ્રસ્થાયો
૧૧૩	૬૮ મું	૫	જયોન્મ	જયોન્મન
૧૧૩	"	૧૦	શક્તિહિતેએ	શક્તિહિતાએ
૧૨૦	૭૨ મું	૬	ચિમ્બું	ચિમ્બું
૧૨૦	"	૧૭	કુળગૌવની	કુળગૌરવની
૧૨૧	"	૪	બાને	લાન્
૧૨૧	"	૫	ઝોળાની	ઝોળાને
૧૨૧	"	૧૮	ધલામસીને	ધસામસી
૧૨૧	"	૧૯	વેદાન્ના	વેદાન્ના
૧૨૧	"	૨૩	બોદોતણે	બોદોતણે
૧૨૫	૭૫ મું	૧૪	ચલે	ચલે
૧૨૭	"	નામ	ઉમાશંકર	

<u>૧૫૪ સંખ્યા</u>	<u>ક્રાંતિ ક્રમ</u>	<u>પ્રક્રિયા ક્રમ</u>	<u>અનુદ</u>	<u>શુદ્ધ</u>
૧૩૨	૭૬ મું	૮	ઉદસ	ઉદાસ
૧૩૮	૮૨ મું	૮	સિંધગ્યા	સિંધાગ્યા
૧૪૦	૮૪ મું	૧૩	તલસતે	તલસનો
૧૪૧	"	૧	ભરત	ભારત
૧૪૩	૮૬ મું	૨	પાવ	નાવ
૧૪૪	"	૫	ચાહને	ચાહનો
૧૬૧	૯૮ મું	૫	ફરીયા	ફરીરી
૧૬૧	"	૧૩	રાજનગને	રાજનગરને
૧૬૩	૧૦૦ મું	૧૧	વેર	અવેર
૧૬૩	"	૧૭	સજીવ	સજીવન
૧૬૫	૧૦૧ મું	૧૦	પ્રીને	પ્રીતે
૧૬૫	"	૧૨	રખેળા	રખેવાળા
૧૬૯	૧૦૩ મું	૪	અસ્વય	અસ્વરથ
૧૭૫	૧૦૫ મું	૩	સાખસો	સાખગે
૨૦૪	૧૨૫ મું	૧	સારા	સદાગ

